

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Виходить щомісячно
06/2026 (29.06.2026)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2026-06

Адреса редакції

вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна

тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Співголова Ради почесних членів
Honoris Causa

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: pravoua.com.ua

Емейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ” внесено до:

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)* (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Дециденті”, Інформаційні технології “Ратіо Дециденті”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”



РЕДАКЦІЙНА РАДА

ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕГ ПОСИКАЛЮК (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; ТЕТЯНА КОЛОМОЄЦЬ (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВІКТОРІЯ РЕЗНІКОВА (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ЕНРИКО АЛЬБАНЕЗІ (Enrico Albanesi), Ph.D., Prof. (Italy); НАНА БАКАЯНОВА, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ БАРАБАШ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР БАТАНОВ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР ДРОЗДОВ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР ЄРМОЛЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАЄЦЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР НІКИФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРГІТА ПАУЖАЙТЕ-КУЛВІНСКЕНЕ (Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė), Doctor of Law, Prof. (Lithuania); РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СВИТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ІВАН ТЕРЛЮК, д. юрид. наук, проф.; ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

РУСЛАН СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВЯЧЕСЛАВ БОРИСОВ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВІЛЬЯМ Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

ВІКТОР АКУЛЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ АНТОНЮК, к. юрид. наук, доц.; КРИСТІАН ФОН БАР (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); ЮРІЙ БАУЛІН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР БЕВЗЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ФЕРНАНДО КАСАЛЬ БЕРТОА (Fernando Casal Bertoa), Ph.D., Prof. (United Kingdom); ІГОР БОЙКО, д. р. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР БРЬОСТЛ (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); ЮРІЙ ГАЛАЄВСЬКИЙ, засл. юрист України; МАРСЕЛО ГАЛУППО (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); АНАТОЛІЙ ГЕТЬМАН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ ГОЛОВАТИЙ, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; ОКСАНА ГРИШУК, д. юрид. наук, проф.; ДМИТРО ГУДИМА, к. юрид. наук, доц.; ДАМІРЛІ МЕХМАН АЛШАХ ОГЛИ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЬГА ДЕМ'ЯНЕНКО, правник, фахів. з корпоративного права; АНАТОЛІЙ ДОВГЕРТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЖУРАВЕЛЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ДМИТРО ЗАДИХАЙЛО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, д. юрид. наук,

проф.; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Кузнєцова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ярослав Лазур, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Дмитро Луспеник, к. юрид. наук, доц.; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правозахисниця; Віра Михайленко, к. юрид. наук.; Анатолій Мірошніченко, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Онщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук, доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Погрібний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Юрій Пономаренко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України, акад. НАПрН України; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Михайло Теплюк, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чиріч (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф. Ячіко Ямада (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУ України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:
“ВІДКРИТТЯ ПЕРЕГОВОРІВ ЗА КЛАСТЕРОМ 1
‘ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ВСТУПУ ДО ЄС’:
ВІД НЕЗВОРОТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ УКРАЇНИ
ДО ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ”

Спільна позиція Європейського Союзу – Переговори про вступ України,
Кластер 1: Основи. Брюсель, 12 червня 2026 року (Витяги)..... 8

ТЕОРІЯ ПРАВА

Михайло Теплюк, Олексій Ющик
Поняття юридичного процесу: новий погляд 18

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ОБОРОНА

Валентин Коваленко
Правова модель формування і збереження
національної безпеки України в умовах трансформації
сучасної державності..... 33

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Володимир Пилипенко
Кримінальне переслідування як привід для застосування сили:
трансформація принципу *jus ad bellum*
у сучасному міжнародному праві..... 47
Ірина Софінська
Олімпійське громадянство і *lex sportiva*:
ідентичність, цілісність чи уявність..... 69

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Артем Данілов
Звільнення від корпоративно-деліктних боргів
у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб..... 83

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Андріанна Бадида
Запозичення окремих елементів французької моделі
конституційного контролю для вдосконалення
конституційного судочинства в Україні 95

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Євген Крук, Тетяна Слпачук, Назар Чернявський, Максим Мельник,
Генрієтта Яцька

Штучний інтелект у судочинстві та міжнародному арбітражі:
між технологічною доцільністю і верховенством права 106

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Конституційна роль правосуддя не може бути зведена законодавцем
до техніко-юридичного “оформлення” волі парламенту,
вираженої в законодавчому приписі 129

АКТУАЛЬНА ТЕМА НАСТУПНОГО НОМЕРА:
“ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ”

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“OPENING OF NEGOTIATIONS UNDER CLUSTER 1
‘FUNDAMENTALS OF THE EU ACCESSION PROCESS’:
FROM THE IRREVERSIBILITY OF UKRAINE’S EUROPEAN COURSE
TO INSTITUTIONAL REFORMS”

European Union Common Position – Accession Negotiations Ukraine,
Cluster 1: Fundamentals. Brussels, 12 June 2026 (Extracts) 8

THEORY OF LAW

MYKHAILO TEPLIUK, OLEKSII YUSHCHYK
The Concept of the Legal Process: The New Perspective. 18

NATIONAL SECURITY AND DEFENCE

VALENTYN KOVALENKO
Legal Model of Formation and Preservation of National Security of Ukraine
in the Conditions of Transformation of Modern Statehood..... 33

INTERNATIONAL LAW

VOLODYMYR PYLYPENKO
Criminal Prosecution as a Ground for the Use of Force:
The Transformation of the Principle of *Jus ad Bellum*
in Contemporary International Law 47

IRYNA SOFINSKA
Olympic Citizenship and *Lex Sportiva*:
Identity, Integrity vs. Imaginary..... 69

ECONOMIC PROCESS

ARTEM DANILOV
Corporate Tort-Based Debts in Personal Insolvency Proceedings:
Issues of Debt Discharge 83

COMPARATIVE LAW

ANDRIANNA BADYDA
Borrowing Selected Elements of the French Model of Constitutional
Review to Improve Constitutional Adjudication in Ukraine 95

DISCUSSIONS AND DEBATES

YEVGEN KRUK, TATYANA SLIPACHUK, NAZAR CHERNYAVSKY, MAKSYM MELNYK,
HENRIETTA YAITSKA
Artificial Intelligence in Litigation and International Arbitration:
Between Technological Expediency and the Rule of Law 106

DOCTRINE IN CASE LAW

The Constitutional Role of the Judiciary Cannot Be Reduced
by the Legislator to the Merely Technical Legal “Formalization”
of the Will of Parliament, as Expressed in a Legislative Prescription 129

Central Topic of the Next Issue:
“HISTORICAL AND THEORETICAL ISSUES OF UKRAINIAN
STATEHOOD FROM A LEGAL PERSPECTIVE”

Актуальна тема номера:

“ВІДКРИТТЯ ПЕРЕГОВОРІВ ЗА КЛАСТЕРОМ 1
‘ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ВСТУПУ ДО ЄС’:
ВІД НЕЗВОРОТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ
УКРАЇНИ ДО ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ”

СПІЛЬНА ПОЗИЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ –
ПЕРЕГОВОРИ ПРО ВСТУП УКРАЇНИ,
КЛАСТЕР 1: ОСНОВИ

Брюсель, 12 червня 2026 року

(Витяги)*

1. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

ЄС зазначає, що Україна закріпила у своєму конституційному ладі засади демократичної держави та закликає Україну забезпечувати подальшу демократичну консолідацію, незважаючи на обмеження, зумовлені воєнним станом. ЄС відзначає, що правова та інституційна база сприяє організації демократичних виборів. ЄС закликає Україну вдосконалити правову базу відповідно до рекомендацій ОБСЄ/БДІПЛ, законодавства ЄС та міжнародних і європейських стандартів. ЄС вітає постійні зусилля України щодо посилення стійкості до дезінформації та іноземного інформаційного втручання і маніпуляцій (FIMI) під час виборів. ЄС закликає Україну й надалі зміцнювати прозорий, плюралістичний та незалежний медіаландшафт, зокрема шляхом переоцінки та поетапного відмовлення від «телемарафону». Необхідно усунути недоліки у протидії незаконному фінансуванню виборчих кампаній і політичних партій та забезпечити більшу прозорість і ефективний контроль шляхом посилення дотримання та перевірки правил фінансування кампаній і партій, оптимізації та зміцнення контрольних функцій, застосування стримувальних санкцій і закриття прогалин для порушень з боку третіх донорів.

ЄС зазначає, що парламент України продовжує виконувати свою роль, хоча його контроль за виконавчою владою наразі обмежений. ЄС наголошує, що Україна має вдосконалити загальну прозорість, якість та ефективність

* European Union Common Position – Accession Negotiations Ukraine, Cluster 1: Fundamentals (Brussels, 12 June 2026). Extracts <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD-18-2026-INIT/en/pdf>> (accessed 29.06.2029).

законодавчого процесу, включно під час воєнного стану. ЄС також зазначає, що парламент має встановити надійну систему забезпечення доброчесності, включно з Кодексом поведінки для народних депутатів та ефективним моніторингом обмежень після припинення депутатських повноважень.

ЄС підкреслює, що загалом правова, регуляторна та інституційна база для діяльності організацій громадянського суспільства функціонує, але потребує вдосконалення для забезпечення сприятливого середовища для громадянського суспільства, зокрема для зміцнення механізмів захисту ОГС та правозахисників від загроз і неправомірного тиску, включно шляхом узгодження з *acquis* ЄС щодо позовів проти участі громадськості (SLAPP). ЄС наголошує, що Україна має забезпечити дієві механізми співпраці держави та ОГС, включно зі змістовними консультаціями громадянського суспільства щодо законодавчих та політичних ініціатив.

2. РЕФОРМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ЄС зазначає, що стратегічна рамка реформування державного управління в Україні частково узгоджена з європейськими стандартами. ЄС також відзначає, що механізми управління та координації її впровадження добре налагоджені. ЄС наголошує, що для просування реформ необхідно посилити спроможність державної служби та забезпечити фінансову стійкість реформ.

ЄС зазначає, що Україна частково узгодила з європейськими стандартами сферу розробки та координації політики. ЄС підкреслює, що Україна має оновити свою регуляторну базу та вдосконалити стандарти доказового формування політики і законопроектної діяльності, а також забезпечити ефективні та інклюзивні публічні консультації.

ЄС зазначає, що Україна частково узгодила з європейськими стандартами сферу державної служби та управління людськими ресурсами. ЄС закликає Україну додатково узгодити нормативну базу державної служби з принципами добору на основі заслуг, прозорості та доброчесності у процедурах відбору та призначення. Заснований на заслугах, прозорий і конкурентний відбір на державну службу має бути відновлений та вдосконалений, з належним урахуванням безпекової ситуації. ЄС наголошує, що необхідно збирати та моніторити дані щодо підстав звільнень, а також щодо кількості та категорій тимчасових контрактів, щоб запобігти зловживанням. ЄС нагадує, що реформу системи винагороди державних службовців, засновану на класифікації посад, слід завершити для забезпечення прозорої, конкурентної та справедливої системи оплати праці. ЄС підкреслює, що цифровізація управління людськими ресурсами має просуватися та масштабуватися в органах державного управління.

<...> ЄС також закликає Україну гармонізувати своє законодавство із Законом України “Про адміністративну процедуру” та забезпечити, щоб не

було необґрунтованих винятків із його застосування. ЄС підкреслює необхідність повної імплементації Закону України “Про адміністративну процедуру” та забезпечення належного моніторингу його виконання. ЄС також закликає Україну до подальшого просування реформи децентралізації.

Європейський Союз відзначає, що система надання адміністративних послуг в Україні має високий рівень узгодженості з європейськими стандартами. <...>

Європейський Союз відзначає, що в Україні існує добре розвинена правова та інституційна база управління державними фінансами. ЄС підкреслює важливість для України подальшого вдосконалення імплементації законодавства. ЄС закликає Україну покращити середньострокову бюджетну рамку та якість державних видатків, зокрема шляхом удосконалення методології проведення оглядів витрат та здійснення щорічних оглядів витрат державного бюджету. ЄС закликає Україну посилити моніторинг фінансових ризиків, зокрема шляхом удосконалення методології оцінки фінансових ризиків, пов'язаних із державними інвестиціями, державними підприємствами та місцевими бюджетами. <...>

3. Розділ 23 – Судова влада і основоположні права

Європейський Союз підкреслює, що законодавча та інституційна база України у сфері функціонування судової влади частково узгоджена з acquis ЄС та відповідними європейськими стандартами. ЄС відзначає намір України надалі посилювати незалежність і спроможність органів суддівського та прокурорського самоврядування, забезпечувати добір їхніх членів на засадах меритократії, оптимізувати систему суддівського самоврядування, покращувати управління судами та їх ресурсне забезпечення, консолідувати підзвітність і доброчесність на всіх рівнях, гарантувати доступність і якість правосуддя, а також забезпечувати ефективне здійснення правосуддя відповідно до acquis ЄС та європейських стандартів.

Європейський Союз вітає прогрес України у зміцненні незалежності та неупередженості судової влади. <...> ЄС відзначає зобов'язання України забезпечити систему випадкового розподілу справ між прокурорами на основі чітких та об'єктивних критеріїв та подальше вдосконалення такої системи у судах. ЄС підкреслює важливість постійних зусиль України зі зміцнення незалежності суддів судів загальної юрисдикції, Верховного Суду та Конституційного Суду, прокурорів, а також Державної судової адміністрації, включаючи високі стандарти доброчесності, прозорості та добору на основі заслуг у процедурах відбору та призначення, а також їх подальше вдосконалення. З цієї метою ЄС підкреслює важливість змістовної участі на тимчасовій основі незалежних експертів, висунутих міжнародними партнерами, у поточних та майбутніх процедурах відбору. Україна має деполітизувати посаду Генерального прокурора, зокрема шляхом забезпечення більшої

об'єктивності, прозорості та добору на основі заслуг у процедурах призначення та звільнення, з урахуванням європейських стандартів. Україна також повинна вдосконалити систему відводу суддів, щоб узгодити її з європейськими стандартами. <...>

Європейський Союз відзначає зусилля України щодо підвищення якості правосуддя, зокрема шляхом удосконалення правової та інституційної бази для добору суддів і прокурорів, однак гострий дефіцит суддів і працівників апарату судів усе ще потребує вирішення. Нестача фінансових і людських ресурсів негативно впливає на якість і ефективність судової системи. Необхідно запровадити ефективну систему періодичного оцінювання результативності суддів і прокурорів на основі чітких та об'єктивних критеріїв. ЄС закликає Україну підвищити ефективність системи правосуддя, зосередившись на розв'язанні проблеми накопичених справ і відсутності єдності судової практики, а також зробити поступ у розвитку системи цифровізації. <...> ЄС також підкреслює необхідність реформування адвокатури та Національної школи суддів, що має включати змістовну участь незалежних експертів, висунутих міжнародними партнерами, для узгодження підготовки суддів і прокурорів за європейськими стандартами, зокрема шляхом запровадження прозорості та заснованої на заслугах процедури добору до Національної школи суддів та модернізації її навчальних програм, методів викладання, оцінювання потреб і методів оцінки результатів, а також просування реформи юридичної освіти, включаючи інституційне розмежування юридичної освіти та підготовки кадрів правоохоронних органів. Україна також повинна вдосконалити законодавство щодо процедури Конституційного Суду з урахуванням рекомендацій Венеційської комісії, вжити системних заходів для покращення виконання рішень національних судів та Європейського суду з прав людини, включаючи перегляд законодавчих мораторіїв та забезпечення належного збору даних щодо виконання, а також розширити застосування альтернативних способів вирішення спорів і продовжити розвиток системи безоплатної правової допомоги.

Європейський Союз наголошує на необхідності для України досягти відчутного прогресу в боротьбі з ухиленням від відповідальності за основні міжнародні злочини на національному рівні, зокрема, шляхом подальшої імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у правову систему України та забезпечення сталого поступу у формуванні належної практики розслідувань, притягнення до кримінальної відповідальності і винесення вироків за основні міжнародні злочини на національному рівні.

Європейський Союз відзначає, що законодавча та інституційна база України у сфері протидії корупції поступово вдосконалюється та частково узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС підкреслює, що необхідні подальші суттєві вдосконалення як у превентивних, так і у репресивно-правових заходах. ЄС

наголошує, що незалежність та ефективність спеціалізованих антикорупційних інституцій та інших відповідних органів мають бути забезпечені шляхом подальшого посилення їхніх спроможностей та мандатів. <...>

Європейський Союз відзначає, що правова та інституційна база України у сфері основних прав частково узгоджена з *acquis* ЄС та європейськими стандартами й підкреслює, що її імплементація має бути посилена для гарантування практичного забезпечення основних прав для всіх, включаючи зміцнення спроможностей та незалежності органів із захисту прав людини.

ЄС відзначає, що у сфері запобігання катуванням та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню, а також у пенітенціарній системі правова та інституційна база загалом функціонує, однак окремі аспекти не відповідають європейським стандартам у цій галузі. ЄС відзначає зобов'язання України оновити свою правову базу в цьому питанні. ЄС підкреслює, що потрібні додаткові зусилля для виконання рішень Європейського суду з прав людини у цій сфері та для врахування рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням шляхом подолання проблеми переповненості, неналежного поводження з особами, які утримуються під вартою чи відбувають покарання, та незадовільних умов у місцях позбавлення волі й тримання під вартою.

ЄС відзначає, що правова база у сфері захисту даних не повністю узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС підкреслює, що Україна має повністю узгодити своє законодавство з Загальним регламентом про захист даних (GDPR) та Директивою про правоохоронну діяльність. ЄС підкреслює важливість швидкого ухвалення проєктів законів про захист персональних даних та про Національну комісію з питань захисту персональних даних і доступу до публічної інформації. Інституційні спроможності мають бути суттєво розширені для відповідності повноваженням, покладеним на орган із захисту даних відповідно до *acquis* ЄС.

ЄС відзначає, що правова база у сфері захисту даних не повністю узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС підкреслює, що Україна має повністю узгодити своє законодавство з Загальним регламентом про захист даних (GDPR) та Директивою про правоохоронну діяльність [Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/680 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних компетентними органами для цілей запобігання, розслідування, виявлення або переслідування за вчинення кримінальних злочинів або виконання кримінальних покарань і про вільний рух таких даних, а також скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/JHA]. ЄС підкреслює важливість швидкого ухвалення проєктів законів про захист персональних даних та про Національну комісію з питань захисту персональних даних і доступу до публічної інформації. Інституційні спроможності мають бути суттєво розширені для відповідності повноваженням, покладеним на орган із захисту даних відповідно до *acquis* ЄС.

Європейський Союз відзначає, що у сфері свободи вираження поглядів правова та інституційна база України частково узгоджена з *acquis* ЄС та європейськими стандартами. ЄС відзначає плани України щодо узгодження з *acquis* ЄС у сфері стратегічних позовів проти участі громадськості (SLAPP), Європейським актом про свободу медіа, а також Актом про цифрові послуги. ЄС підкреслює, що Україна має продовжувати зусилля для забезпечення повної незалежності медіарегулятора – Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. <...> ЄС підкреслює, що імплементація реформ у сфері медіа має відбуватися без зволікань, щоб зменшити ризик відновлення монополістичних або олігархічних структур. ЄС відзначає план України щодо реалізації Дорожньої карти для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіапростору після припинення чи скасування воєнного стану. <...>

Європейський Союз відзначає, що правова база України загалом відповідає європейським стандартам у сфері прав осіб, які належать до національних меншин. ЄС підкреслює, що вона має бути додатково переглянута після завершення воєнного стану з урахуванням європейських стандартів, щоб повною мірою забезпечити права національних меншин з огляду на специфіку кожної окремої меншини. ЄС закликає Україну продовжувати проводити змістовні консультації з представниками національних меншин та забезпечити належні ресурси й нарощування спроможності відповідних органів. <...>

ЄС підкреслює, що Україна має забезпечити повне узгодження своєї законодавчої бази з *acquis* ЄС для гарантування повного здійснення прав громадян ЄС після набуття членства.

4. Розділ 24 – Правосуддя, СВОБОДА ТА БЕЗПЕКА

Європейський Союз відзначає, що правова база України у сфері боротьби з організованою злочинністю та тяжкими злочинами і співробітництва у правоохоронній діяльності частково узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС підкреслює, що необхідні подальші зусилля для розроблення правової та стратегічної бази відповідно до результатів національного Оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів (SOCTA) та для нарощування інституційної спроможності щодо її реалізації, зокрема стосовно оперативно-розшукової діяльності на основі кримінального аналізу [intelligence-led policing], управління інформацією та її аналізу, а також міжвідомчої співпраці. ЄС закликає Україну забезпечити належне впровадження Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки та відповідного плану заходів для його реалізації (OAS AP). <...> Україні необхідно ухвалити та реалізувати комплексний закон про реформування Державного бюро розслідувань за моделлю Бюро економічної безпеки України із залученням незалежних експертів, делегованих міжнародними партнера-

ми. ЄС підкреслює, що правоохоронна та судова співпраця України з державами – членами ЄС, CEPOL, Європолем, Євроюстом та Європейською прокуратурою (EPPO), а також дуже активна участь в ЕМРАСТ дають позитивні результати. ЄС зазначає, що ці зусилля слід посилювати й надалі. Україна також активно співпрацює з Євроюстом у межах Спільної слідчої групи щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених на території України, та Міжнародного центру з кримінального переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА), а також направляла офіцера зв'язку до центрального офісу EPPO. <...>

ЄС закликає Україну ухвалити всі необхідні законодавчі акти та імплементаційні заходи для повного узгодження з асquis ЄС у сфері кіберзлочинності та приєднатися до Другого додаткового протоколу до Будапештської конвенції для ефективної боротьби з кіберзлочинністю. Україна також повинна продемонструвати належну практику у сфері запобігання та протидії кіберзлочинності, для чого слід посилити кадровий потенціал суб'єктів національної системи кібербезпеки. <...>

Європейський Союз відзначає, що в Україні перебуває значна кількість вогнепальної зброї, у тому числі в цивільному обігу, та закликає Україну запобігати й протидіяти незаконному володінню та обігу вогнепальної зброї, стрілецької зброї та легких озброєнь (SALW). ЄС закликає Україну забезпечити повноцінне функціонування Національного координаційного центру з питань вогнепальної зброї та Єдиного реєстру зброї. <...>

ЄС відзначає, що Україна є країною походження, транзиту та призначення торгівлі людьми, і наголошує на необхідності посилення заходів протидії торгівлі людьми з особливою увагою до вразливих категорій осіб та дітей. ЄС підкреслює, що Україна повинна повністю узгодити своє законодавство про торгівлю людьми з асquis ЄС, включаючи питання відповідальності юридичних осіб за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, та встановити суворіший контроль за юридичними особами, особливо тими, що здійснюють діяльність у сфері сурогатного материнства та інших репродуктивних технологій, а також щодо дітей, з метою запобігання та виявлення випадків торгівлі людьми. <...>

Європейський Союз відзначає, що основні принципи судового співробітництва у кримінальних, цивільних та комерційних справах закріплені в законодавстві України, однак необхідне подальше узгодження та імплементація асquis ЄС, включаючи внесення конституційних змін, які дозволять екстрадицію громадян України. ЄС підкреслює готовність України зосередитися на впровадженні та належному застосуванні відповідних міжнародних конвенцій, зокрема Гаазьких конвенцій. <...>

ЄС зазначає, що у сфері міграції Україні необхідно визначити та впровадити чіткі механізми координації між державними органами, залученими до управління міграційними процесами, і, зокрема, розробити механізм між-

відомчої координації на випадок міграційної кризи. У цьому контексті ЄС закликає Україну завершити реформу Державної міграційної служби. <...>

Європейський Союз закликає Україну повністю узгодити своє законодавство з *acquis* ЄС у сфері надання притулку, зокрема щодо раннього виявлення категорій осіб у вразливих ситуаціях та забезпечення прав осіб, які подають заяви про надання притулку. ЄС також закликає Україну посилити спроможності для підготовки до можливого збільшення кількості шукачів притулку та біженців і зміцнити спеціалізовані державні органи, у тому числі шляхом виділення належних ресурсів. <...>

5. ЕКОНОМІЧНІ КРИТЕРІЇ

ЄС відзначає, що Україна взяла на себе зобов'язання стати функціонуючою ринковою економікою. ЄС підкреслює наявність стійкого внутрішнього консенсусу щодо основ економічної політики, включаючи зобов'язання забезпечувати фінансову стійкість, макрофінансову стабільність та застосування ринкових принципів. ЄС зазначає, що невинуватна агресія Росії створила надмірний тиск на економічну діяльність. ЄС відзначає, що, попри певний прогрес останніми роками, слабе бізнес-середовище, високий рівень тіньової економіки та низький рівень доступу до фінансування й інновацій продовжують обмежувати ефективне функціонування ринкової економіки. <...>

ЄС зазначає, що Україна поступово нарощує спроможність протистояти конкурентному тиску та ринковим силам у межах Союзу. Попри наявні прогалини та надзвичайно складні обставини, спричинені навмисними атаками Росії на енергетичну та транспортну інфраструктуру України, ЄС позитивно відзначає значні зусилля України щодо збереження своєї енергетичної та транспортної інфраструктури, а також прогрес у цифровізації економіки та підвищенні якості освіти. <...>

ЄС закликає Україну забезпечити належну підзвітність корпоративного управління як приватних, так і державних підприємств шляхом чіткого визначення відповідальності органів правління у реалізації політик управління ризиками, включаючи антикорупційні заходи. ЄС закликає Україну запобігати ризикам відновлення олігархічних чи монополістичних структур у секторах, що проходять процес приватизації.

6. Розділ 5 – Публічні закупівлі

ЄС зазначає, що система публічних закупівель України частково узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС закликає Україну забезпечити принцип рівного ставлення до суб'єктів господарювання ЄС та України в усій системі публічних закупівель, включаючи класичний і комунальний сектори, концесії та державноприватні партнерства (ДПП), а також закупівлі у сфері оборони. <...>

ЄС зазначає, що рівень підготовленості України у сфері реалізації та забезпечення виконання процедур публічних закупівель є помірним. ЄС підкреслює, що Україна має обмежені людські та фінансові ресурси для управління системою публічних закупівель, водночас підтримуючи достатню спроможність для здійснення та забезпечення виконання процесів закупівель, особливо із застосуванням електронної системи закупівель. ЄС закликає Україну підвищити прозорість системи публічних закупівель шляхом суттєвого скорочення кількості процедур закупівель, що проводяться поза електронною системою закупівель, запровадити чіткі правила застосування нецінових критеріїв та вдосконалити методи визначення передтендерних вимог і методології розрахунку вартості. ЄС закликає Україну й надалі вдосконалювати ефективність органу контролю та моніторингу.

<...> ЄС наголошує, що зусилля України щодо підвищення адміністративної спроможності Антимонопольного комітету України мають бути підтримані. ЄС відзначає, що Україна продовжує розвивати систему електронного управління скаргами, включаючи оприлюднення рішень замовників щодо тендерів у разі їх скасування. ЄС закликає Україну посилити спроможність адміністративного суду, відповідального за розгляд апеляцій. <...>

7. Розділ 18 – Статистика

ЄС зазначає, що статистична інфраструктура України частково узгоджена з *acquis* ЄС. ЄС закликає Україну виділити достатні фінансові та людські ресурси для сектору статистики з метою досягнення повної відповідності *acquis* ЄС. Україна також має забезпечити повну професійну незалежність Державної служби статистики України та інших виробників офіційної статистики (зокрема Національного банку України та Міністерства фінансів), а також передачу до Євростату всіх даних, передбачених *acquis* ЄС. <...>

8. Розділ 32 — ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

ЄС зазначає, що законодавство України частково узгоджене зі стандартами ЄС у сфері внутрішнього контролю державних фінансів та закликає Україну покращити ефективність його реалізації, зокрема щодо делегованої управлінської підзвітності та управління ризиками. ЄС підкреслює, що функція внутрішнього аудиту потребує посилення та закликає Україну також уточнити роль Державної аудиторської служби.

ЄС зазначає, що законодавство України частково узгоджене з *acquis* ЄС у сфері зовнішнього аудиту. ЄС підкреслює, що Україна має зміцнити політичну, фінансову та адміністративну незалежність і мандат Рахункової палати України відповідно до вимог INTOSAI. ЄС закликає Україну покращити співпрацю між Рахунковою палатою та Верховною Радою України для посилення нагляду за Державним бюджетом. Аудиторська діяльність має

бути вдосконалена з акцентом на її результативність та з метою узгодження з міжнародними стандартами.

ЄС закликає Україну повністю узгодити національне законодавство з директивою ЄС щодо боротьби з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами.

ЄС закликає Україну офіційно встановити та посилити співпрацю між національними компетентними органами у сфері захисту Євро від підробки та зазначає, що законодавство України частково узгоджене з *acquis* ЄС у цій сфері.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможливлювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.



ТЕОРІЯ ПРАВА



Михайло Теплюк

доктор юридичних наук,
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений юрист України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6340-1352>
m.tepluk56@gmail.com

Олексій Ющик

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
народний депутат України III скликання,
головний науковий співробітник відділу конституційного
та муніципального права
Інституту держави і права імені В. М. Корещького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5512-3612>
al-jus@i.ua



УДК: 340.12:340.134:340.132

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ:
НОВИЙ ПОГЛЯД

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується феномен юридичного процесу в контексті діалектичного праворозуміння. Вихідним є розуміння права як нормативного способу соціального управління, а правової норми – як процесу необхідності, складовими структури якої є умови (гіпотеза), предмет (диспозиція) та юридична діяльність (санкція) норми. Виходячи з цього, проводиться розрізнення понять “правовий процес”, як загальний процес буття правової норми, та “юридичний процес”, як публічно-владна форма розгортання норми в юридичній діяльності.

Здійснено критичну оцінку поняття механізму правового регулювання – як технізованої й метафізичної схеми, що не розкриває процесуальної природи права. Натомість юридичний процес пропонується розглядати як владно організований процес санкціонування правових норм, що передбачає їх установлення, введення в дію, організаційне забезпечення, охорону, контроль за реалізацією та відновлення нормативно визначеного порядку в разі його порушення. Наголошено, що поняття санкціонування не обмежується застосуванням санкцій у правоохоронному сенсі, а воно виражає все коло публічно-владної діяльності, завдяки якій правова норма набуває своєї реальної дійсності.

Уточнюється співвідношення понять правового процесу та юридичного процесу, юридичної діяльності та правомірної поведінки суб'єктів правовідносин. Обґрунтовано положення, що юридичний процес не охоплює всю юридично значущу поведінку, а становить саме діяльність публічно-владного суб'єкта щодо санкціонування юридичної норми. Правомірна поведінка невіддільна від юридичного процесу, однак

не становить його власної матерії. Відтак юридичний процес визначено як публічно-владну форму розгортання юридичної норми у процесі соціального управління.

Ключові слова: право; юридична норма; санкціонування; первинна норма; правоохоронна норма; юридична діяльність; юридичний процес; правомірна поведінка; діалектичне праворозуміння.

Одним із завдань загальної теорії права є з'ясування поняття *юридичної діяльності*, оскільки остання являє собою *вузловий пункт* правової реальності, від розуміння якого залежить усвідомлення низки теоретико-правових понять. Адже право, як явище сучасного суспільства, не можна уявити без його “обробки” специфічною діяльністю публічно-владних суб'єктів, яку в теорії права звичайно називають “юридична діяльність”.

Слід водночас сказати, що висловлені в науковій літературі визначення юридичної діяльності сформульовані з огляду на такі концепції праворозуміння, які не враховують реальної діалектики права (нормативістська, природно-правова, інтегративна та інші концепції). При тому ці концепції не лише не виключають *нормативного* характеру права, а навпаки, категорія *правової норми* є ключовою в кожній з них. А проте, жодна з концепцій не розглядає норму права з *діалектичної точки зору*, фіксуючи правову норму *метафізично* як структурну єдність трьох її елементів – гіпотези, диспозиції та санкції норми (водночас деякі автори називають два, чотири, п'ять і навіть шість структурних елементів норми).

Те, що норма права є *особливим процесом*, досі залишається неусвідомленим теоретиками права, не відображається в правових концепціях через брак єдності в розумінні самого *поняття права* як такого. Винятком є *діалектичне розуміння права*, в якому загальне визначення його поняття свідчить про його *процесуальну* природу: право трактується тут як *нормативний спосіб соціального управління*. Оскільки соціальне управління не уявляється інакше, як *суспільний процес*, то, отже, й право – як його атрибут – не може існувати у відриві від цього процесу, не може не функціонувати як *процесуальна система*.

Саме тому й норми, з яких утворюється право, також мають процесуальну природу, функціонують як деякий особливий процес в управлінні суспільством.

Уперше поняття правової норми в процесуальному сенсі було розглянуто у 1996 році. Саме від розуміння її поняття ‘значною мірою залежить уявлення про механізм правового регулювання суспільних відносин взагалі, якого (розуміння), на жаль, бракує досі в теорії права’. Юридичну норму було визначено як *процес необхідності*, складовими якого (за Гегелем) є *умови, предмет і діяльність* і в якому через діяльність суб'єкта умови переводяться в предмет¹. Таке уявлення виходить із того, що визнання державним апарата-

¹ О Ющик, ‘Правова реформа як спосіб перетворення (реорганізації) інститутів держави’ (автореф дис канд юрид наук, 1996) 8.

том певного правила поведінки як *необхідного*, у суспільній формі *юридичної норми* вказує на те, що ця форма містить всі елементи *процесу необхідності* взагалі².

Специфіка правової норми як процесу необхідності полягає в тому, що в її структурі відповідно до цих елементів вказаного процесу є три складові: *гіпотеза* (умови), *диспозиція* (предмет, яким є правовідношення “право суб’єкта – правовий обов’язок”) та *санкція* (діяльність). У нормі права як процесі необхідності, на нашу думку, санкцією є вся нормативна діяльність, яка забезпечує належне здійснення у правовому процесі того правовідношення, що становить диспозицію норми.

А проте, теоретики права зводять характер зв’язку цих складових правової норми до надто спрощеної схеми: “якщо (умови) – то повинно бути (диспозиція) – інакше (санкція)”. Через це санкція правової норми розглядається ними як деяке положення про наслідки порушення нормативних приписів диспозиції, тобто порушення суб’єктами правовідносин свого права або обов’язку. Зважаючи на це, функціонування правової системи вони розглядають як особливий “механізм” правового регулювання, який утворюють дві сфери: сфера творення права як деякої нормативної системи (“сфера правотворчості”) та здійснення права (“сфера правореалізації”). Але якщо уявлення більшості авторів про сферу правотворчості більш-менш збігаються, то щодо сфери реалізації права цього не скажеш. Втім, щодо категорії “правотворчість” у літературі також висловлене зауваження, яким піддається сумніву сама назва цієї категорії³.

Діалектичне праворозуміння терміна “механізм правового регулювання” в його традиційному значенні не сприймає взагалі, оскільки право, як нормативний спосіб соціального управління, апріорі “вплетене” в його процес. Як атрибут соціального управління, право функціонує у *розгортанні правових норм*, з яких воно складається, за логікою процесу необхідності. Таке розгортання норм права складається в *правовий процес*, що “накладається” на процес управління та забезпечує його *нормативну організацію* (для наочності можна умовно порівняти це за аналогією з накладенням корисного сигналу на робочу частоту в радіозв’язку або телевізійній техніці зв’язку).

Правовий процес є за своєю суттю процесом *нормативним*. Водночас сучасне право є “багатоукладною” *системою*, в якій фігурують різні за своєю природою правові норми – державні, корпоративні, церковні тощо (аналогія економічної системи з кількома господарськими укладами). У такому правовому процесі його своєрідне “русло” утворює *юридичний процес*, що вирішально впливає на усі інші відгалуження загального правового процесу.

² О Ющик, *Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні* (Парламентське вид-во 1997) 28–29.

³ О Ющик, ‘До поняття “правотворчість” в юридичній науці (критичний аспект)’, *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 7 груд. 2023 р.)* (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024) 36–39.

Юридичний процес постає як публічно-владна й формалізована – офіційна – складова правового процесу.

Юридичний процес розглядається у теорії права в його зв'язку з *юридичною діяльністю*. Проте ця діяльність досі не має єдиного розуміння, щодо її поняття в літературі висловлено різні думки. На думку В. Риндюк, найбільш послідовним поглядом на феномен юридичної діяльності є визначення її поняття, згідно з яким юридична діяльність являє собою специфічний вид соціальної діяльності, змістом якої є реалізація законодавчої, адміністративної і правоохоронної функцій держави, правове оформлення державного управління суспільством. Критерієм виокремлення юридичної діяльності серед інших різновидів діяльності, пов'язаної з правом, є наявність у суб'єктів цієї діяльності публічно-владних повноважень для прийняття і здійснення обов'язкових рішень тими суб'єктами, яким ці рішення адресовані, а не наявність у суб'єктів юридичної освіти тощо⁴.

На нашу думку, реалізація цих функцій держави являє собою особливий вид соціальної діяльності, становить *юридичну діяльність*, практичне здійснення якої відбувається в юридичному процесі як іманентному способі реалізації державного управління.

Сполучними складовими юридичного процесу, які його “цементують” та організовують у певну послідовність і цілісність, є *юридичні процедури*, що відіграють роль особливого *способу організації* цього процесу. Специфіка кожної з функцій держави зумовлює функціональні особливості юридичної діяльності, а з ними – й різні форми юридичного процесу, його видо-ву диференціацію на законодавчий, адміністративний та правоохоронний процеси та процедури⁵.

Розгортання юридичного процесу як процесу необхідності в просторі й часі (яке в теорії права традиційно уявляють як функціонування деякого, по-різному визначуваного “механізму правового регулювання”) потребує його діалектичного сприйняття. Проте останнє є неможливим з огляду на існуючі концепції розуміння права, без звернення до діалектичної теорії права, її визначень поняття права та інших основних понять.

Саме з погляду цієї теорії юридичний процес уявляється найбільш послідовно та є найбільш адекватним відображенням практики правового регулювання, у його розгортанні в такій логічній послідовності: ПРАВО (як нормативний спосіб соціального управління) – НОРМА (як процес необхідності) – юридична діяльність (як спосіб, форма розгортання норми) – ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС (як організована послідовність юридично значущої поведінки суб'єктів суспільних відносин).

⁴ В Риндюк, Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти (КНЕУ 2021) 234–235.

⁵ О Ющик, Теоретичні основи законодавчого процесу (Парламентське вид-во 2004) 27.

За такою логікою право не виступає як деякий “механізм”, відокремлений від *процесу* соціального управління, а являє собою *нормативний атрибут* цього процесу. Право в його *діалектичному* розумінні функціонує в цій логіці не у вигляді самостійного зовнішнього регулятивного “механізму”, а як особливий нормативний спосіб (поряд з мораллю, релігією тощо) у соціальному управлінні. Натомість *недіалектичне* праворозуміння трактує категорію “механізм правового регулювання” як метафізичну, технізовану форму опису того, що в дійсності є розгортанням правових норм як особливого *процесу необхідності*.

З цього погляду *юридичний процес* постає перед нами не як сукупність ізольованих процедур чи процесуальних фрагментів, не як техніко-юридичний алгоритм реалізації приписів законодавства, а як особлива *форма санкціонування* публічно-владним суб’єктом *правових норм*. В якості санкціонування виступає діяльність *установлення норм* як *необхідних правил* поведінки та *забезпечення їх здійснення* суб’єктами права в суспільних відносинах останніх.

Функціонування права розгортається на основі суспільної форми *правової норми*, підпорядковується логіці процесу необхідності, зосереджуючись навколо *мети права* (руху її від суб’єктивної мети через *здійснювану мету* до *реалізованої мети*) через здійснення загальних функцій держави (законодавчої, адміністративної та правоохоронної) в *юридичній діяльності*, чим забезпечується *правовий порядок* – як *дійсна* мета права.

Отже, юридичний процес уявляється як організована юридична діяльність публічно-владного суб’єкта, змістом якої є *санкціонування юридичних норм* – установлення норм права як необхідних правил поведінки, введення їх у дію, організаційне забезпечення дії, охорона та відновлення їх дії у випадках їх порушення. З цієї санкціонувальної діяльності складається “матерія” юридичного процесу, в якому *невладні* суб’єкти виступають учасниками суспільних відносин, поведінку яких нормативно організовує, забезпечує й коригує суб’єкт публічного управління своєю санкціонувальною діяльністю, – як тих, кого визначено в якості *об’єкта* управлінського впливу на них суб’єктом управління. Вони є *суб’єктами* правовідносин, однак не є суб’єктами юридичного процесу в точному розумінні цього поняття, оскільки не здійснюють владного *санкціонування правових норм*.

Інакше кажучи, юридичний процес не тотожний функціонуванню права загалом, він обмежений лише санкціонуванням його норм. Правомірна поведінка суб’єктів становить мету і результат юридичного процесу, в якому правова норма встановлюється, забезпечується її належна дія та нормативне реагування владного суб’єкта на відхилення учасників правовідносин від нормальної поведінки. Тож категорія “правова норма” є визначальною для діалектичного розуміння правового та юридичного процесу.

Отже, юридичний процес – це владно організований процес санкціонування правових норм суб'єктом соціального управління. Але санкціонування правових норм не зводиться до застосування санкцій у правоохоронному контексті. Йдеться про ширший зміст діяльності публічно-владного суб'єкта: встановлення норми, надання їй обов'язкового значення, введення її в дію, нормативне забезпечення її здійснення, контроль за її реалізацією та владне реагування на відхилення від нормативно встановленого порядку цієї реалізації.

У такому сенсі правова норма не може розглядатися тільки як *текстуально* виражений припис законодавства, нормативна формула, державно-владний спосіб формулювання необхідного правила. Правова норма стає *дійсною*, набуває свого завершення як така виключно в процесі її здійснення, коли передбачена нею необхідність розгортається в поведінці відповідних суб'єктів суспільних відносин, у правових актах, правовідносинах, юридичних фактах та актах публічно-владного реагування.

Тому юридичний процес є не зовнішньою процедурою щодо вже готової норми, а формою її реального існування в суспільній практиці. Норма не просто “прикладається” як зовнішній масштаб до фактичних обставин; вона проходить послідовність її становлення, конкретизації, здійснення, охорони та відновлення (утвердження) норми в тих випадках, коли її належне розгортання порушується.

У цьому розумінні *правовий процес* є загальним процесом “життя” *правової норми*, а не лише способом реалізації законодавчого припису в правомірній поведінці суб'єктів; натомість, *юридичний процес* є загальним процесом буття *юридичної норми* в юридичній діяльності публічно-владного суб'єкта. Ця діяльність стає тим способом, яким здійснюється розгортання норми права, оскільки саме через неї суб'єктивно сформульована законодавцем мета права переводиться в систему юридично значущих актів. У законодавчій функції норма формулюється й фіксується як необхідне правило поведінки; в адміністративній (виконавчо-розпорядчій) функції створюються умови організованого здійснення норми; а правоохоронною функцією забезпечується відновлення або коригування нормативного порядку у разі його порушення, забезпечується *дія* норми як належної складової *дійсного* правопорядку.

Звідси випливає, що юридичний процес має *двоїсту* структуру. З одного боку, він включає своєрідне публічно-владне “процесуальне русло”, через яке юридична норма встановлюється, вводиться в дію, забезпечується, охороняється та відновлюється (суб'єктна складова); водночас юридичний процес містить *правомірну* поведінку *невладних* суб'єктів правовідносин – як управлінський аспект, у якому юридична норма набуває *дійсності*, стає фрагментом *реалізованої мети* права, стає складовою правопорядку (об'єктна складова).

Поєднання владного санкціонування із правомірною поведінкою об'єкта управління утворює юридичний процес як реальне розгортання юридичної норми *від можливості до дійсності*. Без свого здійснення юридична норма залишалася б тільки формальним приписом, а не була реальною суспільною необхідністю, яка перетворюється на дійсність.

Інакше кажучи, юридичний процес не зводиться до юридичної діяльності публічно-владного суб'єкта, хоча саме ця діяльність становить його серцевину, його організуюче ядро. Як процес соціального управління, він охоплює не лише складові утворення та забезпечення реалізації норми, а включає також і поведінку об'єкта управління, у якій ця норма набуває своєї дійсності. Правомірна поведінка невіддільна від суб'єктів фігурує не як зовнішній наслідок юридичного процесу, а як його *внутрішній аспект*, оскільки саме в ній юридично санкціонована норма перетворюється із *ідеальності* владного припису в *реальність* правопорядку.

Не є випадковим, що жодна концепція праворозуміння не обходиться без поняття норми права. З діалектичного погляду категорія *правової норми* виступає центром, осередком правового регулювання. Вона дає змогу подолати прірву між “правом у тексті” та “правом у дії”, між законодавчим приписом і реальною поведінкою суб'єктів, відбиваючи реальний процес державного управління. Право в такому разі постає не як сукупність застиглих правил-приписів, а як особливий *спосіб забезпечення управління*, що здійснюється через юридично організовану діяльність і завершується формуванням правопорядку – як реалізованої мети права.

Юридична діяльність, отже, організовується в рамках юридичного процесу як оперування з юридичними нормами за логікою діалектики мети права (якою, як було сказано, є необхідний, з точки зору суб'єкта управління, правопорядок). Це оперування передбачає *три необхідні стадії* юридичного процесу: 1) утворення юридичних норм – *нормоустановлення*; 2) надання встановленим абстрактним нормам реальності – *нормоконкретизацію*; 3) утвердження норм як складових дійсного правопорядку – *нормоздійснення*.

Кожному з цих трьох загальних складових процесу державного управління суспільством відповідає так чи інакше загальна функція держави: законодавча, адміністративна та правоохоронна, які й реалізуються в юридичній діяльності публічно-владних суб'єктів.

Водночас оперування юридичними нормами теоретики обмежують, як правило, двома процесами – *створенням* норми та її *реалізацією*. Державні встановлює норми законодавства, а суб'єкти права своєю поведінкою реалізують установлені норми. Відтак складається надто спрощене уявлення про “механізм правового регулювання”, яким зазвичай обмежуються різні *дуалістичні* концепції праворозуміння, вбачаючи у цьому “механізмові” лише *дві стадії* – “правотворчості” та “правореалізації”. На першій стадії закони “створюються” як сфера так званого об'єктивного права, на другій

стадії вони реалізуються в індивідуальних правовідносинах, утворюючи сферу “суб’єктивного права”.

Однак на практиці не всі суб’єкти права й не завжди реагують на юридичні норми актами своєї *правомірної* поведінки, у великій кількості випадків вони їх порушують. Фактично це означає невиконання чи неналежне виконання суб’єктами правовідносин (як об’єктами управління) нормативних управлінських рішень, порушення ними своїх прав та обов’язків у реальних правовідносинах. Через відхилення їхньої поведінки від норми мета права не досягає своєї реалізації, оскільки *фактичний* порядок суспільних відносин відхиляється від *належного порядку* як необхідного, тобто відхиляється від *правового* порядку.

Через цей *об’єктивний* факт виникає потреба в державному реагуванні на порушення норм права разом з *необхідністю додаткового нормування* юридичної діяльності, спрямованого на підкорення вимогам норми девіантної поведінки суб’єктів такої поведінки, а за певних умов – притягнути порушників норми до юридичної відповідальності.

Це означає, що право повинно передбачати існування особливих юридичних норм, *відмінних від* уже встановлених *первинних* норм. Тобто стають необхідними не лише перші дві, а й третя стадія юридичного процесу. Нормоустановленням визначаються *первинні норми*, у нормоконкретизації ці норми розгортаються через *правомірні* акти *владних суб’єктів*, а на третій стадії первинні норми набувають дійсності або через *нормальне* здійснення їх диспозиції невідданими суб’єктами, правомірну поведінку останніх, або – при порушенні первинної норми – через *правоохоронну діяльність*, змістом якої є здійснення санкції первинної норми.

Три названі складники є необхідними для юридичного процесу як *єдиної цілісності*. Вони не завжди фігурують у вигляді трьох послідовних відокремлених стадій у *кожному* *одиночному* юридичному процесі. За нормальних умов третій (правоохоронний) елемент “згорнутий” у *правомірній реалізації* суб’єктами права диспозиції первинної норми, умовно кажучи, становить “НЗ” (недоторканий запас), є *додатковою стадією* процесу на *випадок відхилення* від правомірності; стадією, яка з *потенційної* “розгортається” в дійсність за логікою юридичної норми як особлива, “резервна” (правоохоронна) стадія.

Це означає, що в юридичному процесі фігурують *дві категорії юридичних норм*: 1) *первинні* норми та 2) *похідні* від них *правоохоронні* норми. Визначення норм як *первинних* необхідне для фіксації *нормального* розвитку юридичного процесу, в якому діє простий алгоритм: норма встановлена – норма реалізована у *правомірній* поведінці. Обидві категорії юридичних норм однаково містять три структурні складові – гіпотезу, диспозицію та санкцію. При цьому, як уже було сказано, гіпотеза фіксує умови дії норми, диспозиція – її предмет у вигляді прав та обов’язків суб’єктів відповідного

правовідношення, а санкцією є вся юридична діяльність, через яку визначені в гіпотезі умови переводяться в реальне існування диспозиції, тобто відношення прав та обов'язків суб'єктів права.

Відмінність між первинними та правоохоронними (похідними, вторинними) нормами полягає в тому, що правоохоронні норми *охоплюються* змістом *санкції первинної норми* і включаються в юридичний процес у разі порушення диспозиції цієї норми. Тому гіпотезою правоохоронної норми є *юридичний факт порушення первинної норми*. Без такого факту не виникають охоронні правовідношення, а отже, права та обов'язки публічно-владних суб'єктів реагувати на порушення.

Так, норми, якими регулюються, наприклад існуючі трудові відносини, є *первинними* нормами, *гіпотези* яких на рівні закону (наприклад, кодексу законів про працю) встановлюють нормативні умови (юридичні факти) виникнення, зміни чи припинення правовідношення “право – обов'язок” (диспозиції норм) суб'єктів трудового відношення; а санкцією даних норм є особлива юридична діяльність публічно-владних суб'єктів. У рамках цієї санкції, по-перше, у *нормальному* режимі реалізується (конкретизується) диспозиція трудової норми; по-друге, у разі відхилення від норми публічно-владним суб'єктом включаються в процес вторинні (правоохоронні) норми, необхідні для реагування саме на такі випадки. Так, у разі порушення первинної *трудової* норми інституту трудового договору шляхом незаконної відмови вагітній жінці у прийомі її на роботу в юридичний процес “включаються” – як санкція трудової норми – відповідні *кримінальні та кримінально-процесуальні* правоохоронні норми.

На основі такого загального уявлення про юридичний процес постадійна модель його розгортання має такий вигляд.

Перша стадія – нормовстановлення. Юридичний факт (законодавча ініціатива) неначе “стартер” запускає *законодавчий процес* вироблення закону як нормативного управлінського рішення у формі акта-документа (тексту закону). Юридичним фактом, яким завершується перша стадія й водночас відкривається подальше розгортання юридичного процесу, є *набрання законом чинності*, тобто юридичної сили, з яким він включається у сферу національного законодавства. Ця стадія є започаткуванням (установленням) юридичних норм – і первинних, і правоохоронних (останніх у контексті санкції первинної норми) – у вигляді нормативних приписів; це є стадія санкціонування *ідеальних правил відносин* між суб'єктами права. По суті, йдеться про створення юридично санкціонованої *моделі* необхідного правила як юридичної норми.

Друга стадія – реалізація встановлених норм (нормоконкретизація). Вона розпочинається з фази *введення закону в дію* – комплексом юридичної діяльності (переважно органів виконавчої влади), спрямованої на організаційне, процедурне й нормативне *забезпечення реальної дії* даних законом ідеальних

юридичних норм. На виході цієї фази юридичного процесу правова система отримує норми, *конкретизовані до їхньої готовності діяти*, тобто функціонувати як нормативні *дієві регулятори* суспільних відносин. По суті, тут відбувається *впровадження* в правове середовище визначеної моделі правила поведінки, *приспосовування* його *загальної* абстрактної формули до індивідуально-конкретних правових ситуацій. На необхідність виокремлення особливої стадії введення закону в дію в науковій літературі вказує спеціальне ґрунтовне дослідження одного з авторів статті⁶.

ТРЕТЯ СТАДІЯ – здійснення чинних норм (нормоздійснення). Вона має два режими – *простий* та *ускладнений*. Простий є нормальним режимом, коли первинна норма здійснюється в одиничних правовідносинах сама собою, актом правомірної поведінки суб'єктів правового відношення.

Ускладнений (правоохоронний) режим здійснення первинної норми має місце тоді, коли встановлена норма була *порушена* на стадії її реалізації або при її здійсненні, а тому потрібен додатково правоохоронний контур для забезпечення дійсності цієї норми, передбачений її санкцією. Факт порушення первинної норми є юридичним “стартером”, яким запускається саме ускладнений режим здійснення юридичних норм.

З погляду розгортання *поняття юридичного процесу* його стадії можуть бути представлені як рух юридичної норми від *загального* через *особливе* до *одиничного*. На першій стадії – *нормовстановлення* – норма існує як *загальна* юридично санкціонована модель необхідної поведінки суб'єктів правовідносин. На другій стадії – *нормоконкретизації* – ця загальна модель набуває *особливих* юридичних форм своєї дії: нормативних, процедурних, організаційних та інших *передумов* її наступного одиничного здійснення. На третій стадії – *нормоздійснення* – норма “занурюється” в *одиничне* існування її в конкретному правовідношенні та *здійснюється* в актах поведінки суб'єктів правового відношення.

Третя стадія має два режими – простий і ускладнений. У *простому* режимі, тобто за умов *правомірної* поведінки суб'єктів, первинна норма здійснюється *безпосередньо* в актах такої поведінки. В *ускладненому*, правоохоронному режимі юридичний факт порушення первинної норми на даній стадії або попередній стадії юридичного процесу актуалізує здійснення *похідних* правоохоронних норм, чим забезпечується *реалізація санкції* порушеної первинної норми.

Отже, правоохоронне розгортання санкції не становить усього змісту третьої стадії юридичного процесу, воно складає особливий зміст тільки її ускладненого режиму. Існування такого режиму в третій стадії юридичного процесу, по суті, зумовлене необхідністю *зворотного зв'язку* в публічно-владному управлінні, без якого це управління не уявляється. Через зворотний зв'язок право, як нормативний спосіб соціального управління, отримує

⁶ М Теплюк, *Теоретико-правові основи введення закону в дію* (Парламентське вид-во 2013) 480.

здатність до власного самозбереження та відтворення при відхиленні поведінки суб'єктів правовідносин від норм.

З цього випливає необхідність розрізнення трьох *функціональних напрямів юридичної діяльності*: нормовстановлюючого, адміністративно-конкретизуючого та правоохоронного. Вони відповідають трьом стадіям розгортання юридичної норми: її встановленню як загальної нормативної моделі, конкретизації як форми організації її дії та здійсненню норми в одиничному правовідношенні, серед іншого – у випадку її порушення.

Останнє означає, що третя стадія є правоохоронною не тому, що вона завжди виникає з факту правопорушення, а тому, що в одиничному правовідношенні первинна норма здійснюється в умовах юридично забезпеченої відповідності цій нормі поведінки суб'єкта, у тому числі настання відповідальності за її порушення. Правоохорона є не лише “аварійним механізмом” реакції на порушення норми, вона становить внутрішній момент самої дійсності норми. Норма здійснюється правомірно саме тому, що її вимога не є владним побажанням, вона є *юридично забезпеченою необхідністю* відповідної нормативної поведінки, що набуває відображення у *правовій свідомості* суб'єктів правових відносин.

Інакше кажучи, правоохоронний напрям не зводиться до реагування на вже здійснене порушення первинної норми, він охоплює охоронно-гарантійний, превентивний і мотивувальний аспекти дієвості права. Правомірна поведінка суб'єкта є здійсненням первинної норми не тому, що суб'єкт просто “сам захотів” діяти правомірно, а тому, що він діє в полі *юридичної необхідності*, що загрожує його відповідальністю за відхилення від нормативних вимог. Тому факт існування правоохоронних норм уже сам собою є аспектом *здійсненості* первинної норми. Він дисциплінує поведінку, переводячи нормативну вимогу з рівня абстрактного припису в реальну мотивацію поведінки. У цьому сенсі правоохоронна норма діє не лише тоді, коли її пускають у хід у разі порушення правового відношення, а й тоді, коли через саму лише наявність правоохоронної норми (наприклад, у вигляді статей кримінального кодексу) первинна норма суб'єктами не порушується.

Виокремлення трьох зазначених функціональних напрямів виражає *циклічну* логіку управлінського процесу як процесу чередування прийняття та виконання управлінських рішень (управлінських циклів). Управлінське рішення *поділяє* цикл управління на *два протилежні* моменти – рішення, що приймається, і рішення, що виконується, *об'єднуючи* їх одночасно в єдиний цикл управління. У цій діалектиці управлінського циклу, відтак, виявляються *три* виразних процеси: 1) рішення, яке приймається, 2) рішення, яке виконується, і 3) опосередковуючий аспект узгодження прийнятого рішення і його виконання.

Названі процеси є трьома *фазами* управлінського циклу, в яких функції управління знаходять своє буття, так що в кожний даний момент часу

будь-яка функція перебуває в одній із фаз, здійснюючись в особливий спосіб, виступаючи в *особливій формі*: як *планування* – на етапі прийняття рішення, як *організаційно-виконавче регулювання* – на етапі виконання рішення і, нарешті, як *контроль* – у фазі узгодження рішення та його виконання. Жодна управлінська функція не здійснюється поза цими формами, а вони залишаються *порожніми способами* (формами) без визначеної функціональної спрямованості, яка надає плануванню, організаційно-виконавчому регулюванню і контролю їх певного матеріального змісту, надає їх *предмет*⁷.

У кожному функціональному напрямі юридичної діяльності діють загальні управлінські складники – планування, організація виконання і контроль; однак для юридичного процесу загалом напрями нормовстановлення, нормоконкретизації та правоохорони виражають відповідно домінантні фази управлінського циклу: нормативне програмування, організаційно-виконавче розгортання норми та контрольне забезпечення її дійсності.

Отже, ми розглянули юридичний процес у трьох аспектах. Перший: юридичний процес як *реалізація мети права*. Тобто право не просто існує у формі припису, а розгортається до правомірної поведінки, а в разі порушення – до правоохоронного реагування. Другий: юридичний процес як *рух його поняття* в логіці: загальне – особливе – одиничне. Норма спочатку встановлюється як загальне правило; потім конкретизується в особливих формах юридичної діяльності; далі доходить до одиничного правовідношення, де або здійснюється штатно, в актах правомірної поведінки, або порушується, у зв'язку з чим запускається правоохоронний контур. Третій аспект – управлінський цикл, яким визначається, чому названі вище стадії є не вигаданою послідовністю, а зумовлені управлінською необхідністю.

Водночас юридичний процес не є тільки *лінійною* послідовністю трьох названих стадій: нормовстановлення, нормоконкретизація та правоохорона мають як загальнопроцесуальне, так і внутрішньофункціональне значення. На *загальному* рівні вони фіксують основні етапи розгортання юридичної норми (встановлення, конкретизацію та забезпечення дійсності юридичної норми). На *особливому* рівні кожен з цих напрямів уже сам розгортається процесуально й може включати власні моменти встановлення, конкретизації та охорони норм права. Адже правопорушення можливе не лише у сфері здійснення диспозиції первинної норми, а й у самому процесі її встановлення, конкретизації чи охорони. У таких випадках нормозастосування є способом включення відповідної правоохоронної норми в конкретний юридичний процес – аж до “другої хвилі” правоохорони, коли предметом забезпечення стає належне здійснення самої правоохоронної норми.

Інакше кажучи, якщо порушення первинної норми включає правоохоронну норму першого порядку, то порушення самої правоохоронної норми викликає необхідність включення правоохоронної норми наступного порядку.

⁷ Ющик (н 2) 9–11.

Отже, охорона правових норм має хвильовий характер: кожна нова хвиля виникає тоді, коли порушено норму, що забезпечувала належне здійснення попереднього рівня юридичного процесу.

Запропоноване діалектичне розуміння юридичного процесу має принципове значення в багатьох відношеннях. Зокрема, воно дає можливість чітко позначити *сферу юстиції* в її відмінності від інших сфер державного управління (поліції, адміністрації тощо); виокремити в структурі юридичної діяльності специфічну діяльність *нормозастосування* (яку звичайно називають “правозастосуванням”) та відокремити це поняття від інших, які вживаються в теорії права (“виконання закону”, “дотримання норм”, “використання права” тощо); теоретично виважено визначити зміст кожної з трьох стадій юридичного процесу, характер властивих їм правових актів тощо (зокрема, розширити наукове розуміння такого поняття, як “введення закону в дію”); зрештою, методологічно більш ґрунтовно формувати арсенал техніки здійснення юридичної діяльності (юридичної техніки).

Нарешті, діалектичне розуміння юридичного процесу є необхідною умовою для побудови адекватної національної правової системи, визначення в ній різних підсистем, зокрема систематизації правової інформації, а на цій основі більш обґрунтованого впровадження в державне управління новітніх інформаційних технологій, у тому числі з використанням “штучного інтелекту” в правовому регулюванні суспільних відносин.

Висновки

1. Тракткування поняття норми права в існуючих концепціях праворозуміння разом з уявленнями теоретиків права про “механізм правового регулювання” не сприймають *процесуальну* природу права, не враховують його реальну діалектику через відсутність діалектичного розуміння права. Це розуміння передбачає розгляд норми права з точки зору *процесу необхідності*, як єдності трьох його складників, а саме, умов (гіпотези), предмета (диспозиції) та діяльності (санкції).

2. Ключовою в розумінні норми права як процесу є *юридична діяльність* як специфічна санкціонуюча діяльність, що організовує розгортання правових норм у єдиному юридичному процесі. Юридичний процес виступає як владно організований процес санкціонування правових норм у рамках державного управління суспільством.

3. Норма не є моделлю чи зовнішнім масштабом виміру фактичної поведінки суб’єктів, вона розгортається процесуально в юридичній діяльності та правомірній поведінці суб’єктів через її становлення, конкретизацію, здійснення, охорону, а також відновлення (утвердження) у разі, коли її належне розгортання порушується суб’єктами правовідносин.

4. Традиційний дихотомічний поділ права на сфери правотворчості та правореалізації в теорії права є метафізичним спрощенням. Насправді право має три *необхідні стадії* процесуального розгортання, якими є нормо-

установлення, нормоконкретизація та нормоздійснення. Остання стадія має два режими – простий та ускладнений. З цим пов’язана класифікація правових норм на первинні та правоохоронні норми.

5. Юридичний процес належить розглядати в трьох аспектах: як реалізацію мети права, якою є дійсний правовий порядок; як рух поняття юридичного процесу та розгортання норми права в логіці “загальне – особливе – одиничне”; в аспекті управлінського циклу “прийняття рішення – реалізація рішення – узгодження реалізації з прийнятим рішенням”. У останньому аспекті важливо враховувати не лише реагування на порушення *первинних* норм, а й реагування на порушення *правоохоронних* норм, коли необхідні нові процеси правоохорони (друге й наступні кола правоохорони) для забезпечення належного правопорядку.

6. Нове діалектичне трактування юридичного процесу відкриває суттєві додаткові перспективи як для юридичної практики, так і для подальшого розвитку наукової теорії права, а також істотного вдосконалення юридичної техніки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Ryndiuk V, *Uporyadkuvannya zakonodavstva Ukrainy: teoretyko-metodolohichnyy ta tekhniko-yurydychnyy aspekty* (KNEU 2021) (in Ukrainian).
2. Tepliuk M, *Teoretyko-pravovi osnovy vvedennya zakonu v diyu* (Parlamentske vyd-vo 2013) (in Ukrainian).
3. Yushchik O, *Pravova reforma: zahalne ponyattya, problemy zdiysnennya v Ukraini* (Parlamentske vyd-vo 1997) (in Ukrainian).
4. Yushchik O, *Teoretychni osnovy zakonodavchoho protsesu* (Parlamentske vyd-vo 2004) (in Ukrainian).

Conference papers

5. Yushchik O, ‘Do ponyattya “pravotvorchist” v yurydychniy nautsi (krytychnyy aspekt)’, *Aktualni problemy derzhavotvorennya ta pravozastosuvannya: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 7 dec. 2023)* (Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav 2024) (in Ukrainian).

Theses

6. Yushchik O, ‘Pravova reforma yak sposib peretvorennya (reorhanizatsiyi) instytutiv derzhavy’ (avtoref dys kand yuryd nauk, 1996) (in Ukrainian).

Mykhailo Tepliuk
Oleksii Yushchik

THE CONCEPT OF THE LEGAL PROCESS: THE NEW PERSPECTIVE

ABSTRACT. This article explores the phenomenon of the legal process in the context of dialectical understanding of law. The study is based on the idea that law is a normative instrument of social governance, while a legal norm is understood as a process of necessity consisting of three moments: conditions (hypothesis), subject (disposition), and legal activity (sanction). On this basis, a distinction

arises between the concept of the legal process as the general process through which a legal norm exists, and the concept of the juridical process as the public-authoritative form in which a legal norm is implemented through legal activity.

The article critically examines the concept of the mechanism of legal regulation, arguing, that it represents a technical and abstract model, that fails to reflect the procedural nature of law. Instead, juridical process is viewed as an organized public-authoritative process of sanctioning legal norms. This process includes their adoption, entry into force, organizational support, protection, supervision of their implementation and the restoration of legally established order when it has been violated. It is emphasized that sanctioning should not be understood only as the application of sanctions in the law-enforcement sense. Rather, it covers the entire range of public-authoritative activities through which legal norms become effective in social reality.

The article also clarifies the relationship between concepts of the legal process and the juridical process, as well as between legal activity and the lawful conduct of participants of legal relations. It is grounded that the juridical process does not include all legally significant behavior. Instead, it refers specifically to the activities of public-authoritative subject aimed at ensuring the operation of legal norms. The lawful conduct of non-authoritative subjects represents the purpose and result of the juridical process, but not its substance. Therefore, the juridical process is defined as the public-authoritative form through which a legal norm unfolds within the process of social governance.

KEYWORDS: law; legal norm; sanctioning; primary norm; law-enforcement norm; legal activity; juridical process; lawful conduct; dialectical understanding of law.



Валентин Коваленко

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та банківського права
Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>
aliroma@ukr.net

УДК 342.1:351.746(477)

ПРАВОВА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація. Змінюються функції держави, ускладнюється система суспільних відносин, посилюється взаємозалежність політичних, економічних, соціальних, інформаційних та технологічних процесів. За таких умов національна безпека вже не може розглядатися як окремий напрям діяльності держави. Вона стає невід'ємною властивістю правової системи, що відображає її здатність забезпечувати стабільність розвитку держави, правову визначеність, узгодженість діяльності інституцій та захист національних інтересів.

Метою статті є розробка цілісної концепції правової моделі формування та збереження національної безпеки України, визначення її структурних елементів, дослідження компетенції органів державної влади в механізмі реалізації політики державної безпеки, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання системи забезпечення національної безпеки в контексті трансформації функцій сучасної держави та європейської інтеграції України.

За підсумками дослідження зроблено висновки, що удосконалення чинної правової моделі має здійснюватися за кількома взаємозв'язаними напрямками: законодавче закріплення концепції правової моделі національної безпеки; вдосконалення механізмів стратегічного планування; нормативно-правовий розвиток міжвідомчої координації; посилення демократичного цивільного контролю; гармонізація законодавства України із сучасними європейськими та євроатлантичними стандартами.

Тож перспективи розвитку правової моделі формування та збереження національної безпеки України безпосередньо пов'язані з переходом від переважно інституційного підходу до функціонально-правової моделі державного управління.

Ключові слова: національна безпека; державність; національна стійкість; державні інтереси; правова модель національної безпеки.

У сучасній правовій науці поняття національної безпеки дедалі частіше використовується як універсальна характеристика здатності держави забезпечити захист власних інтересів, стабільність суспільних відносин та ефективне функціонування органів державної влади. Однак таке розуміння, хоча й відображає практичне значення діяльності у сфері безпеки, не дає

відповіді на більш фундаментальне питання: завдяки яким правовим закономірностям формується стабільність держави та як право забезпечує її збереження в умовах постійних соціальних змін. Ця проблема, на нашу думку, залишається недостатньо розробленою в сучасній теорії держави і права.

Тривалий час дослідження національної безпеки розвивалися переважно за окремим галузевим спрямуванням в юриспруденції або в межах спеціалізованих досліджень проблем безпеки. У результаті основна увага приділялася характеристикам загроз, компетенції суб'єктів безпеки, окремим спрямуванням державної політики чи вдосконаленню законодавства. Водночас значно менше уваги приділялося вивченню самої правової моделі, яка визначає внутрішню логіку формування, функціонування та розвитку системи національної безпеки як цілісного правового явища. Саме від якості такої моделі залежить здатність права не лише реагувати на існуючі ризики, а й створювати правові передумови для сталого розвитку держави.

Трансформація сучасної державності суттєво змінює вимоги до змісту правового регулювання. Змінюються функції держави, ускладнюється система суспільних відносин, посилюється взаємозалежність політичних, економічних, соціальних, інформаційних та технологічних процесів. За таких умов національна безпека вже не може розглядатися як окремий напрям діяльності держави. Вона стає невід'ємною властивістю правової системи, що відображає її здатність забезпечувати стабільність розвитку держави, правову визначеність, узгодженість діяльності інституцій та захист національних інтересів.

Саме тому категорія «правова модель формування та збереження національної безпеки» потребує самостійного теоретико-правового осмислення.

Питання правового забезпечення національної безпеки є одним із найдинамічніших напрямів сучасної юридичної науки. Його розвиток відображає еволюцію уявлень про роль держави у сфері безпеки: від вузького розуміння захисту державного суверенітету до формування комплексної правової системи, що охоплює конституційні, адміністративні, міжнародно-правові та організаційні механізми забезпечення стабільності держави.

Аналіз сучасної літератури свідчить про відсутність сформованої єдиної концепції правової моделі національної безпеки, що зумовлює необхідність узагальнення існуючих наукових підходів.

Фундаментальні засади права національної безпеки спрямовані на обґрунтування необхідності виокремлення права національної безпеки як самостійного комплексного напрямку юридичної науки та визначення його місця у системі національного права (В. Ліпкан)¹. Водночас методологічна основа цієї концепції формувалася за інших геополітичних умов, коли визначальними загрозами вважалися переважно військові та політичні чинники. Тому вона не повною мірою враховує сучасні підходи до стратегічно-

¹ В Ліпкан, *Теорія національної безпеки: підручник* (КНТ 2009) 631.

го управління, міжвідомчої взаємодії та забезпечення національної стабільності.

Подальший розвиток доктрини права національної безпеки пов'язаний з працями П. Богуцького. Вчений розглядає право національної безпеки як цілісну систему правових норм, що регулюють діяльність держави у сфері захисту національних інтересів, та обґрунтовує необхідність формування цілісної галузі права національної безпеки². Особливістю цього підходу є його спрямування не лише на аналіз компетенції окремих органів, а й на побудову єдиного механізму правового регулювання безпекових відносин.

Важливий аспект досліджень представлений роботами В. Горбуліна, який аналізує сучасне безпекове середовище крізь призму гібридних загроз і переконливо доводить, що сучасні конфлікти мають складний характер, поєднуючи військові, інформаційні, економічні, кібернетичні та дипломатичні засоби впливу, а тому ефективна державна політика повинна базуватися на комплексному використанні всіх доступних інструментів державного управління³. На відміну від концепції В. Ліпкана, увага В. Горбуліна зосереджена не стільки на структурі системи національної безпеки, скільки на її функціональній ефективності.

Сучасний етап розвитку безпекової доктрини характеризується активним формуванням концепції національної стійкості, яка отримала наукове обґрунтування в працях О. Резнікової. Авторка визначає національну стійкість як здатність держави, суспільства, економіки та критичної інфраструктури адаптуватися до кризових явищ, забезпечувати безперервність функціонування та стабільне відновлення після негативних впливів⁴. Саме ця концепція стала теоретичною основою Концепції забезпечення національної системи стійкості⁵, затвердженої Указом Президента України № 479/2021.

На нашу думку, концепція національної стійкості суттєво розширює класичне розуміння національної безпеки, проте вона більше зосереджена на функціональних характеристиках держави, ніж на побудові правової моделі її забезпечення.

Конституційно-правові засади національної безпеки були предметом дослідження О. Гришук, М. Козюбри та О. Петришина. Зокрема, О. Гришук констатує, що конституційні цінності та принцип верховенства права є визначальними критеріями оцінки діяльності держави, з-поміж іншого, у сфері національної безпеки⁶. М. Козюбра наголошував, що принцип верховенства права є фундаментальною засадою функціонування всіх держав-

² П. Богуцький, *Концептуальні засади права національної безпеки України* (Фенікс 2020) 376.

³ В. Горбулін (ред.), *Світова гібридна війна: український фронт* (НІСД 2017) 496.

⁴ О. Резнікова, *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища* (Національний інститут стратегічних досліджень 2022) <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>.

⁵ Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>> (дата звернення 29.06.2026).

⁶ Див.: О. Гришук, *Конституційні цінності: філософські та судові аспекти* (вид. 2-ге, Баїте 2020) 529.

них інститутів і повинен визначати зміст правового регулювання навіть за умов надзвичайних правових режимів⁷. О. Петришин своєю чергою пов'язує трансформацію сучасного конституціоналізму з необхідністю адаптації функцій держави до глобальних викликів безпеки, наголошуючи, що посилення безпекової функції не повинно призводити до порушення конституційного балансу між суспільними інтересами та правами людини⁸.

Суттєве значення для розвитку теорії права національної безпеки мають праці В. Пилипчука, П. Богуцького та І. Дороніна, які досліджують концептуальні основи формування права національної безпеки як складного правового інституту та визначають основні напрями його подальшого розвитку⁹. Практичні аспекти вдосконалення правового регулювання забезпечення національної безпеки висвітлені у статті Є. Кобко, який звертає увагу на необхідність систематизації законодавства про безпеку та адаптації його до сучасних викликів¹⁰.

Окрему групу джерел становлять міжнародні документи, насамперед документи Венеційської Комісії, Ради Європи, Європейської Комісії та НАТО¹¹. Вони безпосередньо не формують українську правову доктрину, але визначають сучасні стандарти демократичного управління у сфері національної безпеки, принципи верховенства права, демократичного цивільного контролю, розвиток стабільності державних інституцій та адаптацію сектору безпеки до сучасних викликів.

Тож аналіз наукових джерел дає підстави зробити висновок, що сучасні дослідження переважно зосереджені на окремих аспектах правового забезпечення національної безпеки: діяльності суб'єктів сектору безпеки та оборони, розвитку права національної безпеки, національної стабільності чи конституційних принципах державної політики.

Водночас комплексне дослідження правової моделі формування та збереження національної безпеки, яка б об'єднувала нормативну, інституційну,

⁷ Див.: М Козюбра (ред.), *Конституційне право: підручник* (Баїте 2021) 528.

⁸ Див.: О Петришин, 'Конституційний Суд України в умовах воєнного стану і повоєнне відновлення України' *Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції: збірник матеріалів і тез II Маріупольського конституційного форуму* (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.) (БАІТЕ 2023) 122–123; О Петришин, 'Права людини в умовах обороноздатної демократії', *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини* (м. Хмельницький, 08 грудня 2023 року) (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2023) 105–107.

⁹ В Пилипчук, П Богуцький, І Доронін, 'Теоретичні основи та пріоритети розвитку права національної безпеки' [2021] 2 Вісник Національної академії правових наук України 66–75.

¹⁰ Є Кобко, 'Правове регулювання забезпечення національної безпеки в Україні: виклики сьогодення' [2022] 2(85) Право і Безпека 179–188 <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.17>.

¹¹ See: M G Link, 'Human Rights in Times of Crisis' [2015] 26(1) Security and Human Rights 69–77 <https://doi.org/10.1163/18750230-02601011>; European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Respect for Democracy, Human Rights and the Rule of Law during States of Emergency* (Council of Europe 2020) <[https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-PI\(2020\)005rev-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-PI(2020)005rev-e)> (accessed 29.06.2026); European Commission, *Ukraine Report 2023* (European Commission 2023) <https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en> (accessed 29.06.2026); NATO 2022 Strategic Concept <<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/strategic-concepts/nato-2022-strategic-concept>> (accessed 29.06.2026).

функціональну та контрольну складові в єдину систему, фактично відсутнє, що визначає актуальність цього дослідження та його наукову новизну.

Метою статті є розробка цілісної концепції правової моделі формування та збереження національної безпеки України, визначення її структурних елементів, дослідження компетенції органів державної влади в механізмі реалізації політики державної безпеки, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання системи забезпечення національної безпеки в контексті трансформації функцій сучасної держави та європейської інтеграції України.

Сучасний розвиток державності характеризується поступовою трансформацією змісту безпекової функції держави, яка охоплює широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням конституційної стабільності, безперервності функціонування державних органів, захистом критичної інфраструктури, інформаційною та кібербезпекою, економічною стабільністю, а також гарантуванням прав і свобод людини навіть в умовах воєнного стану.

Аналіз сучасних доктринальних підходів демонструє, що традиційне розуміння системи національної безпеки як сукупності правоохоронних органів поступово поступається місцем комплексному підходу, згідно з яким визначальним чинником є не перелік суб'єктів, а механізм їх правової взаємодії.

Національну безпеку розглядають не лише в контексті необхідності протидії окремим злочинним загрозам, а й у зв'язку зі збереженням матеріальної, природної, економічної та людської основи державності. У цьому контексті особливого значення набуває правовий захист національного багатства, яке включає природні ресурси, економічний та науково-технічний потенціал, державну власність та людський капітал. Недостатня регуляторна визначеність правового статусу цих цінностей, відсутність належної методології їх оцінки та неефективність механізмів державного контролю створюють загрози не лише економічним інтересам, а й стабільності держави в цілому¹².

З точки зору формування правової моделі національної безпеки важливо наголосити, що безпека держави залежить від здатності права забезпечити збереження та раціональне використання її потенціалу загалом. Втрата ресурсів, непрозоре відчуження державної власності, ослаблення людського капіталу та недостатній контроль за використанням земельних і фінансових активів поступово знижують інституційну спроможність держави. Тому правове забезпечення національної безпеки повинно включати не лише ре-

¹² В Шакун, 'Сучасний кримінально-правовий вимір національної безпеки України', *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* (Ю Барабаш, Ю Баулін, А Гриняк, О Скрипнюк (ред), Право 2023) 704–722.

агування на безпосередні загрози, а й системний захист національного багатства як матеріальної та соціальної основи збереження державності¹³.

Водночас будь-яка модель забезпечення національної безпеки повинна відповідати фундаментальним принципам конституціоналізму.

О. Скрипнюк зазначає, що конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини у воєнний час – це цілісна система нормативно-правових та інституційних засобів, яка має забезпечити ефективне функціонування держави навіть в умовах збройного конфлікту¹⁴.

Акцентуємо увагу на доцільності використовувати категорії «правова модель формування та збереження національної безпеки», яка дає змогу інтегрувати всі зазначені елементи в єдину систему. На відміну від понять «сектор безпеки та оборони» чи «державна політика у сфері національної безпеки», правова модель охоплює не лише предметний склад відповідних правовідносин, а й порядок взаємодії органів державної влади, механізми стратегічного планування, процедури прийняття управлінських рішень, систему контролю та юридичної відповідальності.

Саме ця методологія, на нашу думку, найповніше відображає сучасний етап розвитку української державності та створює теоретичну основу для подальших досліджень інституційної побудови системи забезпечення національної безпеки України.

Теоретичне обґрунтування правової моделі національної безпеки набуває практичного значення лише за умови вивчення механізму її реалізації. Саме тому важливим є аналіз системи органів державної влади, які відповідно до Конституції України та спеціального законодавства забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки.

Зауважимо, що, на відміну від традиційного опису компетенції окремих органів, доцільно зосередитися на їхній функціональній взаємодії, оскільки саме це визначає ефективність усієї системи.

Конституція України¹⁵ закріплює багаторівневу модель забезпечення національної безпеки, побудовану на принципі поділу влади. Відповідно до статей 6, 8, 17, 85, 102, 106, 107 та 116 Конституції України, різні функції у цій сфері покладаються на Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки і оборони України та інші органи сектору безпеки і оборони. Такий підхід відповідає принципу верховенства права та унеможливорює концентрацію всіх безпекових повноважень у віданні одного державного органу.

¹³ Шакур (н 12).

¹⁴ О. Скрипнюк, 'Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна' [2022] 33 Правова держава 11–20.

¹⁵ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

Водночас аналіз Закону України «Про національну безпеку України»¹⁶ показує, що законодавець фактично поєднав інституційну та функціональну моделі організації сектору безпеки і оборони. З одного боку, Закон визначає перелік суб'єктів сектору безпеки і оборони, а з іншого – встановлює основні принципи їхньої взаємодії, демократичного цивільного контролю та стратегічного планування. Проте взаємозв'язок між окремими суб'єктами здебільшого регламентований загальними нормами, що знижує ефективність функціонування всієї системи.

Важливою складовою сучасної правової моделі національної безпеки є демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони. Науковці наголошують на тому, що демократичний цивільний контроль не обмежується парламентським чи громадським наглядом за діяльністю військових формувань. Його зміст полягає у створенні цілісної системи правових, організаційних та інституційних механізмів, що забезпечують законність функціонування сектору безпеки та оборони, підзвітність уповноважених органів суспільству, прозорість управлінських рішень та запобігання використанню інститутів безпеки поза Конституцією та законами України. Саме демократичний цивільний контроль слугує необхідною гарантією ефективного функціонування сектору безпеки та оборони та одним із ключових елементів реалізації верховенства права у сфері національної безпеки¹⁷.

Щодо *Президента України* як суб'єкта стратегічного формування державної безпекової політики, то він займає особливе місце в правовій моделі. Конституція України визначає його як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Крім того, відповідно до ст. 106 Конституції України, Президент України здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони, очолює Раду національної безпеки і оборони України, приймає рішення про запровадження воєнного стану, мобілізацію, затверджує стратегічні документи у сфері національної безпеки, а також здійснює інші конституційні повноваження.

Зазначені повноваження свідчать про те, що Президент України виконує передусім стратегічну функцію. Його діяльність не обмежується поточним управлінням сектором безпеки та оборони, а спрямована на визначення основних напрямів державної політики, прийняття ключових безпекових рішень і забезпечення узгодженості діяльності всіх суб'єктів системи. Саме тому Президент України займає центральне місце в процесі формування державної політики безпеки, тоді як її практична реалізація покладається на органи виконавчої влади держави.

¹⁶ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

¹⁷ Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика: навчальний посібник (В Пилипчук (ред.), Фенікс 2020) 224.

У сучасній юридичній літературі звертається увага на те, що роль Президента України у сфері національної безпеки значно посилилася після початку повномасштабної війни, оскільки саме інститут глави держави забезпечує ефективність прийняття стратегічних рішень та координацію діяльності всіх органів сектору безпеки та оборони. Водночас така концентрація стратегічних повноважень повинна здійснюватися виключно в рамках Конституції України та механізмів демократичного цивільного контролю, що відповідає сучасним європейським стандартам державного управління.

Ключовим елементом сучасної правової моделі є *Рада національної безпеки і оборони України* як координаційний центр правової моделі. Згідно зі ст. 107 Конституції України, вона є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Її правовий статус детально визначено Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України»¹⁸, який визначає основні функції РНБО України щодо координації діяльності органів виконавчої влади, підготовки пропозицій Президенту України, аналізу загроз національній безпеці та контролю за виконанням рішень у сфері безпеки і оборони.

Саме діяльність Ради національної безпеки і оборони України найповніше відображає функціональну природу сучасної правової моделі. На відміну від інших державних органів, вона не реалізує галузеву політику, а забезпечує інтеграцію діяльності всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони. Це відповідає сучасним науковим підходам, згідно з якими ефективність системи національної безпеки визначається не тільки компетенцією окремих органів, скільки якістю міжвідомчої взаємодії¹⁹.

Водночас аналіз чинного законодавства дає підстави зробити висновок, що правовий статус Ради національної безпеки і оборони України потребує подальшого вдосконалення. Закон не визначає чітких процедур міжвідомчого стратегічного планування, оцінки ефективності виконання рішень у сфері безпеки, порядку обміну інформацією між суб'єктами сектору безпеки та оборони, а також механізмів реагування на складні кризові ситуації. Саме тому видається доцільним подальший розвиток законодавства шляхом нормативного закріплення процедур управління стратегічними ризиками та міжвідомчої взаємодії.

Особливе місце в правовій моделі належить *Верховній Раді України* як суб'єкт нормативного забезпечення національної безпеки. Згідно зі ст. 85 Конституції України, Парламент визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, приймає закони, затверджує Державний бюджет України, здійснює парламентський контроль та визначає правові засади функціонування

¹⁸ Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

¹⁹ Горбулін (н 3) 18–41; Резнікова (н 4) 31–67.

сектору безпеки і оборони. Саме Верховна Рада України формує нормативну основу діяльності всіх інших суб'єктів системи.

На думку П. Богуцького, сучасне право національної безпеки має розвиватися передусім шляхом удосконалення законодавчої бази, яка забезпечує єдність правового регулювання у сфері безпеки²⁰. Поділяючи цю позицію, варто зазначити, що законодавча діяльність парламенту повинна зосереджуватися не лише на прийнятті нових законів, а й на забезпеченні їх системної узгодженості, відповідності Конституції України та сучасним міжнародним стандартам. Водночас чинне законодавство практично не передбачає комплексної оцінки впливу законопроектів на стан національної безпеки. Саме тому перспективним напрямом розвитку законодавства є удосконалення обов'язкової безпекової експертизи нормативно-правових актів, які можуть впливати на функціонування сектору безпеки та оборони, критичної інфраструктури, інформаційної безпеки чи державного управління. Це уможливить інтегрувати принципи стратегічного управління ризиками безпосередньо в процес законотворчості та підвищити якість регулювання.

Реалізація державної політики у сфері національної безпеки безпосередньо покладена на *Кабінет Міністрів України*. На відміну від Президента України, який визначає стратегічні напрями державної політики, та Верховної Ради України, яка формує її нормативно-правову базу, Уряд забезпечує практичне виконання законів, указів Президента України, стратегічних документів та інших актів у сфері національної безпеки. Саме тому Кабінет Міністрів України займає центральне місце у виконавчому механізмі правової моделі.

Згідно зі ст. 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет та економічну незалежність України, реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини, а також вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки держави. Деталізація цих повноважень міститься у Законі України «Про Кабінет Міністрів України»²¹, відповідно до якого Уряд координує діяльність центральних органів виконавчої влади, організовує виконання державних програм, забезпечує фінансування відповідних заходів та здійснює загальне управління системою виконавчої влади.

Аналіз зазначених норм вказує на те, що Кабінет Міністрів України виконує інтеграційну функцію у правовій моделі національної безпеки. На відміну від галузевих органів, діяльність яких спрямована на реалізацію окремих напрямів державної політики, Уряд забезпечує їх скоординоване функціонування, організаційне та ресурсне забезпечення, а також реаліза-

²⁰ Богуцький (н 2) 52–66.

²¹ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

цію стратегічних рішень, прийнятих Президентом України та Радою національної безпеки і оборони України. Водночас сучасний характер безпекових викликів свідчить про необхідність перегляду традиційного розуміння ролі Кабінету Міністрів України. Діяльність Уряду набуває комплексного характеру, оскільки саме він забезпечує координацію державної політики в усіх цих сферах.

Такий підхід повністю відповідає сучасній концепції національної стійкості. Як зазначає О. Резнікова, сучасна система забезпечення національної безпеки має бути орієнтована не лише на реагування на загрози, а й на підтримку безперервності функціонування державних інституцій, економіки та суспільства, незалежно від характеру кризових ситуацій²². Саме тому Кабінет Міністрів України фактично стає центральним суб'єктом реалізації національної політики стійкості, забезпечуючи функціонування державного механізму як єдиної системи.

Зауважимо, що чинне законодавство ще не повністю враховує таку трансформацію ролі Уряду. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» визначає його повноваження переважно через окремі напрями діяльності, тоді як сучасна практика вимагає нормативного закріплення його координуючої ролі в забезпеченні міжгалузевої взаємодії під час реалізації політики державної безпеки. У майбутньому це має знайти відображення в розробці законодавства щодо стратегічного планування, кризового менеджменту та функціонування національної системи стійкості.

Практична реалізація державної політики у сфері національної безпеки здійснюється *суб'єктами сектору безпеки і оборони*, систему яких визначено Законом України «Про національну безпеку України». До нього входять сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, розвідувальні органи, а також державні органи спеціального призначення, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів України.

Наукова доктрина традиційно розглядає сектор безпеки та оборони як сукупність органів, уповноважених виконувати відповідні функції. Так, В. Ліпкан визначає його як систему державних інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення захисту особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз²³. Такий підхід має важливе теоретичне значення, але сучасний розвиток державності потребує його певного переосмислення.

На нашу думку, сектор безпеки і оборони слід розглядати не лише як сукупність державних органів, а як функціональний механізм реалізації політики державної безпеки. Його ефективність визначається не кількістю суб'єктів чи обсягом їхніх повноважень, а здатністю забезпечувати скоорди-

²² Резнікова (н 4) 74–102.

²³ Ліпкан (н 1) 158–181.

новану діяльність у процесі досягнення спільної мети – захисту національних інтересів України.

Саме тому чітке розмежування компетенції окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони має принципове значення.

Безперечно, одним із центральних органів є *Міністерство оборони України*, відповідно до Закону України «Про оборону України»²⁴, забезпечує формування та реалізацію державної воєнної політики, організовує оборону держави, координує діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань у межах повноважень, визначених законом. Його діяльність спрямована насамперед на забезпечення оборонної складової національної безпеки.

Щодо *Служби безпеки України (СБУ)*, то вона є спеціальним державним органом із правоохоронними функціями, який відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України»²⁵ здійснює контррозвідувальну діяльність, протидіє терористичній діяльності, захищає державний суверенітет, конституційний лад, інформаційну та державну безпеку України. Особливість її правового статусу полягає в поєднанні правоохоронних, контррозвідувальних та спеціальних безпекових функцій, що робить СБУ одним із ключових суб'єктів забезпечення державної безпеки.

Водночас аналіз чинного законодавства показує, що основною проблемою функціонування сектору безпеки та оборони залишається не розподіл компетенцій, а відсутність достатньо детальних процедур міжвідомчої взаємодії.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає загальні принципи координації, але практично не регулює порядок спільного стратегічного планування, оцінки ризиків, обміну інформацією та реалізації складних міжвідомчих програм. У сучасних умовах саме ці елементи визначають ефективність функціонування всієї системи.

Це підтверджується сучасними науковими дослідженнями, в яких наголошується на тому, що подальший розвиток права національної безпеки має здійснюватися шляхом формування цілісного правового механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки та оборони, а не лише вдосконалення їхніх окремих повноважень. Такий підхід спостерігається в наукових працях, де наголошується на тому, що ефективність права національної безпеки визначається здатністю забезпечити скоординоване функціонування всіх державних інституцій, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів²⁶.

²⁴ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

²⁵ Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/ed20020419#Text>> (дата звернення 29.06.2026).

²⁶ Богуцький (н 2) 182–205.

Отже, сучасна правова модель формування та збереження національної безпеки повинна базуватися не лише на нормативному визначенні компетенції окремих органів, а й на законодавчому забезпеченні їхньої функціональної взаємодії. Саме така модель відповідає сучасним викликам, принципам демократичного управління та концепції національної стабільності, поступово формуючи новий підхід до реалізації безпекової функції держави.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на основних *напрямах вдосконалення правової моделі формування та збереження національної безпеки України*.

Аналіз конституційно-правових засад функціонування системи забезпечення національної безпеки України дає підстави резюмувати, що чинне законодавство загалом сформувало необхідну нормативно-правову базу для діяльності органів державної влади.

Водночас сучасні виклики безпеки показали, що ефективність державної політики залежить не лише від наявності органів, що регулюють аналізовані процеси, а насамперед від рівня координації діяльності всіх суб'єктів, відповідальних за реалізацію безпекової політики. Саме тому подальший розвиток законодавства має бути спрямований не на механічне розширення повноважень окремих органів, а на вдосконалення механізму їхньої функціональної взаємодії.

На нашу думку, вдосконалення чинної правової моделі має здійснюватися за кількома взаємозв'язаними напрямками:

- законодавче закріплення концепції правової моделі національної безпеки;
- вдосконалення механізмів стратегічного планування;
- нормативно-правовий розвиток міжвідомчої координації;
- посилення демократичного цивільного контролю;
- узгодження законодавства України з сучасними європейськими та євроатлантичними стандартами.

Отже, перспективи розвитку правової моделі формування та збереження національної безпеки України безпосередньо пов'язані з переходом від переважно інституційного підходу до функціонально-правової моделі державного управління. Його основою має бути не збільшення кількості органів чи розширення їхньої компетенції, а формування нормативно врегульованої системи взаємодії, стратегічного планування, демократичного контролю та постійної оцінки ефективності політики державної безпеки. Саме такий підхід, на нашу думку, найповніше відповідає сучасним тенденціям розвитку правової держави, європейським стандартам державного управління та актуальним потребам зміцнення національної безпеки України.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що сучасні безпекові трансформації потребують переосмислення правових засад забезпечення національної безпеки України.

Національну безпеку доцільно розглядати як складний конституційно-правовий інститут, спрямований на забезпечення не лише захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, але й стабільності конституційного ладу, публічної влади та реалізації прав і свобод людини в контексті сучасних загроз.

Правова модель формування та збереження національної безпеки – це цілісна система конституційних і правових норм, принципів, інституційних механізмів і правових процедур, що забезпечують узгоджене функціонування суб'єктів сектору безпеки, стратегічне управління та захист національних інтересів.

Ефективність цієї моделі визначається не обсягом повноважень окремих органів, а належною координацією їхньої діяльності, чітким розмежуванням компетенції та функціональної взаємодії.

Подальший розвиток законодавства повинен спрямовуватися на вдосконалення механізмів міжвідомчої координації, стратегічного планування, оцінки безпекових ризиків і впровадження безпекової експертизи нормативно-правових актів. Перспективним напрямом розвитку конституційно-правового забезпечення національної безпеки є формування цілісної правової моделі, що ґрунтується на принципах верховенства права, системності, національної стабільності та демократичного цивільного контролю, що забезпечить підвищення ефективності державної політики безпеки в умовах сучасних викликів.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bohutskyi P, *Kontseptualni zasady prava natsionalnoi bezpeky Ukrainy* (Feniks 2020) (in Ukrainian).
2. Hryshchuk O, *Konstytutsiini tsinnosti: filosofski ta sudovi aspekty* (2nd edn, Vaite 2020) (in Ukrainian).
3. Lipkan V, *Teoriia natsionalnoi bezpeky* (KNT 2009) (in Ukrainian).
4. Reznikova O, *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha* (National Institute for Strategic Studies 2022) <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01> (in Ukrainian).

Edited books

5. *Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony: teoriia i praktyka: navchalnyi posibnyk* (V Pylypchuk (red), Feniks 2020) (in Ukrainian).
6. Horbulin V (red), *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* (NISS 2017) (in Ukrainian).
7. Koziubra M (red), *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk* (Vaite 2021) (in Ukrainian).
8. Shakun V, 'Suchasnyi kryminalno-pravovyi vymir natsionalnoi bezpeky Ukrainy', *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeiskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu* (Iu Barabash, Yu Baulin, A Hryniak, O Skrypniuk (red), Pravo 2023) 704–722 (in Ukrainian).

Journal articles

9. Link M G, 'Human Rights in Times of Crisis' [2015] 26(1) Security and Human Rights 69–77 <https://doi.org/10.1163/18750230-02601011>.
10. Kobko Ye, Pravove rehuliuвання zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v Ukraini: vyklyky sohodennia [2022] 2(85) Pravo i Bezpeka 179–188 <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.17> (in Ukrainian).
11. Pylypchuk V, Bohutskyi P, Doronin I, Teoretychni osnovy ta priorityty rozvytku prava natsionalnoi bezpeky [2021] 2 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 66–75 (in Ukrainian).
12. Skrypniuk O, Konstytutsiino-pravovi mekhanizm realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny v umovakh viiny: svitovi dosvid ta Ukraina [2022] 33 Pravova derzhava 11–20 (in Ukrainian).

Conference papers

13. Petryshyn O, 'Konstytutsiyni Sud Ukrainy v umovakh voiennoho stanu i povoienne vidnovlennia Ukrainy', *Vizii maibutnoho: konstytutsiyni vymir povoiennoho vidnovlennia Ukrainy ta yevropeiskoi intehtatsii: zbirnyk materialiv i tez II Mariupolskoho konstytutsiinoho forumu* (m. Kyiv, 6 zhovtnia 2023 r.) (VAITE 2023) 122–123 (in Ukrainian).
14. Petryshyn O, 'Prava liudyny v umovakh oboronozdatoi demokratii', *Zakhyst prav liudyny v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia: zbirnyk tez nauково-praktychnoho kruhloho stolu, prysviachenoho 75-i richnytsi proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny* (m. Khmelnytskyi, 08 hrudnia 2023 roku) (Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova 2023) 105–107 (in Ukrainian).

Valentyn Kovalenko

LEGAL MODEL OF FORMATION AND PRESERVATION
OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF MODERN STATEHOOD

ABSTRACT. The functions of the state are changing, the system of social relations is becoming more complicated, the interdependence of political, economic, social, information and technological processes is increasing. Under such conditions, national security can no longer be considered as a separate area of state activity. It becomes an integral property of the legal system, reflecting its ability to ensure the stability of the state's development, legal certainty, consistency of the activities of institutions and the protection of national interests.

The purpose of the article is to develop a holistic concept of the legal model of the formation and preservation of the national security of Ukraine, determine its structural elements, study the competence of state authorities in the mechanism of implementing the state security policy, as well as formulate proposals for improving the legal regulation of the system of ensuring national security in the context of the transformation of the functions of the modern state and the European integration of Ukraine.

The results of the study concluded that the improvement of the current legal model should be carried out in several interrelated areas:

- legislative consolidation of the concept of the legal model of national security;
- improvement of strategic planning mechanisms;
- regulatory and legal development of interdepartmental coordination;
- strengthening of democratic civilian control;
- harmonization of Ukrainian legislation with modern European and Euro-Atlantic standards.

Thus, the prospects for the development of the legal model of the formation and preservation of national security of Ukraine are directly related to the transition from a predominantly institutional approach to a functional and legal model of public administration.

KEYWORDS: national security; statehood; national stability; state interests; legal model of national security.



Володимир Пилипенко

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
проректор з наукової роботи
Київського університету права НАН України
(Київ, Україна)
афілійований професор Університету Казимира Симоновичуса
(Вільнюс, Литва)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9560-2754>
vpulypenko77@gmail.com

УДК 341.231.14

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЯК ПРИВІД ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПУ *JUS AD BELLUM* У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

АНОТАЦІЯ. У сучасних умовах трансформації міжнародного правопорядку особливої актуальності набуває проблема недопустимості розширення підстав для застосування сили в міжнародних відносинах. Законодавчий підхід російської федерації, який пов'язує можливість використання збройних сил із кримінальним чи іншим переслідуванням її громадян, формує принципово новий виклик системі *jus ad bellum* і міжнародному кримінальному правосуддю.

Мета статті полягає у визначенні правової природи конструкції, за якої кримінальне переслідування або діяльність міжнародних судових інституцій розглядаються як підстава для застосування сили, а також у встановленні її відповідності основоположним принципам сучасного міжнародного права.

У статті проаналізовано класичну модель *jus ad bellum*, доктрину захисту громадян за кордоном, практику Міжнародного суду ООН і сучасний російський законодавчий підхід. Обґрунтовано, що він уперше на нормативному рівні пов'язує можливість застосування сили не зі збройним нападом чи реальною фізичною загрозою, а з процесуальними діями судових і правоохоронних органів. Доведено несумісність такої конструкції зі Статутом ООН, принципами суверенної рівності держав і невторгання, а також її потенційно негативний вплив на діяльність Міжнародного кримінального суду, майбутнього Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та систему євроатлантичної безпеки.

Зроблено висновок, що досліджувана конструкція не створює нової міжнародно-правової підстави для застосування сили, а є спробою ревізії післявоєнної моделі міжнародного правопорядку. Її наукова новизна полягає в обґрунтуванні трансформації доктрини “захисту громадян” у модель “захисту від правосуддя”, що становить новий виклик сучасному міжнародному праву.

Ключові слова: міжнародне право; *jus ad bellum*; застосування сили; міжнародне кримінальне правосуддя; Міжнародний кримінальний суд; злочин агресії; захист громадян за кордоном; Статут ООН.

Сучасна система *jus ad bellum* сформувалася після Другої світової війни внаслідок докорінної зміни підходів до застосування сили в міжнародних

відносинах. Якщо раніше війна значною мірою сприймалася як допустимий інструмент реалізації державної політики, то після прийняття Статуту ООН¹ застосування сили було поставлене під суворі міжнародно-правові обмеження. Відтоді право держави на війну перестало розглядатися як елемент державного суверенітету, а заборона застосування сили, закріплена у ст. 2(4) Статуту ООН, стала однією з основ сучасного міжнародного правопорядку та важливою гарантією підтримання міжнародного миру і стабільності.

Відповідно до ст. 2(4) Статуту ООН, усі члени утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності, або політичної незалежності будь-якої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Об'єднаних Націй. У сучасному міжнародному праві ця норма розглядається не лише як договірне зобов'язання держав – членів ООН, а й як норма звичаєвого міжнародного права та норма *jus cogens*, від якої не допускається жодних відступів.

Поряд із принципами суверенної рівності держав і невтручання у їх внутрішні справи заборона застосування сили формує нормативний фундамент системи колективної безпеки. Саме тому міжнародно-правова доктрина традиційно виходить із вузького та виключного характеру будь-яких винятків із цього принципу. Статут ООН передбачає лише дві легітимні підстави для застосування сили: право держави на індивідуальну або колективну самооборону в разі збройного нападу відповідно до ст. 51 Статуту та застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН у порядку реалізації повноважень, передбачених розділом VII Статуту.

Практика Міжнародного суду ООН послідовно підтверджувала обмежений характер таких винятків. У справі “Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)” (1986) Суд наголосив, що право на самооборону виникає виключно у разі збройного нападу, а не будь-якої форми політичного, економічного чи іншого тиску². Аналогічний підхід було підтверджено у справі “Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda)” (2006), де Суд підкреслив, що навіть наявність серйозних безпекових ризиків не створює автоматичного права на застосування сили за межами критеріїв, установлених Статутом ООН³.

Водночас у міжнародно-правовій доктрині та практиці окремих держав поступово сформувалася контроверсійна концепція “protection of nationals

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text> (дата звернення 29.06.2026).

² Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America): Judgment of the International Court of Justice of 27 June 1986 <<https://www.icj-cij.org/case/70>> (accessed 29.06.2026).

³ Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda): Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005 <<https://www.icj-cij.org/case/116>> (accessed 29.06.2026).

abroad” – захисту громадян за кордоном. Її прихильники виходили з того, що за певних виняткових обставин держава може застосовувати силу на території іншої держави для порятунку власних громадян від безпосередньої фізичної небезпеки. Зокрема, Д. Боует⁴ і Р. Ліліч⁵ обґрунтовували позицію, відповідно до якої право держави захищати своїх громадян від невідкладної загрози життю є складовою “невід’ємного права на самооборону”, яке збереглося й після прийняття Статуту ООН як елемент звичаєвого міжнародного права.

Натомість критики цієї концепції, зокрема І. Броунлі⁶ і К. Грей⁷, послідовно наголошували, що доктрина “protection of nationals abroad” є вкрай небезпечною та не отримала достатнього рівня міжнародного визнання як самостійна правова підстава для застосування сили. На їхню думку, спроби держав обґрунтовувати військові операції необхідністю “захисту громадян” створюють ризик розширювального тлумачення винятків із заборони застосування сили, закріпленої у ст. 2(4) Статуту ООН, та можуть призвести до поступового розмивання фундаментальних обмежень щодо використання сили у міжнародних відносинах.

Попри відсутність єдиного підходу до правової природи доктрини захисту громадян за кордоном, навіть її прихильники визнавали наявність чітких умов, без яких застосування сили не могло вважатися хоча б мінімально виправданим з погляду міжнародного права. У міжнародно-правовій доктрині та практиці держав традиційно виокремлюють щонайменше три взаємозв’язані умови: по-перше, існування безпосередньої та реальної загрози життю громадян; по-друге, неспроможність або небажання держави перебування забезпечити їхній захист; по-третє, невідкладний і співмірний характер реагування держави⁸.

Саме ці критерії зазвичай використовувалися під час оцінки найбільш відомих випадків, коли держави посилялися на необхідність захисту своїх громадян за кордоном. Навіть тоді, коли міжнародне співтовариство не доходило єдиної позиції щодо правомірності відповідних операцій, основна дискусія все одно стосувалася того, чи існувала реальна загроза життю людей, а також чи відповідали дії держави вимогам необхідності та співмірності.

Принципово важливим є те, що ані практика держав, ані класична доктрина захисту громадян за кордоном ніколи не поширювали можливість застосування сили на випадки кримінального переслідування з боку компетентних органів іноземних держав або міжнародних судових інституцій.

⁴ D W Bowett, *Self-Defence in International Law* (Manchester University Press 1958).

⁵ R B Lillich, ‘Intervention to Protect Human Rights’ [1967] 15(2) McGill Law Journal 206–219.

⁶ I Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (Clarendon Press 1963) <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198251583.001.0001>.

⁷ C Gray, *International Law and the Use of Force* (4th edn, Oxford University Press 2018).

⁸ T Ruys, ‘The “Protection of Nationals” Doctrine Revisited’ [2008] 13(2) Journal of Conflict & Security Law 233–271.

У всіх відомих прецедентах йшлося саме про захист власних громадян від реальної фізичної небезпеки – терористичних актів, громадянської війни, масового насильства чи фактичної неспроможності державної влади забезпечити безпеку населення. Тобто об'єктом захисту була фізична безпека людини, а не її захищеність від кримінальної чи судової відповідальності.

У цьому контексті особливого значення набуває те, що сучасні спроби обґрунтувати можливість застосування сили у відповідь на відкриття кримінального провадження, видачу міжнародного ордеру на арешт або інші процесуальні дії компетентних органів виходять за межі не лише класичного розуміння *jus ad bellum*, а й навіть найбільш дискусійних підходів до його розширювального тлумачення. Кримінальне переслідування – незалежно від політичного ставлення до нього – не є формою збройного нападу, не створює безпосередньої фізичної загрози для держави та не може прирівнюватися до тих обставин, які традиційно розглядалися як можливий виняток із заборони застосування сили.

Саме тому подальші спроби легалізувати силову реакцію на діяльність механізмів міжнародного або національного правосуддя становлять не просто черговий етап дискусії щодо меж *jus ad bellum*, а являють собою якісно новий виклик сучасному міжнародному правопорядку.

Для розуміння особливостей сучасних спроб розширювального тлумачення *jus ad bellum* доцільно звернутися до історичних прецедентів, на які держави та окремі представники міжнародно-правової доктрини традиційно посилалися, обґрунтовуючи необхідність захисту своїх громадян. Аналіз таких випадків дає змогу простежити не лише розвиток підходів до виправдання застосування сили, а й визначити межі, за які навіть найбільш дискусійні концепції тривалий час фактично не виходили.

У міжнародно-правовій літературі операція Ізраїлю в Ентеббе 1976 р. традиційно розглядається як один із найбільш відомих прикладів посилення держави на необхідність захисту власних громадян за кордоном. Після захоплення літака Air France членами Народного фронту визволення Палестини та утримання заручників у аеропорту Ентеббе на території Уганди Ізраїль здійснив військову операцію, метою якої було звільнення осіб, що перебували під реальною загрозою для їхнього життя та безпеки⁹.

Ця операція викликала значний міжнародний резонанс і стала предметом активного обговорення у Раді Безпеки ООН. Водночас міжнародне співтовариство не сформувало однозначної позиції щодо неправомірності дій Ізраїлю. Однак відсутність консолідованого засудження не означала визнання операції як нового загального винятку із заборони застосування сили. Значною мірою така реакція пояснювалася конкретними фактичними

⁹ З історії Ізраїлю: операція "Ентеббе" (ICC Nativ – Ізраїльський культурний центр у Дніпрі, 04.07.2024) <<https://icc.nativ.gov.il/dnepro/news/z-istori%D1%97-izra%D1%97lyu-operaciya-entebbe>> (дата звернення 29.06.2026).

обставинами справи, зокрема, наявністю безпосередньої загрози життю заручників, відсутністю ефективного захисту з боку держави перебування, а також обмеженим за масштабом і невідкладним характером самої операції.

Саме тому значна частина міжнародно-правової доктрини розглядала операцію в Ентеббе не як формування нової норми міжнародного права, а як винятковий випадок, зумовлений особливими обставинами. Важливо також, що в цьому прецеденті йшлося виключно про реагування на реальну фізичну небезпеку для людей, а не про протидію діяльності судових, правоохоронних чи інших юридичних механізмів.

Іншим важливим прецедентом стало вторгнення США до Гренади в 1983 р., яке продемонструвало значно більш суперечливий характер посилення на необхідність захисту громадян за кордоном. Після внутрішньополітичної кризи та військового перевороту в Гренаді, під час якого було страчено прем'єр-міністра М. Бішопа і фактично встановлено військовий контроль над державою, США разом із низкою карибських держав розпочали військову операцію "Urgent Fury". Адміністрація Р. Рейгана обґрунтовувала її, зокрема, необхідністю забезпечити безпеку американських студентів-медиків, які перебували на території Гренади в умовах політичної нестабільності та можливого загострення насильства¹⁰.

Однак, на відміну від ситуації з операцією в Ентеббе, міжнародне співтовариство не визнало наведені аргументи достатніми для виправдання застосування сили. Значна частина держав розцінила дії США як непропорційне втручання у внутрішні справи суверенної держави. Генеральна Асамблея ООН у Резолюції 38/7 кваліфікувала вторгнення як "грубе порушення міжнародного права"¹¹.

У міжнародно-правовій доктрині цей випадок часто розглядається як приклад того, що саме по собі посилення на необхідність захисту громадян не створює достатньої правової підстави для застосування сили. Вирішальне значення при цьому мають конкретні обставини, зокрема наявність реальної та безпосередньої загрози життю людей, невідкладність ситуації та співмірність реагування. У випадку Гренади значна частина міжнародної спільноти дійшла висновку, що такі критерії не були належним чином підтверджені.

Прецедент Гренади також продемонстрував ризики використання аргументу "захисту громадян" для політичного або геополітичного обґрунтування військового втручання. Саме тому цей випадок став одним із ключових прикладів у дискусії щодо небезпеки розширювального тлумачення винятків із заборони застосування сили, закріпленої у ст. 2(4) Статуту ООН.

¹⁰ M A Hanson, 'Grenada, 1983: Operation Urgent Fury' (Leatherneck Magazine, 10 September 2022) <<https://www.mca-marines.org/leatherneck/grenada-1983-operation-urgent-fury>> (accessed 29.06.2026).

¹¹ The situation in Grenada: resolution A/RES/38/7, adopted by the General Assembly <<https://digitallibrary.un.org/record/278341?ln=en>> (accessed 29.06.2026).

Особливе значення для сучасної дискусії щодо меж *jus ad bellum* мають дії російської федерації стосовно Грузії у 2008 р. та України після 2014 р. В обох випадках росія активно використовувала аргументи “захисту громадян” і “співвітчизників” для обґрунтування власних дій на території інших держав. Водночас специфіка російського підходу полягала в поєднанні такої аргументації з політикою масового надання російського громадянства населенню територій, які перебували під її політичним або військовим впливом¹².

У міжнародно-правовій літературі така практика часто розглядається як використання інституту громадянства для створення формального приводу для політичного чи військового втручання. Масове надання російського громадянства мешканцям Абхазії, Південної Осетії, Автономної Республіки Крим та окремих окупованих територій Донецької і Луганської областей надалі дало змогу російській федерації представляти власні дії як “захист громадян рф”. При цьому значна кількість таких громадян з’явилася саме внаслідок цілеспрямованої державної політики паспортизації.

Водночас навіть у межах цієї аргументації російська федерація формально пов’язувала застосування сили із необхідністю захисту життя та безпеки населення, тобто принаймні намагалася обґрунтувати свої дії існуванням фізичної небезпеки або гуманітарної загрози. Саме цим попередні російські підходи відрізняються від нової конструкції, яка формується у законодавстві щодо “захисту громадян від кримінального переслідування”.

Саме в цьому й полягає принципова зміна логіки розширювального тлумачення *jus ad bellum*. У попередніх прецедентах – незалежно від оцінки їхньої правомірності – держава намагалася обґрунтувати застосування сили необхідністю захисту індивідів від фізичної небезпеки або гуманітарної кризи. У межах нової моделі об’єктом “захисту” фактично стає не фізична безпека особи, а її захищеність від кримінального переслідування чи міжнародної юрисдикції. Саме тому для з’ясування правової природи цієї трансформації необхідним є безпосередній аналіз відповідної законодавчої конструкції та її нормативного змісту.

У квітні 2026 р. уряд російської федерації вніс до державної думи законопроект № 1181659-8, який згодом був ухвалений парламентом у другому і третьому читаннях. Закон передбачає внесення змін до законів рф “Про громадянство” та “Про оборону” й фактично надає президентові рф право використовувати збройні сили за межами держави у випадках “арешту, утримання, кримінального чи іншого переслідування” громадян російської федерації з боку судових, правоохоронних або інших компетентних органів іноземних держав, а також міжнародних судових інституцій¹³.

¹² О Алексеевченко, ‘Войны РФ в Грузии та Украине та их наследки для международной спільноти’ [2024] 18 Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія 44–52 <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-4>.

¹³ О внесении изменений в статью 6 Федерального закона “О гражданстве Российской Федерации” и статью 10 Федерального закона “Об обороне”: Федеральный закон Российской Федерации от 25.05.2026 № 1181659-8.

На перший погляд така законодавча конструкція може сприйматися як черговий варіант доктрини захисту громадян за кордоном. Проте її зміст свідчить про значно глибшу трансформацію підходів до тлумачення *jus ad bellum*. Якщо класична доктрина захисту громадян за кордоном – навіть у найбільш дискусійних підходах – формально пов’язувалася з необхідністю реагування на реальну загрозу життю чи безпеці людей, то в новому російському законі об’єктом “захисту” фактично стає не фізична безпека особи, а її захищеність від міжнародного або іноземного кримінального переслідування.

Саме ця обставина є головною відмінністю окресленої конструкції від попередніх моделей розширювального тлумачення *jus ad bellum*. Закон рф від 13.05.2026 фактично вперше на нормативному рівні передбачає можливість застосування сили не у відповідь на збройний напад, безпосередню загрозу життю чи гуманітарну кризу, а у зв’язку з юридичними діями – відкриттям кримінального провадження, ухваленням процесуального рішення або вимогою міжнародного ордеру на арешт.

Особливо показовим є те, що цей закон фактично усуває традиційні обмеження, які міжнародне право історично пов’язувало з можливістю застосування сили під приводом захисту громадян за кордоном. На відміну від класичних підходів, нова конструкція не містить вимоги щодо існування безпосередньої та реальної загрози життю чи безпеці особи, не передбачає критерію невідкладності ситуації та не встановлює вимоги співмірності реагування. Більше того, закон рф навіть формально не пов’язує можливість застосування сили з наявністю “збройного нападу” в розумінні ст. 51 Статуту ООН.

Отже, потенційною підставою для застосування сили фактично стають не акти насильства або реальна фізична небезпека, а діяльність судових і правоохоронних органів як така. Саме ця обставина принципово відрізняє закон від попередніх спроб розширювального тлумачення *jus ad bellum* і свідчить про формування нової моделі обґрунтування застосування сили.

Важливим елементом цієї конструкції є також фактичне заперечення легітимності міжнародних та іноземних судових органів, юрисдикцію яких російська федерація не визнає. У межах логіки закону сама відмова рф визнавати компетенцію певного міжнародного органу фактично розглядається як достатня підстава для заперечення законності його рішень та потенційного обґрунтування силового реагування.

Практичні наслідки такого підходу є надзвичайно широкими. Під дію відповідної конструкції потенційно підпадають Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), який видав ордер на арешт президента рф в. путіна, Міжнародний центр з розслідування злочину агресії у Гаазі (ICPA), а також майбутній Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України

(далі – Спецтрибунал), створення якого активно підтримується міжнародною спільнотою.

У цьому аспекті закон рф від 13.05.2026 фактично формує модель, у межах якої міжнародні механізми кримінальної відповідальності можуть бути представлені як “незаконне переслідування громадян рф”. Ідеться про спробу створити нормативну конструкцію, за якої міжнародне кримінальне правосуддя починає розглядатися не як елемент міжнародного правопорядку, а як потенційно ворожа діяльність щодо російської федерації.

Особливу небезпеку становить те, що такий підхід створює ризик перетворення міжнародного кримінального правосуддя на постійний фактор міждержавної напруженості та політичної ескалації.

Не менш важливим є суб’єктний аспект досліджуваної конструкції. Формально закон поширюється на “громадян рф”, однак в умовах системної політики масової паспортизації населення окупованих територій України коло осіб, яких російська федерація може відносити до своїх громадян, є потенційно дуже широким. Ідеться не лише про мешканців Автономної Республіки Крим після 2014 р., а й про населення тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, де надання російського громадянства фактично стало одним із елементів окупаційної політики¹⁴.

За таких умов механізм “захисту громадян” потенційно може застосовуватися щодо широкого кола осіб, які підозрюються у вчиненні міжнародних злочинів на окупованих територіях, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії, що суттєво розширює сферу потенційного конфлікту між механізмами міжнародного кримінального правосуддя та новою російською моделлю “захисту громадян”.

Окремої уваги потребує й концептуальний вимір цієї конструкції. У сучасній міжнародно-правовій літературі дедалі частіше використовуються поняття примусового використання права, інструменталізації правових механізмів і так званої правової війни для опису ситуацій, у яких право перетворюється на інструмент політичного або геополітичного протистояння. Однак аналізований закон рф виходить навіть за межі таких підходів. У цьому випадку йдеться вже не лише про використання права як інструменту конфлікту, а про спробу нормативно обґрунтувати можливість застосування сили у відповідь на діяльність механізмів правосуддя.

Фундаментальна проблема закону № 1181659-8 полягає у його очевидній несумісності з базовими принципами сучасного міжнародного права, насамперед із заборонаю застосування сили або погрози силою, закріпленою у ст. 2(4) Статуту Організації Об’єднаних Націй. У цьому випадку йдеться не

¹⁴ В Пилипенко, ‘Правовий статус громадян України на територіях, окупованих Росією’, *Current issues in the development of Ukrainian legal education and science in the present day and post-war reconstruction* (Baltija Publishing 2026) 241–262 <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-629-4-11>.

лише про чергову спробу розширювального тлумачення меж допустимого застосування сили, а про формування нормативної конструкції, яка фактично ставить під сумнів саму логіку міжнародного правопорядку, сформованого після 1945 р.

Кримінальне переслідування, незалежно від політичного ставлення до нього або позиції держави щодо юрисдикції відповідного судового органу, не може розглядатися як “збройний напад” у розумінні ст. 51 Статуту ООН. Відкриття кримінального провадження, видача ордеру на арешт чи інші процесуальні дії є юридичними актами, а не формами застосування фізичної сили. Вони не можуть бути прирівняні навіть до застосування сили в класичному міжнародно-правовому розумінні, не кажучи вже про той рівень насильства, який необхідний для виникнення права держави на самооборону.

Більше того, у справі “Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)” (2003) Міжнародний суд ООН окремо підкреслив, що право на самооборону може виникати лише у відповідь на найбільш серйозні форми застосування сили¹⁵. Це означає, що навіть окремі прикордонні інциденти або обмежені насильницькі дії не завжди досягають рівня “збройного нападу” у розумінні ст. 51 Статуту ООН. У такому контексті спроба розглядати кримінальне переслідування як потенційну підставу для застосування сили є не лише юридично необґрунтованою, а й несумісною з базовими підходами сучасного *jus ad bellum*.

Не менш важливим є питання дотримання критерію необхідності. Навіть прихильники доктрини захисту громадян за кордоном, зокрема Д. Боует, розглядали необхідність як головну умову будь-якого потенційно допустимого застосування сили. Йшлося про виняткові ситуації, у яких держава не має інших реальних засобів для негайного захисту життя своїх громадян¹⁶.

У випадку кримінального переслідування така умова очевидно відсутня. Міжнародне право передбачає широкий спектр мирних засобів реагування на дії іноземних або міжнародних судових органів: дипломатичні канали, консульський захист, судове представництво, міждержавні переговори, міжнародні процедури захисту прав людини та інші правові механізми. Саме ці інструменти є загальновизнаними та правомірними способами реагування держави на незгоду з рішеннями чи діями іноземних або міжнародних органів юстиції.

За таких обставин застосування сили не лише не відповідає критерію необхідності, а й суперечить самому призначенню цього принципу у системі *jus ad bellum*, яке полягає у максимальному обмеженні можливості використання військової сили в міжнародних відносинах.

¹⁵ Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America): Judgment of the International Court of Justice of 6 November 2003 <<https://www.icj-cij.org/case/90>> (accessed 29.06.2026).

¹⁶ Bowett (n 4).

Окремого аналізу потребує й критерій пропорційності, який є одним із базових елементів права на самооборону. Принцип пропорційності передбачає, щоб застосування сили не виходило за межі, необхідні для досягнення законної оборонної мети. Однак у випадку досліджуваного закону сама мета застосування сили є юридично проблематичною. Фактично йдеться не про захист населення від насильства чи збройного нападу, а про протидію діяльності механізмів правосуддя.

Саме тому потенційне застосування сили у відповідь на судові рішення, міжнародний ордер на арешт або кримінальне провадження за своєю суттю не може вважатися пропорційним. У такому випадку метою реагування є не усунення реальної фізичної небезпеки, а протидія міжнародному кримінальному переслідуванню або тиск на механізми правосуддя. За таких умов сила використовується не для захисту людей, а як засіб впливу на діяльність судових і правоохоронних органів.

Крім того, закон № 1181659-8 суперечить принципу суверенної рівності держав і принципу невтручання у внутрішні справи. Відповідно до ст. 2(1) Статуту ООН усі держави є суверенно рівними, а Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. прямо забороняє втручання у внутрішні справи держав, включаючи діяльність їхніх судових і правоохоронних органів¹⁷.

За таких умов потенційне застосування сили проти держави, яка здійснює кримінальне переслідування відповідно до власного законодавства або міжнародних зобов'язань, становитиме не лише порушення заборони застосування сили, а й посягання на суверенітет відповідної держави та її право здійснювати власну юрисдикцію.

Особливого значення у цьому контексті набуває питання імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*). У сучасному міжнародному праві заборона агресії та застосування сили визнається однією з основоположних норм, відступ від яких є неприпустимим. Це означає, що жодна держава не може шляхом внутрішнього законодавства скасувати або змінити міжнародно-правові обмеження щодо застосування сили.

Саме тому внутрішній закон російської федерації, навіть у разі офіційного набрання ним чинності, не створює нової міжнародно-правової підстави для застосування сили. Навпаки, спроба нормативно закріпити можливість силового реагування на міжнародне кримінальне переслідування через національне законодавство фактично є спробою обійти імперативні норми сучасного міжнародного права.

У цьому аспекті показовими є положення Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., відповідно до яких держави зобов'язані утримуватися не лише від безпосереднього застосування сили, а й від організації чи

¹⁷ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, adopted at the 1883rd plenary meeting, 24 Oct. 1970 <<https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>> (accessed 29.06.2026).

підтримки дій, спрямованих на порушення суверенітету інших держав. За таких умов навіть законодавче закріплення можливості застосування сили у відповідь на діяльність іноземних або міжнародних судових органів суперечить цілям і принципам Статуту ООН.

Аналізований закон свідчить про спробу перегляду самої нормативної моделі сучасного міжнародного права. Класична система *jus ad bellum* виходить із презумпції незаконності застосування сили та виняткового характеру випадків, у яких вона може бути допустимою. Натомість нова конструкція фактично намагається сформувати додаткову та принципово нову категорію “правомірного” застосування сили – у відповідь на діяльність механізмів міжнародної кримінальної юстиції.

Одним із найбільш небезпечних наслідків досліджуваної конструкції є її потенційний вплив на систему міжнародного кримінального правосуддя. Саме у цій сфері нова російська модель “захисту громадян від кримінального переслідування” набуває найбільш конфліктного характеру, оскільки фактично змінює сприйняття діяльності міжнародних судових інституцій: із механізму забезпечення індивідуальної відповідальності за міжнародні злочини вони починають розглядатися як можливий привід для міждержавного протистояння.

17 березня 2023 р. Палата попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт президента рф в. путіна та уповноваженої з прав дитини м. львової-белової у зв’язку з підозрою у незаконній депортації та переміщенні українських дітей з окупованих територій України¹⁸. Незважаючи на те, що російська федерація не є учасницею Римського статуту, юрисдикція МКС щодо злочинів, вчинених на території України, ґрунтується на деклараціях України про визнання юрисдикції Суду відповідно до ст. 12(3) Римського статуту, а також на подальшій ратифікації Україною Римського статуту у 2024 р.¹⁹

У системі сучасного міжнародного права ордер МКС є одним із механізмів забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Проте в межах логіки російського закону від 13.05.2026 сама діяльність МКС фактично починає трактуватися як форма “незаконного переслідування громадян рф”. За таких умов будь-яка держава – учасниця Римського статуту, яка виконуватиме свої міжнародно-правові зобов’язання щодо співпраці з Судом, потенційно може бути представлена російською федерацією як суб’єкт “ворожих дій” щодо її громадян.

¹⁸ 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) у Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноваженої при президенті росії з прав дитини марії львової-белової (Пресслужба Апарату Верховної Ради України 17.03.2025) <https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html> (дата звернення 29.06.2026).

¹⁹ Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправила до нього (Пресслужба Апарату Верховної Ради України 21.08.2024) <<https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>> (дата звернення 29.06.2026).

Особливу небезпеку становить те, що в межах цієї конструкції навіть сама готовність третьої держави виконати ордер МКС може розглядатися як привід для можливого силового реагування. Отже, виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері міжнародного кримінального правосуддя фактично починає сприйматися як фактор потенційного безпекового ризику.

У цьому аспекті відповідний закон створює принципово нову проблему для системи міжнародної кримінальної юстиції. Якщо раніше держави могли політично не визнавати юрисдикцію міжнародних судів, відмовлятися від співпраці з ними або ігнорувати їхні рішення, то тепер фактично формується модель, у межах якої сама діяльність міжнародних судових інституцій починає розглядатися як можлива підстава для застосування сили.

Ще більш складною є ситуація в контексті створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Необхідність формування такого механізму пов'язана з тим, що юрисдикція МКС щодо злочину агресії стосовно держав, які не є учасниками Римського статуту або не ратифікували Кампальські поправки, суттєво обмежена. Саме тому після повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 р. міжнародна спільнота розпочала пошук окремого механізму притягнення до відповідальності вищого політичного та військового керівництва рф за злочин агресії.

Важливим етапом у формуванні такого механізму стало підписання у червні 2025 р. угоди між Україною та Радою Європи щодо створення Спеціального трибуналу²⁰. Паралельно в Гаазі розпочав роботу Міжнародний центр з розслідування злочину агресії (ІСРА), який здійснює координацію збору та аналізу доказів для майбутніх проваджень²¹. У практичному вимірі ці процеси створюють для російського політичного та військового керівництва новий рівень юридичних ризиків, оскільки йдеться вже не лише про воєнні злочини чи злочини проти людяності, а про кримінально-правову оцінку самого акту агресії як міжнародного злочину.

У межах логіки закону № 1181659-8 діяльність майбутнього Спеціального трибуналу також потенційно може бути представлена як “незаконне переслідування громадян рф”, оскільки російська федерація не визнає ані юрисдикцію такого органу, ані легітимність механізму його створення. Більше того, закон прямо пов'язує легітимність міжнародних судових інституцій із наявністю міжнародного договору рф або резолюції Ради Безпеки ООН. Це означає, що будь-який міжнародний механізм притягнення до відповідальності, створений без згоди російської федерації або поза межами

²⁰ Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: ратифіковано Законом № 4518-IX від 15.07.2025 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text> (дата звернення 29.06.2026).

²¹ В Гаазі офіційно розпочав свою роботу Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА) (Офіс Генерального прокурора 03.07.2023) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/v-gaazi-oficiino-rozpocav-svoyu-robotu-miznarodnii-centr-z-peresliduvannya-za-zlocin-agresiyi-proti-ukrayini-icpa>> (дата звернення 29.06.2026).

санкції Ради Безпеки ООН, потенційно може бути оголошений “незаконним” у межах внутрішньої російської правової конструкції.

Видається, що фактично йдеться про спробу сформувати своєрідний механізм захисту (імунітет) від індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом. Водночас принципова небезпека цієї конструкції полягає у тому, що такий механізм поєднується не лише з політичними чи дипломатичними засобами реагування, а й із потенційною можливістю застосування сили.

За таких умов виникає нова для сучасного міжнародного права проблема: функціонування механізмів міжнародного кримінального правосуддя починає супроводжуватися ризиком політичної ескалації або силового тиску щодо держав, які забезпечують діяльність цих механізмів. Інакше кажучи, сама участь держав у реалізації міжнародної кримінальної юрисдикції потенційно може перетворюватися на фактор безпекового ризику.

Держави, які відповідно до міжнародних зобов’язань мають співпрацювати з МКС або майбутнім Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України, потенційно можуть опинитися перед необхідністю балансувати між виконанням своїх міжнародно-правових обов’язків та мінімізацією можливих політичних чи безпекових наслідків. Найбільш гостро ця проблема може проявитися в ситуаціях, пов’язаних із можливим затриманням високопосадовців російської федерації на території третіх держав.

У ширшому контексті це свідчить про поступову трансформацію міжнародного кримінального правосуддя з відносно автономного правового механізму у сферу безпосереднього геополітичного протистояння. Якщо після Нюрнберзького процесу міжнародне кримінальне право розвивалося переважно навколо принципу невідворотності відповідальності за міжнародні злочини, то нова російська конструкція фактично намагається сформувати протилежний підхід – допустимість силової протидії міжнародному кримінальному переслідуванню.

Наслідки запропонованої рф конструкції виходять далеко за межі сфери міжнародного кримінального правосуддя та безпосередньо впливають на сучасну систему євроатлантичної безпеки. Якщо вищезгадані випадки розширювального тлумачення *jus ad bellum* здебільшого створювали ризики для окремих регіональних конфліктів або були пов’язані з питаннями гуманітарних інтервенцій, то нова російська модель формує потенційний механізм ескалації у відносинах між державою, яка володіє ядерною зброєю, та державами – членами НАТО і Європейського Союзу.

Одним із найбільш очевидних наслідків є виникнення стримувального ефекту (так званого *chilling effect*) щодо виконання державами своїх міжнародно-правових зобов’язань у сфері міжнародного кримінального правосуддя. У ситуації, коли виконання ордеру міжнародного суду або навіть офіційна готовність держави співпрацювати з міжнародним трибуна-

лом потенційно може розглядатися російською федерацією як “незаконне переслідування громадян рф”, держави можуть опинитися під значним політичним та безпековим тиском.

Найбільшою мірою це стосується держав Європейського Союзу та НАТО, які активно підтримують міжнародні механізми притягнення до відповідальності за злочини, пов’язані з агресією проти України. Йдеться насамперед про держави, що традиційно застосовують принцип універсальної юрисдикції або беруть активну участь у співпраці з МКС, зокрема Нідерланди, Німеччину, Францію, Польщу, Литву, Латвію та Естонію.

За таких умов будь-які дії судових або правоохоронних органів цих держав щодо громадян російської федерації – від відкриття кримінального провадження до виконання міжнародного ордеру на арешт – потенційно можуть бути інтерпретовані росією як “ворожі дії”, що створюють підстави для застосування нового механізму “захисту громадян”. У результаті індивідуальне кримінальне переслідування поступово перестає бути виключно юридичним питанням і набуває безпосереднього значення для сфери міжнародної та регіональної безпеки.

Найбільш небезпечним аспектом досліджуваної конструкції є ризик виникнення кризи колективної безпеки у межах НАТО. Гіпотетична ситуація, за якої держава – член Альянсу, наприклад Польща, Литва чи Німеччина, здійснює затримання високопосадовця російської федерації на виконання ордеру МКС або майбутнього Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, потенційно може бути використана росією як привід для політичної, кібернетичної або навіть обмеженої військової ескалації.

У такому випадку виникає складне питання щодо можливого застосування механізмів колективної оборони, передбачених ст. 5 Північноатлантичного (Вашингтонського) договору²². Навіть обмежене застосування сили або погроза силою щодо держави – члена НАТО потенційно може розглядатися як виклик системі колективної безпеки Альянсу. Водночас специфіка такої ситуації полягає у тому, що джерелом ескалації виступатиме не традиційний територіальний спір чи безпосередній військовий конфлікт, а виконання державою своїх міжнародно-правових зобов’язань у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Саме в цьому й полягає небезпека досліджуваної моделі. Вона створює ризик перетворення правових процедур і механізмів міжнародної кримінальної відповідальності на фактор потенційної міжнародної безпекової кризи.

Важливим є також ширший геополітичний контекст появи закону № 1181659-8. Його ухвалення відбулося на тлі активізації дискусій у НАТО та європейських безпекових структурах щодо ризиків прямої конфронтації між російською федерацією та державами Альянсу. Упродовж

²² Північноатлантичний договір, Вашингтон, 04.04.1949 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text> (дата звернення 29.06.2026).

2024–2026 рр. низка західних аналітичних і розвідувальних структур попереджали про можливу підготовку росії до більш тривалого та масштабного протистояння із Заходом.

Зокрема, у відкритих оцінках Федеральної розвідувальної служби Німеччини (BND)²³, аналітичних матеріалах Institute for the Study of War (ISW)²⁴, а також у заявах окремих військових посадовців держав НАТО²⁵ зверталася увага на ризики довгострокової конфронтації з російською федерацією. Серед головних факторів називалися модернізація російської військової інфраструктури, розширення мобілізаційного потенціалу, переорієнтація економіки на воєнні потреби та посилення військової присутності поблизу східного флангу НАТО.

У такому контексті закон № 1181659-8 слід розглядати не як ізольовану внутрішньодержавну ініціативу, а як елемент ширшої ревізійної стратегії російської федерації у сфері міжнародного права та безпеки. Його значення полягає не лише в демонстративному запереченні юрисдикції міжнародних судових інституцій або у внутрішньополітичному ефекті, а й у спробі сформуванню нормативну основу для подальшої делегітимації міжнародних механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності та держав, які співпрацюватимуть із ними.

Особливу небезпеку становить те, що така конструкція поступово стирає межу між правовими механізмами та питаннями міжнародної безпеки. За таких умов міжнародне кримінальне переслідування ризикує почати сприйматися не як інструмент забезпечення відповідальності за міжнародні злочини, а як елемент політичного або геополітичного протистояння, який може використовуватися для обґрунтування силового реагування.

У стратегічному вимірі це створює ризик послаблення всієї системи міжнародного стримування, сформованої після Другої світової війни. Якщо держави почнуть утримуватися від виконання міжнародно-правових зобов'язань через побоювання політичної чи військової ескалації, ефективність міжнародного кримінального правосуддя неминуче знижуватиметься. У такому випадку виникає небезпечний прецедент, за якого держава, що володіє значним військовим потенціалом, фактично отримує можливість створювати для себе своєрідний захист від притягнення її громадян до кримінальної відповідальності шляхом погрози силою або ризиком ескалації.

Порівняльний аналіз класичних доктрин *jus ad bellum*, практики держав та положень закону № 1181659-8 дає підстави стверджувати, що в цьому випадку йдеться не просто про чергову спробу розширювального тлумачення

²³ K Bondarieva, 'German Intelligence: Putin Prepares for War with NATO' (European Pravda, 28 March 2025) <<https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2025/03/28/7208259>> (accessed 29.06.2026).

²⁴ O Hlushchenko, 'ISW Analyses Ways Russia Prepares for War with NATO' (Ukrainska Pravda, 13 February 2025) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/02/13/7498040>> (accessed 29.06.2026).

²⁵ To Prevent War, NATO Must Spend More: speech by NATO Secretary General Mark Rutte at the Concert Noble, Brussels (12 December 2024) <<https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2024/12/12/to-prevent-war-nato-must-spend-more>> (accessed 29.06.2026).

права на застосування сили. Фактично формується нова нормативна конструкція, яка змінює сам підхід до обґрунтування допустимості сили в міжнародному праві.

У попередніх доктринальних моделях (навіть найбільш дискусійних) застосування сили принаймні формально пов'язувалося із необхідністю захисту людей від фізичної небезпеки. Саме таким чином обґрунтовувалися вже згадані операція в Ентеббе 1976 р., військова операція США у Гренаді 1983 р., окремі концепції гуманітарної інтервенції. Незалежно від оцінки правомірності таких аргументів, їхньою спільною рисою було посилення на потребу захисту індивідів від насильства, загрози життю або гуманітарної кризи.

У законі рф від 13.05.2026 відбувається принципова зміна цієї логіки. Об'єктом “захисту” фактично стає не життя чи безпека людини, а її захищеність від міжнародного або іноземного кримінального переслідування. Отже, уперше як потенційна підстава для застосування сили розглядається не фізична загроза, а можливість притягнення особи до юридичної відповідальності.

Саме в цьому полягає концептуальна новизна та одночасно головна небезпека представленої рф конструкції. За таких умов право перестає виконувати виключно стримувальну функцію щодо сили й починає розглядатися як потенційна підстава для міжнародного конфлікту.

У доктринальному вимірі це свідчить про формування нового різновиду примусового легалізму, за якого правові аргументи та юридичні механізми використовуються не для підтримання міжнародного правопорядку, а для заперечення легітимності міжнародних інституцій і нейтралізації механізмів відповідальності. Водночас досліджуваний закон виходить навіть за межі традиційного розуміння “правової війни” (lawfare), яка зазвичай передбачає використання права як інструменту політичного або стратегічного тиску. У цьому випадку йдеться про значно радикальнішу конструкцію – використання погрози силою як засобу протидії міжнародному правосуддю.

Особливо показовим є те, що поняття “незаконного переслідування” у межах закону фактично визначається односторонньо самою російською федерацією. Відмова рф визнавати юрисдикцію певного міжнародного судового органу автоматично дає змогу розглядати діяльність такого органу як “незаконну” у межах внутрішньої російської правової логіки. У результаті виникає ситуація, за якої держава, представники якої можуть бути об'єктом міжнародного кримінального переслідування, самостійно визначає нелегітимність органів, що здійснюють таке переслідування, і водночас залишає за собою право на потенційне силове реагування.

У цьому контексті можна говорити про формування нової моделі своєрідного “суверенного імунітету від відповідальності”, яка виходить за межі класичного розуміння державного суверенітету. Якщо раніше суверенітет здебільшого використовувався як аргумент проти зовнішнього втручання у

внутрішні справи держави, то тепер він поступово трансформується у претензію на захищеність від міжнародної кримінальної юрисдикції, підкріплену ризиком силової ескалації.

Водночас важливо враховувати, що така конструкція не виникла в повністю ізольованому вигляді. Упродовж другої половини XX – початку XXI ст. міжнародне право вже стикалося з поступовим послабленням жорсткої системи заборони застосування сили. У період Холодної війни принципи Статуту ООН систематично обходилися через опосередковані конфлікти, концепції “обмеженого суверенітету” та геополітичні доктрини сфер впливу. Після 1990-х років додатковий вплив на трансформацію *jus ad bellum* справили гуманітарні інтервенції та доктрина Responsibility to Protect (R2P)²⁶, які поставили питання про допустимість застосування сили поза межами класичної моделі самооборони.

Проте навіть найбільш радикальні концепції “гуманізації” *jus ad bellum* не ставили питання про допустимість застосування сили у відповідь на юридичні процедури або діяльність міжнародних судових інституцій. Саме тому досліджуваний закон фактично виходить за межі попередніх моделей розширювального тлумачення права на застосування сили. Уперше в системному вигляді пропонується конструкція, у межах якої міжнародне кримінальне правосуддя саме починає розглядатися як потенційна загроза, що нібито може виправдовувати силове реагування.

У теоретичному аспекті це дає підстави говорити про новий етап кризи міжнародного правопорядку, сформованого після 1945 р. Сучасна російська конструкція фактично формує новий етап – спробу перегляду самого співвідношення між правом і силою в міжнародних відносинах.

У межах такої логіки міжнародне правосуддя перестає виконувати функцію правового обмеження сили й натомість починає розглядатися як потенційна підстава для її застосування.

З огляду на потенційно деструктивний характер досліджуваної конструкції особливого значення набуває питання механізмів міжнародно-правової та політичної протидії. При цьому відповідна проблема не може розглядатися виключно як елемент внутрішнього законодавства російської федерації. Йдеться про значно ширший виклик сучасному міжнародному правопорядку, який потребує не лише реагування на вже вчинені дії, а й формування превентивних механізмів стримування подібних підходів.

Першочергове значення в цьому контексті має чітка міжнародно-правова оцінка нової російської конструкції. Держави, міжнародні організації та міжнародні судові інституції мають послідовно підтверджувати, що внутрішнє законодавство держави не може створювати нових міжнародно-правових підстав для застосування сили поза межами, визначеними Статутом

²⁶ What Is R2P? (Global Centre for the Responsibility to Protect) <<https://www.globalr2p.org/what-is-r2p>> (accessed 29.06.2026).

ООН. Особливо важливим є публічне підтвердження базових принципів сучасного *jus ad bellum*, насамперед заборони застосування сили, закріпленої у ст. 2(4) Статуту ООН, права на самооборону у межах ст. 51 Статуту та принципу невтручання у внутрішні справи держав.

Відсутність чіткої та узгодженої реакції міжнародної спільноти може створити ризик поступової нормалізації подібних підходів у міжнародно-правовому дискурсі. Саме тому принципове значення мають консolidовані позиції держав Європейського Союзу, НАТО, Ради Європи та інших держав, які підтримують засади сучасного міжнародного правопорядку, щодо недопустимості будь-якого застосування сили або погрози силою у відповідь на діяльність міжнародних судових інституцій.

Другим важливим напрямом протидії, на нашу думку, має стати інституційне посилення системи міжнародного кримінального правосуддя. МКС і майбутній Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України потребують не лише формальної підтримки з боку держав, а й чіткої політичної та правової легітимації на міжнародному рівні. Важливо, щоб держави, які співпрацюють із МКС, відкрито підтверджували готовність виконувати міжнародні ордери та інші рішення Суду незалежно від політичного тиску чи потенційних погроз.

У цьому контексті особливого значення набуває недопущення вибіркового виконання міжнародно-правових зобов'язань. Якщо окремі держави почнуть демонструвати готовність відмовлятися від співпраці з міжнародними судовими інституціями через ризик ескалації або політичного тиску, це створить небезпечний прецедент фактичного послаблення легітимності міжнародного кримінального правосуддя. Саме тому відповіддю на стратегію залякування не може бути самообмеження міжнародних інституцій або держав, що співпрацюють із ними. Навпаки, необхідним є посилення рівня колективної підтримки механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві.

Водночас міжнародне право вже містить інструменти реагування на подібні дії. Відповідно до Проекту статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння держави²⁷ можуть застосовувати контрзаходи у відповідь на порушення міжнародного права. У разі реалізації погроз силою або спроб застосування сили на підставі аналізованого законодавства світова спільнота потенційно матиме правові підстави для використання пропорційних заходів реагування, зокрема розширення санкційних механізмів, обмеження доступу до міжнародних фінансових та економічних ринків, а також інших форм ненасильницького впливу.

²⁷ Responsibility of States for internationally wrongful acts: A/RES/56/83 Resolution adopted by the General Assembly (Annex) United Nations <<https://docs.un.org/en/a/res/56/83>> (accessed 29.06.2026).

Окремого значення в цьому контексті набуває превентивна роль міжнародних судових інституцій. Теоретично Міжнародний суд ООН міг би надати консультативний висновок щодо сумісності законодавчих конструкцій, які допускають можливість застосування сили у відповідь на міжнародне кримінальне переслідування, з положеннями Статуту ООН та нормами сучасного звичаєвого міжнародного права. Незважаючи на те, що консультативні висновки Міжнародного суду ООН формально не мають обов'язкової юридичної сили, їх значення для формування міжнародно-правових підходів та офіційної інтерпретації норм міжнародного права є надзвичайно вагомим.

Так, показовим у цьому контексті є консультативний висновок Міжнародного суду ООН щодо законності погрози або застосування ядерної зброї 1996 р., у якому Суд фактично здійснив комплексне тлумачення базових принципів міжнародного гуманітарного права та *jus ad bellum*²⁸. Аналогічний підхід потенційно міг би бути застосований і щодо оцінки спроб нормативного обґрунтування сили як реакції на діяльність міжнародних судових інституцій та механізмів міжнародного кримінального правосуддя.

Не менш важливим є й безпековий вимір цієї проблеми. Держави – члени НАТО потребують формування чіткої та публічної позиції щодо того, що будь-які спроби застосування сили або погрози силою у зв'язку з виконанням міжнародно-правових зобов'язань державами Альянсу мають розглядатися як серйозний виклик системі колективної безпеки. При цьому йдеться не лише про військові аспекти стримування, а насамперед про необхідність забезпечення передбачуваності та ясності міжнародної позиції, здатної мінімізувати ризики помилкових оцінок, політичних прорахунків та неконтрольованої ескалації.

У стратегічному вимірі протидія описаній конструкції потребує не лише реакції на конкретний закон, а й ширшого переосмислення механізмів захисту міжнародного правопорядку від ревізійністських моделей легітимації сили. Система міжнародної безпеки, сформована після 1945 р., ґрунтувалася на принципі, відповідно до якого право має обмежувати застосування сили в міжнародних відносинах. Саме тому будь-які спроби перетворити право та механізми правосуддя на підставу для силового реагування повинні отримувати не ситуативну, а системну та принципову міжнародно-правову відповідь.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що закон № 1181659-8, ухвалений державною думою російської федерації 13 травня 2026 р., формує якісно нову та концептуально небезпечну модель легітимації сили в сучасному міжнародному праві. На відміну від традиційних док-

²⁸ Legality of the threat or use of nuclear weapons: advisory opinion of 8 July 1996. International Court of Justice <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>> (accessed 29.06.2026).

трин *jus ad bellum*, у межах яких застосування сили принаймні формально пов'язувалося із захистом людини від фізичної небезпеки, нова конструкція пропонує розглядати як підставу для силового реагування діяльність міжнародних та іноземних судових інституцій. Уперше міжнародне кримінальне переслідування фактично трансформується з механізму забезпечення правопорядку в потенційний привід для застосування сили.

Обґрунтовано, що такий підхід є несумісним зі ст. 2(4) і ст. 51 Статуту ООН, принципами суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи та *jus cogens*-забороною агресії. Кримінальне переслідування чи міжнародний ордер на арешт не можуть кваліфікуватися як збройний напад, а тому не створюють міжнародно-правових підстав для самооборони. Відповідний закон є спробою ревізії післявоєнної системи міжнародно-правових обмежень щодо застосування сили.

Особливу небезпеку така конструкція становить для міжнародного кримінального правосуддя, оскільки створює ризик стримувального ефекту щодо співпраці держав із МКС і майбутнім Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України. У концептуальному вимірі вона відображає інверсію класичного співвідношення між правом і силою: право перестає бути засобом обмеження сили й натомість стає об'єктом силового тиску. Саме тому міжнародна спільнота має послідовно підтверджувати неприпустимість будь-яких спроб легітимізувати застосування сили у відповідь на діяльність міжнародних судових інституцій і механізмів міжнародного кримінального правосуддя.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bowett D W, *Self-Defence in International Law* (Manchester University Press 1958).
2. Brownlie I, *International Law and the Use of Force by States* (Clarendon Press 1963) <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198251583.001.0001>.
3. Gray C, *International Law and the Use of Force* (4th edn, Oxford University Press 2018).

Edited books

4. Pylypenko V P, 'Pravovyi status hromadian Ukrainy na terytoriiakh, okupovanykh Rosiieiu', in *Current Issues in the Development of Ukrainian Legal Education and Science in the Present Day and Post-War Reconstruction* (Baltija Publishing 2026) 241–262 <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-629-4-11> (in Ukrainian).

Journal articles

5. Lillich R B, 'Intervention to Protect Human Rights' [1967] 15(2) McGill Law Journal 206–219.
6. Ruys T, 'The "Protection of Nationals" Doctrine Revisited' [2008] 13(2) Journal of Conflict & Security Law 233–271.
7. Aliexsiechenko O, 'Viiny RF v Hruzii ta Ukraini ta yikh naslidky dla mizhnarodnoi spilnoty' [2024] 18 Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya: Politolohiia 44–52 <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-4> (in Ukrainian).

Newspaper articles

8. Bondarieva K, 'German Intelligence: Putin Prepares for War with NATO' (European Pravda, 28 March 2025) <<https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2025/03/28/7208259>> (accessed 29.06.2026).
9. Hanson M A, 'Grenada, 1983: Operation Urgent Fury' (Leatherneck Magazine, 10 September 2022) <<https://www.mca-marines.org/leatherneck/grenada-1983-operation-urgent-fury>> (accessed 29.06.2026).
10. Hlushchenko O, 'ISW Analyses Ways Russia Prepares for War with NATO' (Ukrainska Pravda, 13 February 2025) <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/02/13/7498040>> (accessed 29.06.2026).

Websites

11. To Prevent War, NATO Must Spend More: speech by NATO Secretary General Mark Rutte at the Concert Noble, Brussels (12 December 2024) <<https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2024/12/12/to-prevent-war-nato-must-spend-more>> (accessed 29.06.2026).
12. What Is R2P? (Global Centre for the Responsibility to Protect) <<https://www.globalr2p.org/what-is-r2p>> (accessed 29.06.2026).
13. 17 bereznia 2023 roku Mizhnarodnyi kryminalnyi sud (MKS) v Haazi vydav orderu na aresht prezidenta rosii volodymyra putina ta upovnovazhenoi pry prezidenti rosii z prav dytyny marii lvovoi-bielovoi (Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy 17.03.2025) <https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html> (accessed 29.06.2026) (in Ukrainian).
14. V Haazi ofitsiino rozpochav svoiu robotu Mizhnarodnyi tsentr z peresliduvannia za zlochin ahresii proty Ukrainy (ICPA) (Ofis Heneralnoho prokurora 03.07.2023) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/v-gaazi-oficiino-rozpocav-svoyu-robotu-mizhnarodnii-centr-z-peresliduvannya-za-zlochin-agresiyi-proti-ukrayini-icpa>> (accessed 29.06.2026) (in Ukrainian).
15. Verkhovna Rada Ukrainy ratyfikovala Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravky do noho (Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy 21.08.2024) <<https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>> (accessed 29.06.2026) (in Ukrainian).
16. Z istorii Izrailiu: operatsiia "Entebbe" (ICC Nativ – Izrail'skyi kulturnyi tsentr v Dnipri, 04.07.2024) <<https://icc.nativ.gov.il/dnepro/news/z-istorii%D1%97-izra%D1%97lyu-operaciya-entebbe>> (accessed 29.06.2026) (in Ukrainian).

Volodymyr Pylypenko

CRIMINAL PROSECUTION AS A GROUND FOR THE USE OF FORCE: THE TRANSFORMATION OF THE PRINCIPLE OF *JUS AD BELLUM* IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT. In the context of the ongoing transformation of the international legal order, the impermissibility of expanding the legal grounds for the use of force in international relations has become an issue of particular importance. The legislative approach adopted by the Russian Federation, which links the possible use of armed force to the criminal or other prosecution of its citizens, constitutes a fundamentally new challenge to the system of *jus ad bellum* and to international criminal justice.

The purpose of the article is to determine the legal nature of a construct under which criminal prosecution or the activities of international judicial institutions are treated as grounds for the use of force, as well as to assess its compatibility with the fundamental principles of contemporary international law.

The article analyzes the classical model of *jus ad bellum*, the doctrine of the protection of nationals abroad, the jurisprudence of the International Court of Justice, and the contemporary Russian legislative approach. It substantiates that, for the first time at the normative level, this

ПРАВО УКРАЇНИ • 2026 • № 6 • 47-68

approach links the possible use of force not to an armed attack or a genuine physical threat but to procedural actions undertaken by judicial and law enforcement authorities. The study demonstrates the incompatibility of such a construct with the Charter of the United Nations, the principles of the sovereign equality of States and non-intervention, and reveals its potentially adverse implications for the functioning of the International Criminal Court, the future Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, and the Euro-Atlantic security architecture.

It is concluded that the construct under consideration does not establish a new basis under international law for the use of force but rather represents an attempt to revise the post-war model of the international legal order. Its scientific novelty lies in substantiating the transformation of the doctrine of the “protection of nationals” into a model of the “protection from justice”, which constitutes a new challenge to contemporary international law.

KEYWORDS: international law; jus ad bellum; use of force; international criminal justice; International Criminal Court; crime of aggression; protection of nationals abroad; Charter of the United Nations.



Ірина Софінська

докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора Інституту права, психології
та інноваційної освіти з науково-педагогічної роботи
Національного університету “Львівська політехніка”
(Львів, Україна)
<http://www.researcherid.com/rid/T-1252-2017>
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3853-7626>
iryna.d.sofinska@lpnu.ua

УДК 342.7+341.17

ОЛІМПІЙСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО І *LEX SPORTIVA*: ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЦІЛІСНІСТЬ ЧИ УЯВНІСТЬ

АНОТАЦІЯ. Спортивне громадянство знаходиться у матриці *lex sportiva*, перебуваючи на перехресті консюмеризму і вірності, ідентичності й патріотизму, державного (публічного) та особистого (приватного). Зміна спортивного (олімпійського) громадянства (у формі вибору особою одного з наявних подвійного чи набуття альтернативного громадянства) для продовження спортивної кар’єри під прапором іншої держави – це дилема і проблема-феномен для сучасного суспільства, оскільки породжує морально-етичні дискусії щодо *cap-tied* громадянства, компрометує громадянство як постійний у часопросторі та ефективний зв’язок, пехус, між особою та державою.

Мета статті – проаналізувати правові передумови зміни особою спортивного (олімпійського) громадянства задля продовження особистої спортивної кар’єри (для участі в Олімпійських іграх та інших міжнародних спортивних змаганнях), зокрема на підставі основних рішень Міжнародного спортивного арбітражу та *ad hoc* квазі-судових представництв у столицях Олімпійських ігор. Також варто порівняти спільні та відмінні риси цієї процедури для осіб з подвійним громадянством (набули від народження у формі філіації, кумулятивно на підставі застосування права крові *jus sanguinis* та права ґрунту *jus soli*), які вибрали (оптували) одне з них як “функціональне” громадянство, та осіб, які після народження набули альтернативне громадянство і стали особами з множинним громадянством, виступаючи по чергово за обидві держави громадянства. Зміна спортивного громадянства може мати як різні причини (втеча від війни та запровадження санкцій (неможливість / заборона виступів на змаганнях під прапором рідної держави), систематичний булінг з боку керівництва спортивних федерацій, висока конкуренція, одруження з іноземцем/кою, переїзд), так і правову процедуру набуття альтернативного громадянства (у зв’язку з *натуралізацією* (звичайною чи привілейованою), *оптацією* чи *трансфертом*).

Ключові слова: подвійне (множинне) громадянство; вірність; ідентичність; зміна громадянства у спорті; натуралізація; ринкозорієнтованість громадянства *jus talenti*; Міжнародний спортивний арбітраж; *lex sportiva*.

Зміна спортивного громадянства (у формі вибору одного з наявних подвійного чи набуття альтернативного громадянства) для продовження спортивної кар’єри (зокрема для участі в Олімпійських іграх та інших міжнародних спортивних змаганнях) – це особиста дилема і проблема-феномен для держави та сучасного суспільства, оскільки спотворює чіткі

ознаки ідентичності, патріотизму та націоналізму, які супроводжують спорт упродовж століть. Адже від витоків (заснування Олімпійських ігор у 776 р. до Різдва Христового та їх відродження Ш. П. де Фреді, бароном де Кубертенем, у 1894 р.) йшлося про те, що кожен спортсмен представляє себе (повнолітнього чоловіка), а не країну (як республіку) чи короля (як монархію). Унаочнення цих вимог з часом змінилося, враховуючи територіальні зміни внаслідок Першої та Другої світових воєн, розпад імперій і виникнення нових держав, паспортну ідентифікацію (розвиток концепту громадянства і свободи пересування осіб), гендерну та вікову толерантність, глобалізацію. Взаємовідносини між особою та державою (P2S) у контексті спорту належать до *lex sportiva* (йдеться про правову базу, яка регламентує та регулює сферу міжнародного спорту), особливо з часу заснування Міжнародного спортивного арбітражу (CAS/TAS, далі – МСА) у 1984 р. у Лозанні (Швейцарія).

Концепція спортивного громадянства повністю відображає наявне (набуте) громадянство особи, враховуючи способи та час його набуття (*філіація* від народження або за власним бажанням *натуралізація, оптація, поновлення у громадянстві* чи вимушений *трансферт* після народження особи), а тому його зміна передбачає у виборі особою “функціональної” держави громадянства *cap-tied* (у випадку наявного подвійного громадянства) або набуття альтернативного громадянства.

“Олімпійське громадянство” з’явилося як метафоричний і загальний термін і використовується для опису “стрімкої гонитви за талантами у світі”, за допомогою якої країни прагнуть підвищити свою конкурентоспроможність та просувати свої національні інтереси у світі спорту¹.

Від гарантування людиноцентризму як основного сенсу Олімпійських ігор перейшли до унаочнення державоцентризму, де на засадах меритократії, політичного фаворитизму і консюмеризму (ринкозорієнтованості *jus talenti*) змагаються держави під національними прапорами, які представлені найкращими спортсменами *crème de la crème*². Не завжди *autochtone* громадянами (від народження за походженням), часто *allochtone*, особами, які після народження набули громадянство в різні час та спосіб. Часто йдеться про привілейовану натуралізацію (*discretionary naturalization*), яка є визнаною державним пріоритетом і передбачає спрощені правила набуття особою громадянства без визначеного строку постійного проживання, знання державної мови, складання інтеграційних екзаменів (традиційне формулювання – набуття особою громадян-

¹ A Shachar, ‘The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes’ [2006] 81(1) New York University Law Review 148–206.

² A Shachar, R Hirschl, ‘On Citizenship, States, and Markets’ [2014] 22(2) Journal of Political Philosophy 231–257 <https://doi.org/10.1111/jopp.12034>.

ства, що становить державний інтерес³). Для суспільства, з урахуванням миттєвого поширення настроїв у цифровому форматі з максимальним охопленням, у цьому випадку складно розмежувати етноцентризм (зі збереженням національної ідентичності) та ксенофобію (з проявами латентного консюмеризму).

Питання кореляції між громадянством, як постійним у часопросторі та ефективним зв'язком *nexus* між особою та державою, який проявляється у взаємних правах, обов'язках та привілеях⁴, (колективною) ідентичністю, належністю до держави (*cap-tied* у світі футболу), способами набуття та підставами припинення і світом спорту (перманентними тенденціями змін (правової) антропології у спорті) було і є предметом дослідження багатьох іноземних вчених, серед них – І. Бльомаад⁵, Л. Босняк⁶, М. П. Вінк⁷, К. МакГаррі⁸, Ж.-Р. де Гроот⁹, М. Гушван¹⁰, К. Йоппке¹¹, Г. Оонк¹², П. Дж. Спіро¹³, А. Шахар¹⁴, Ю. Янсен¹⁵. Український науковий (зокрема правничий) сегмент досліджень у сфері спортивного (олімпійського) громадянства дотепер характеризується недостатніми й нечисленними дослідженнями в контексті права та спорту, враховуючи проблематичність і крихкість тематики (її надмірну заполітизованість, популізм, маніпулятивність, наповненість архаїзмами та дезінформацією).

³ До прикладу, формулювання ч. 5 ст. 9 чинного Закону України “Про громадянство України” (2001) з нещодавніми змінами, внесеними 2025 р.

⁴ І Софінська, *Філософсько-правова візія доктрини громадянства* (Каменяр 2018) 346.

⁵ I Bloemraad, ‘Theorising the power of citizenship as claims-making’ [2018] 44(1) *Journal of Ethnic and Migration Studies* 4–26 <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1396108>.

⁶ L Bosniak, *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership* (Princeton University Press 2006) 248.

⁷ M P Vink, G-R de Groot, ‘Citizenship Attribution in Western Europe: International Framework and Domestic Trends’ [2010] 36(5) *Journal of Ethnic and Migration Studies* 713–734 <https://doi.org/10.1080/13691831003763914>.

⁸ K McGarry, ‘Sport in Transition: Emerging Trends on Culture Change in the Anthropology of Sport’ [2010] 39(3) *Reviews in Anthropology* 151–172 <https://doi.org/10.1080/00938157.2010.502216>.

⁹ A S Wollmann, O Vonk, G-R de Groot, ‘Towards a Sporting Nationality?’ [2015] 22(2) *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 305–321 <https://doi.org/10.1177/1023263X1502200208>.

¹⁰ M Guschwan (ed), *Sport and Citizenship* (1st Edition, Routledge 2015) 160 <https://doi.org/10.4324/9781315708485>.

¹¹ C Joppke, ‘Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity’ [2007] 11(1) *Citizenship Studies* 37–48. <https://doi.org/10.1080/13621020601099831>.

¹² G Oonk, ‘Sport and nationality: towards thick and thin forms of citizenship’ [2022] 24(3) *National Identities* 197–215 <https://doi.org/10.1080/14608944.2020.1815421>; J Jansen, G Oonk, G Engbersen, ‘Nationality swapping in the Olympic field: towards the marketization of citizenship?’ [2018] 22(5) *Citizenship Studies* 523–539 <https://doi.org/10.1080/13621025.2018.1477921>.

¹³ P J Spiro, ‘The end of Olympic nationality’, In: Jenkins F, Nolan M, Rubenstein K, eds. *Allegiance and Identity in a Globalised World. Connecting International Law with Public Law* (Cambridge University Press, 2014) 478–496. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139696654.029>; P J Spiro, ‘Problematising Olympic Nationality’ [2021] 114 *American Journal of International Law Unbound* 374–379 <https://doi.org/10.1017/aju.2020.73>.

¹⁴ A Shachar, ‘Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent’ [2011] 120(8) *The Yale Law Journal* 2088–2139.

¹⁵ J Jansen, ‘Nationality swapping in the Olympic Games 1978–2017: A supervised machine learning approach to analysing discourses of citizenship and nationhood’ [2019] 54(8) *International Review for the Sociology of Sport* 971–988 <https://doi.org/10.1177/1012690218773969>; J Jansen, M Skey, ‘Who Can Represent the Nation? Elite Athletes, Global Mega Events and the Contested Boundaries of National Belonging’ [2020] 54(6) *Sociology* 1194–1211 <https://doi.org/10.1177/0038038520931997>.

У цій статті я розгляну два випадки: перший, коли спортсмен(ка) є особою з подвійним (множинним) громадянством від народження, змінює спортивне громадянство і виступає по чергову за кожну державу свого громадянства (має право вибору у вигляді *оптації*); і другий, коли спортсмен(ка) має первинне громадянство від народження однієї держави, набуває після народження альтернативне громадянство (найчастіше у зв'язку з *привілейованою натуралізацією*), змінює відповідно своє спортивне громадянство і (успішно) виступає за державу альтернативного громадянства (найчастіше стає особою з множинним громадянством).

Найяскравішим наочним прикладом впливу фактору громадянства на спорт під час недавніх Олімпійських ігор (Мілан–Кортіна, 2026 р.) вважаю чемпіонські виступи двох спортсменок-американок – Аліси Лю (фігурне катання) для США та Ейлін Гу (фрістайл) для Китаю. Обидві спортсменки китайського походження, народилися у США й набули американське громадянство від народження: Аліса Лю, за правом ґрунту *jus soli*; Ейлін Гу – кумулятивно за правом крові *jus sanguinis* (тато – американець) і за правом ґрунту *jus soli*, однак з сезону 2018/2019 вона представляє на офіційних змаганнях Китай (державу походження мами)¹⁶. Після Олімпійських ігор 2026 р. у медіа з'явилися численні (часто маніпулятивні та провокативні на тлі сучасної американської міграційної політики) дискусії щодо відмінності у вірності США цих спортсменок китайського походження – “ангела льоду” Аліси Лю та “снігової принцеси” Ейлін Гу, враховуючи те, що остання здобула для Китаю три золоті та три срібні нагороди у трьох дисциплінах фрістайлу (halfpipe, slopestyle, big air) під час останніх Олімпійських ігор (Пекін, 2022 р.; Мілан–Кортіна, 2026 р.)¹⁷.

Передусім важливо функціонально диференціювати подвійне та множинне громадянство особи, враховуючи відмінність у часі та способі його набуття та суб'єктність під час перебування в ньому:

- 1) *подвійне громадянство* – *одночасне набуття* особою декількох первинних громадянств від народження у формі філіації, кумулятивно на підставі застосування права крові *jus sanguinis* (походження батьків) та права ґрунту *jus soli* (місце народження) (табл. 1);

¹⁶ Для цього Ейлін Гу повинна мати китайське громадянство. Немає інформації про припинення нею американського громадянства, хоча офіційно Китай не визнає (не дозволяє) подвійне (множинне) громадянство, а набуття та наявність альтернативного громадянства є підставою для втрати китайського громадянства (офіційна влада замовчує пропозиції про можливість подвійного громадянства для представників китайської діаспори, народжених екстериторіально та заради економічного розвитку держави).

¹⁷ X Zhang, D Dumitrica, J Jansz, 'Naturalised athletes as national icons: official and netizen narratives of Eileen Gu in the 2022 Winter Olympics' [2026] 29(2) Sport in Society 255–275 <https://doi.org/10.1080/17430437.2024.2438000>.

Таблиця 1

Особи з подвійним громадянством, які змінили спортивне громадянство в результаті оптації, – призери Олімпійських ігор

Особа	Держави і спосіб набуття подвійного громадянства від народження	Вид спорту	Держави, за які виступає	Результат
<i>Особа з подвійним громадянством від народження, яка вибрала (оптувала) спортивне громадянство однієї з держав, виступала лише за неї</i>				
Арманд Густав “Мондо” Дуплантіс , Лафает, Луїзіана, США, 1999	США (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i> – від батька); Швеція (філіація, від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> – від матері)	Легка атлетика (стрибки з жердиною)	Швеція (з 2015 р.)	“золото” для Швеції (Токіо, 2020; Париж, 2024)
Карлйін Схутенс , Тренто, Нью-Джерсі, 1994	США (філіація, від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i>); Нідерланди (філіація, від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> – від батьків)	Ковзанярство	США (з 2014 р.)	“бронза” для США (Пхьончхан, 2018)
<i>Особа з подвійним громадянством від народження, яка вибрала (оптувала) спортивне громадянство однієї з держав, по чергово виступала за обидві держави громадянства</i>				
Кріста Дегучі , Нагано, Японія, 1995	Японія (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i> – від матері); Канада (філіація, від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> – від батька)	Дзюдо	Японія ¹⁸ (до 2014 р.); Канада (з 2017 р.)	“золото” для Канади (Париж, 2024)
Кайлія Немур , Сен-Бенуа-ля-Форе, Франція, 2007	Франція (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i> – від матері); Алжир (філіація, від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> – від батька)	Спортивна гімнастика	Франція (2017–2021); Алжир (з 2022 р.)	“золото” для Алжиру (Париж, 2024)

2) *множинне* (два і більше) – *одночасне перебування особи в громадянстві декількох держав, набутих не одночасно* (первинне від народження та

¹⁸ Враховуючи те, що національне законодавство Японії забороняє множинне громадянство, але визнає можливість подвійного громадянства від народження особи в Японії, однак передбачає оптацію у 22 роки (як приклад, тенісистка Наомі Осака припинила американське громадянство у 2019 р., оптуючи японське громадянство), ймовірно, Кріста Дегучі вибрала канадське громадянство, оскільки Канада не має застережень до подвійного (множинного) громадянства.

альтернативне вторинне після народження) та різним способом (філіація + натуралізація / оптація / трансферт) (табл. 2).

Таблиця 2

Особи, які набули альтернативне громадянство,
змінили спортивне громадянство, – призери Олімпійських ігор

Особа	Держави і спосіб набуття альтернативного громадянства після народження	Вид спорту	Держави, за які виступає	Результат
Особа з множинним громадянством, яка виступає за державу народження (первинного громадянства)				
Сімон Аріан Байлс Оунс , Коламбус, Огайо, США, 1997	США (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i>); Беліз (трансфер після народження від усиновителя, 2000)	Спортивна гімнастика	США (2012–2024)	11 олімпійських нагород для США (Ріо де Жанейро, 2016; Токіо, 2020; Париж, 2024)
Особа з множинним громадянством, яка змінила спортивне громадянство, виступала за обидві держави громадянства і виграла олімпійські нагороди для обох держав громадянства				
Кайлі Армбрустер Гамфріс , Калгарі, Альберта, Канада, 1995	Канада (філіація, від народження за правом ґрунту <i>jus soli</i>); США (звичайна натуралізація після народження, 2021)	Бобслей	Канада (2002–2019); США (з 2019)	Два “золота” і “бронза” для Канади (Ванкувер, 2010; Сочі, 2014; Пхьончхан, 2018); “золото” для США (Пекін, 2022)
Особа з множинним громадянством, яка змінила спортивне громадянство, виступала за державу альтернативного (вторинного) громадянства				
Сіфан Гассан , Адама, Ефіопія, 1993	Ефіопія (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i>); Нідерланди (статус втікача 2008, звичайна натуралізація після народження, 2013)	Легка атлетика (біг)	Нідерланди (з 2013 р.)	Три “золота” і три “бронзи” для Нідерландів (Токіо, 2020; Париж, 2024)

У світі спорту відомі випадки, коли спортсмени є особами з подвійним (множинним) громадянством від народження і почергово виступають під різними прапорами, навіть на Олімпійських іграх. До прикладу, Лукас Пі-

нейру Браатен, спортсмен-лижник (слалом), який від народження у 2000 р. в Осло (Норвегія) набув подвійне громадянство (від батька – норвезьке кумулятивно за правом крові *jus sanguinis* + за правом ґрунту *jus soli*; від матері – бразильське за правом крові *jus sanguinis*), виступав за Норвегію (Пекін, 2022 р.), змінив спортивне громадянство у 2023 р. і, врешті-решт, став першим бразильським (і південноамериканським) олімпійським чемпіоном у гігантському слаломі під час нещодавніх олімпійських ігор (Мілан–Кортіна, 2026 р.).

Саме його успіх став каталізатором і активізував дебати про взаємозв'язаність громадянства й ідентичності (вроджену чи набуту належність до конкретної держави) спортсмена на Олімпійських іграх, оскільки корпоративні спонсори Олімпіади визнають цінність представлення своїх спортсменів як місцевих, щоб викликати серед уболівальників (глядачів і користувачів) певну внутрішню ностальгію за національними спортсменами, змагання яких транслюють національні медіа, коментують державною мовою, спортсмени виступають під національними прапорами та виконання національних гімнів¹⁹.

Зміна спортивного громадянства спостерігається на перехресті консюмеризму і вірності, етики та пошуку талантів (кар'єри). Підтвердження цієї тези стосується канадійської фігуристки Лоранс Фурньє Бодрі, яка народилася в 1992 р. у Монреалі (Канада), виступала за Канаду в спортивних танцях на льоду (2008–2012, 2018–2024 рр., серед іншого, на Олімпіаді в Пекіні у 2022 р.), а наприкінці 2025 р. набула альтернативне французьке громадянство у зв'язку з натуралізацією (враховуючи її етнічне походження), щоб виступати за Францію²⁰, і виграла золоту нагороду разом із французьким партнером Гійомом Сізроном під час недавніх зимових Олімпійських ігор (Мілан–Кортіна, 2026 р.)²¹.

Як бачимо, зміна (спортивного) громадянства (чи набуття альтернативного громадянства) для продовження спортивної кар'єри (Олімпійських ігор) та подальшої участі у спортивних змаганнях різного рівня може бути бажаною (на власний розсуд і вочевидь на підставі меритократичних мотивацій²²) чи вимушеною (найчастіше така дія є наслідком територіальних

¹⁹ J Harding, 'Nationality at the Olympics: Does it matter?' (Deutsche Welle, February 19, 2026) <<https://www.dw.com/en/nationality-at-the-olympics-does-it-matter/a-75990565>> (accessed 29.06.2026).

²⁰ На підставі рішення виконавчої ради МОК про зміну спортивного громадянства від 10 грудня 2025 року: IOC Executive Board approves seven athletes' changes of sporting nationality for the Milano Cortina 2026 Olympic Winter Games <<https://www.olympics.com/ioc/news/ioc-executive-board-approves-seven-athletes-changes-of-sporting-nationality-for-the-milano-cortina-2026-olympic-winter-games>> (accessed 29.06.2026).

²¹ Протягом 2013–2018 рр. вона виступала за Данію, але не змогла виконати усі нормативні передумови, щоб вчасно набутися данське громадянство і виступати під її прапором на Олімпіаді в Пхьончхані (2018 р.).

²² Понад 30 російських спортсменів змінили громадянство (набули альтернативне громадянство інших держав), щоб узяти участь у нещодавніх Олімпійських іграх (Мілан–Кортіна, 2026 р.) і представляти іншу державу, а не як нейтральні спортсмени (зокрема для Грузії у парному фігурному катанні).

змін²³ чи воєнних дій). Приклади вимушеного спортивного (зокрема олімпійського) громадянства у зв'язку з *оптацією* альтернативного громадянства як результат територіальних змін подані у таблиці 3.

Таблиця 3

Особи, які змінили громадянство в результаті оптації внаслідок територіальних змін, – призери Олімпійських ігор

Особа	Держави і спосіб набуття громадянства	Вид спорту	Держави, за які виступала/є	Результат
Особа, яка змінила (оптувала) спортивне громадянство у зв'язку з територіальними змінами, виступала за обидві (усі) держави громадянства і виграла олімпійські нагороди для обох (усіх) держав громадянства				
Яна Новотна , Брно, Чехія, 1968–2017	Чехословаччина (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i>) → Чехія (оптація в результаті територіальних змін, з 1993 р.)	Теніс	Чехословаччина (1987–1992); Чехія (1993–1999)	“срібло” для Чехословаччини (Сеул, 1988); “срібло” і “бронза” для Чехії (Атланта, 1996)
Біргіт Фішер Потсдам, Німеччина, 1962	НДР (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i>) → Німеччина (оптація в результаті територіальних змін, з 1990 р.)	Веслування (байдарка)	НДР (1980–1990); Німеччина (1990–2005)	4 нагороди, у т. ч. “золото” для НДР (Москва, 1980; Сеул, 1988); 8 нагород, у т. ч. “золото” для Німеччини (Барселона, 1992; Атланта, 1996; Сідней, 2000; Афіни, 2004)

²³ Традиційними підставами вимушеної зміни спортивного (зокрема олімпійського) громадянства є оптація альтернативного громадянства після народження в результаті територіальних змін (розпаду держави і виникнення нових (відновлення суверенності попередніх), об'єднання держав), до прикладу, розпад СРСР на п'ятнадцять суверенних держав, Югославії – на шість визнаних держав, Чехословаччини – на дві; об'єднання двох післявоєнних частин Німеччини.

Ясна Шекаріч , Белград, Сербія, 1965	Югославія (філіація, кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом грунту <i>jus soli</i>) → Сербія та Чорногорія (1992–2006) → Сербія (оптація в результаті територіальних змін, з 2006 р.)	Пневма- тична стрілба	Югославія (1984–1991); Сербія та Чорногорія (1992–2006); Сербія (з 2006 р.)	“золото” і “бронза” для Югославії (Сеул, 1988); “срібло” як незалежна спортсменка (Барселона, 1992); “срібло” для Сербії та Чорногорії (Сідней, 2000; Афіни, 2004)
Особа з множинним громадянством, яка змінила спортивне громадянство, виступала за обидві держави громадянства і виграла олімпійські нагороди для обох держав громадянства				
Армен Назарян , Масіс, Вірменія, 1974	СРСР (філіація, від народження за правом ґрунту <i>jus soli</i>) → Вірменія (оптація в результаті територіальних змін, з 1991 р.); Болгарія (привілейована натуралізація після народження <i>jus doni</i> , 1997)	Греко- римська боротьба	СРСР (1987–1991); Вірменія (1991–1996); Болгарія (1997–2008)	“золото” для Вірменії (Атланта, 1996); “золото” і “бронза” для Болгарії (Сідней, 2000)

Зміна спортивного (зокрема олімпійського) громадянства спортсменом не завжди сприймається позитивно (з боку держави первинного громадянства часто такий вчинок вважається зрадою, а вболівальників непокоїть егоїзм і надмірна особиста зацікавленість, що не відповідають, зокрема, більш соціоцентричному “олімпійському” менталітету). Для держави альтернативного громадянства така дія спортсмена часто може виявитися рятівною (якщо не було власних спортсменів у цьому виді спорту або є очевидною втрата уже визнаного лідера), але й може створити неконкурентну, непропорційну та дискримінаційну ситуацію для власних спортсменів.

Основні правові (нормативні) положення *lex sportiva* у контексті громадянства учасника Олімпійських ігор передбачені у ч. 1 ст. 41 Олімпійської хартії (зі змінами 2013 р.), що ‘будь-який учасник Олімпійських ігор повинен бути громадянином країни НОК [Національного олімпійського комітету], яка заявляє про участь у змаганнях’. Наступне положення визначає можливість брати участь у Олімпійських іграх особам з подвійним (множинним) громадянством: ‘Учасник змагань, який є громадянином двох або більше країн одночасно, може представляти будь-яку з них, на свій вибір’. Далі бланкетна норма про те, що

<...> після представлення однієї країни на Олімпійських іграх, континентальних <...> іграх або на чемпіонатах світу <...>, він не може представляти іншу країну, якщо він не відповідає умовам, <...>, які застосовуються до осіб, які змінили своє громадянство або набули нового громадянства²⁴.

І нарешті, положення щодо зміни (набуття альтернативного) громадянства, яке періодично є підставою для вирішення сотень позовів до Міжнародного спортивного трибуналу у Лозанні, визначене у додатку ч. 3 ст. 41, де визначено, що

учасник змагань, який представляв одну країну на Олімпійських іграх, континентальних <...> іграх або на чемпіонатах світу <...> і який змінив своє громадянство або набув нове громадянство, може брати участь у Олімпійських іграх, щоб представляти свою нову країну за умови, що минуло щонайменше три роки з моменту останнього представлення учасником своєї попередньої країни²⁵.

Тут йдеться про часові (темпоральні) обмеження (ембарго чи карантин), які мають бути застосовані до кожного, хто змінив або набув альтернативне громадянство і хоче виступати під новим прапором: *‘цей період може бути скорочений або навіть скасований за згодою відповідних НОК [Національних олімпійських комітетів] та МФ [Міжнародних федерацій], Виконавчим комітетом МОК [Міжнародного олімпійського комітету], який враховує обставини кожного випадку’*²⁶. Традиційно йдеться про три роки, але строк може бути зменшений або відмінений у результаті переговорів спортивних федерацій обох держав (їх статuti можуть передбачати додаткові вимоги, зокрема щодо цензу осідлості). Зміна спортивного громадянства може бути цілком “заморожена”, як це зробила Світова федерація атлетики у 2017 р.

На жаль, жодна спортивна інституція не надає повну офіційну публічну інформацію щодо зміни спортивного громадянства (спортсменів та їхніх мотивів). Окрема інформація отримана в результаті аналізу вторинних джерел (доступної інформації щодо конкретного спортсмена та виду спорту)²⁷. Як відомо, за останні майже 80 років від часу проведення Олімпійських ігор у Лондоні (1948 р.) до нещодавніх (Мілан–Кортіна, 2026 р.) зафіксовано приблизно 200 змін громадянств (їх кількість суттєво збільшилася з часу Олімпійських ігор у Ріо-де-Жанейро, 2016 р.).

Усі питання щодо затвердження зміни спортивного (олімпійського) громадянства вирішуються на рівні міжнародної спортивної федерації, у випадку незгоди однієї зі сторін справа може бути передана до Міжнародного спортивного арбітражу (далі – МСА). До основних рішень МСА та *ad hoc*

²⁴ *Olympic Charter* (in force as from February 3, 2026) <<https://stillmed.olympics.com/media/Documents/International-Olympic-Committee/IOC-Publications/EN-Olympic-Charter.pdf>> (accessed 29.06.2026).

²⁵ *Olympic Charter* (n 24).

²⁶ *Olympic Charter* (n 24).

²⁷ J Jansen, ‘Replication Data for: Nationality Swapping in the Olympic Field 1948–2016’ [2018] Harvard Dataverse, V1 <https://doi.org/10.7910/DVN/WRDL17>.

квазі-судів у столицях Олімпійських ігор у контексті зміни спортивного громадянства, зокрема напередодні Олімпійських ігор, належать такі *Miranda* (2000 р.)²⁸, *Perez* (2000 р.)²⁹, *Rinaldi* (2007 р.)³⁰, *Simms* (2008 р.)³¹, *Nkanata* (2016 р.)³², *Castillo Martínez* (2020 р.)³³.

Україна – не виняток у цій політичній грі й втрачає спортивні таланти не лише в результаті повномасштабного вторгнення з 2022 р.³⁴, а й раніше, з 2014 р., з часу окупації Донбасу та анексії Криму у зв'язку з *трансфертом* громадянства³⁵. Можна стверджувати, що протягом 35 років, починаючи з 1991 р., в українському сегменті світу спорту відбувається перманентна міграція: відомі випадки як *привілейованої натуралізації* спортсменів (однак нам маловідомі їхні спортивні успіхи під прапором України)³⁶ чи *поновлення* у громадянстві³⁷, так і втрати десятків успішних українських спортсменів у результаті зміни ними спортивного громадянства (у наукових дослідженнях

²⁸ *Arturo Miranda v. International Olympic Committee* (IOC), CAS OG 00/003, 13 September 2000 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/OG%2000-003.pdf>> (accessed 29.06.2026) та *Arturo Miranda v. International Olympic Committee* (IOC), CAS OG 00/008, 24 September 2000 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/OG%2000-008.pdf>> (accessed 29.06.2026).

²⁹ *Angel Perez v. International Olympic Committee* (IOC), CAS OG 00/005, 19 September 2000 <https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/CAS%2000-005%20AP%20v%20IOC%20Award.pdf> (accessed 29.06.2026).

³⁰ *Melanie Rinaldi v. Fédération Internationale de Natation* (FINA), CAS 2007/A/1377, 26 November 2007 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/1377.pdf>> (accessed 29.06.2026).

³¹ *Christel Simms v. Fédération Internationale de Natation* (FINA), CAS OG 08/002, 1 August 2008 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/OG%2008-002.pdf>> (accessed 29.06.2026).

³² *Carvin Nkanata v. International Olympic Committee* (IOC), CAS OG 16/026, 18 August 2016 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/OG%2016-026.pdf>> (accessed 29.06.2026).

³³ *Sara Castillo Martínez v. World Skate*, CAS 2019/A/6330, 18 February 2020 <<https://jurisprudence.tas-cas.org/pdf/6330.pdf>> (accessed 29.06.2026).

³⁴ Український спортивний гімнаст Лля Ковтун (Черкаси, 2003), срібний призер Олімпійських ігор зі спортивної гімнастики (Париж, 2024), змінив у 2025 р. спортивне громадянство, набувши громадянство Хорватії (де проживає з часу вторгнення у 2022 р.), у зв'язку із *привілейованою натуралізацією*. На підставі рішення виконавчого комітету Міжнародної федерації гімнастики, прийнятого 9–10 липня 2025 р. у Лозанні, з 2026 р. на міжнародних спортивних змаганнях він виступатиме під прапором Хорватії <<https://www.gymnastics.sport/site/news/displaynews.php?urlNews=4506140>> (accessed 29.06.2026).

³⁵ Найчастіше у цьому випадку відбувся *трансферт* громадянства тих спортсменів (у т. ч. олімпійських чемпіонів та призерів попередніх олімпіад у легкій атлетіці, стрибках у воду, веслуванні, стрільбі тощо), які народилися на Донбасі чи в Криму (однак безуспішно для держави набутого альтернативного громадянства, зокрема, враховуючи поки що існуючі спортивні санкції щодо участі у міжнародних змаганнях під прапором цієї держави).

³⁶ На підставі Указу Президента України (Л. Кучми) № 787/2003 від 1 серпня 2003 р. (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787/2003#Text>) вірменський важкоатлет Ара Варданян (Армавір, 1974 р.), учасник Олімпійських ігор (Атланта, 1996 р.), змінив спортивне громадянство, набувши українське громадянство у зв'язку з *привілейованою натуралізацією* ("як особа, прийняття якої до громадянства України становить державний інтерес для України"). З 2000 р. він проживав у Чорноморську, що дало йому змогу після набуття українського громадянства виступати на міжнародних спортивних змаганнях під прапором України (здобувши титул "домашнього" чемпіона Європи (2004) у ривку, він завершив спортивну кар'єру у 2005 р.).

³⁷ Український спортивний гімнаст Петро Пахнюк (Київ, 1991) у травні 2014 р. вирішив змінити спортивне громадянство і виступати за збірну Азербайджану (невдало), однак уже у 2017 р. відновив українське громадянство, щоб виступати під прапором України, зокрема у фіналі Олімпійських ігор (Токіо, 2020).

відомого як *transfer of allegiance*) у спортивній та художній гімнастиці, футболі, фігурному катанні, греко-римській боротьбі³⁸.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що в результаті зміни спортивного громадянства: i) зміна національної вірності (державі первинного громадянства) не завжди стає суперечливою (за винятком чітких меритократичних підстав); ii) у більшості повідомлень про зміну спортивного громадянства серед основних мотивів найчастіше фігурує не фінансово-економічний, а й політичний; та iii) зміна спортивного громадянства часто відбувається доволі непомітно (за винятком тих випадків, коли в майбутньому спортсмен, набувши нове альтернативне громадянство, виграє олімпійські медалі “під іншим прапором”³⁹).

Громадянство в контексті спорту (та Олімпійських ігор) характеризується чіткою ринкозорієнтованістю *jus talenti* та політичним підтекстом, оскільки більшість держав світу зацікавлені отримати спортсмена, який здобуде медаль на її честь, а тому в межах державної стратегії у сфері громадянства запроваджують і реалізують привілейовану натуралізацію як спосіб набуття особою вторинного альтернативного громадянства після народження. Інша ситуація стосується спортсменів, які від народження є особами з подвійним (множинним) громадянством і самі обирають, за яку державу будуть змагатися. Тому хибною є теза, що “спорт поза політикою”, навпаки, він є стратегічно важливим інструментом (і механізмом) реалізації державної політики.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bosniak L, *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership* (Princeton University Press 2006).
2. Sofinska I, *Filosofs'ko-pravova visija doktryny hromadjanstva* (Kamenjar 2018) (in Ukrainian).

Edited books

3. Guschwan M (ed), *Sport and Citizenship* (1st Edition, Routledge 2015) <https://doi.org/10.4324/9781315708485>.
4. Spiro PJ, ‘The end of Olympic nationality’, In: Jenkins F, Nolan M, Rubenstein K, eds. *Allegiance and Identity in a Globalised World. Connecting International Law with Public Law* (Cambridge University Press, 2014) 478–496. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139696654.029>.

Journal articles

5. Bloemraad I, ‘Theorising the power of citizenship as claims-making’ [2018] 44(1) Journal of Ethnic and Migration Studies 4–26 <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1396108>.

³⁸ Успішний український борець греко-римського стилю Семен Новіков (Харків, 1997) змінив у 2023 р. спортивне громадянство і відтоді виступає під прапором Болгарії, для якої здобув “золото” Олімпійських ігор (Париж, 2024).

³⁹ T García, M Alvarez Del Vayo, L Arato, ‘Trading flags for medals: Inside the Olympic naturalisation market’ (European Data Journalism Network, November 3, 2024) <https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/trading-flags-for-medals-inside-the-olympic-naturalisation-market> (accessed 29.06.2026).

6. Jansen J, 'Nationality swapping in the Olympic Games 1978–2017: A supervised machine learning approach to analysing discourses of citizenship and nationhood' [2019] 54(8) *International Review for the Sociology of Sport* 971–988 <https://doi.org/10.1177/1012690218773969>.
7. Jansen J, 'Replication Data for: Nationality Swapping in the Olympic Field 1948–2016' [2018] Harvard Dataverse, V1 <https://doi.org/10.7910/DVN/WRDL17>.
8. Jansen J, Oonk G, Engbersen G, 'Nationality swapping in the Olympic field: towards the marketization of citizenship?' [2018] 22(5) *Citizenship Studies* 523–539 <https://doi.org/10.1080/13621025.2018.1477921>.
9. Jansen J, Skey M, 'Who Can Represent the Nation? Elite Athletes, Global Mega Events and the Contested Boundaries of National Belonging' [2020] 54(6) *Sociology* 1194–1211 <https://doi.org/10.1177/0038038520931997>.
10. Joppke C, 'Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity' [2007] 11(1) *Citizenship Studies* 37–48. <https://doi.org/10.1080/13621020601099831>.
11. McGarry K, 'Sport in Transition: Emerging Trends on Culture Change in the Anthropology of Sport' [2010] 39(3) *Reviews in Anthropology* 151–172 <https://doi.org/10.1080/00938157.2010.502216>.
12. Oonk G, 'Sport and nationality: towards thick and thin forms of citizenship' [2022] 24(3) *National Identities* 197–215 <https://doi.org/10.1080/14608944.2020.1815421>.
13. Shachar A, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent' [2011] 120(8) *The Yale Law Journal* 2088–2139.
14. Shachar A, 'The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and Competitive Immigration Regimes' [2006] 81(1) *New York University Law Review* 148–206.
15. Shachar A, R Hirschl, 'On Citizenship, States, and Markets' [2014] 22(2) *Journal of Political Philosophy* 231–257 <https://doi.org/10.1111/jopp.12034>.
16. Spiro P J, 'Problematising Olympic Nationality' [2021] 114 *American Journal of International Law Unbound* 374–379 <https://doi.org/10.1017/aju.2020.73>.
17. Vink M P, de Groot G-R, 'Citizenship Attribution in Western Europe: International Framework and Domestic Trends' [2010] 36(5) *Journal of Ethnic and Migration Studies* 713–734 <https://doi.org/10.1080/13691831003763914>.
18. Wollmann A S, Vonk O, de Groot G-R, 'Towards a Sporting Nationality?' [2015] 22(2) *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 305–321 <https://doi.org/10.1177/1023263X1502200208>.
19. Zhang X, Dumitrica D, Jansz J, 'Naturalised athletes as national icons: official and netizen narratives of Eileen Gu in the 2022 Winter Olympics' [2026] 29(2) *Sport in Society* 255–275 <https://doi.org/10.1080/17430437.2024.2438000>.

Newspaper articles

20. García T, Álvarez Del Vayo M, Arato L, 'Trading flags for medals: Inside the Olympic naturalisation market' (European Data Journalism Network, November 3, 2024) <https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/trading-flags-for-medals-inside-the-olympic-naturalisation-market> (accessed 29.06.2026).
21. Harding J, 'Nationality at the Olympics: Does it matter?' (Deutsche Welle, February 19, 2026) <<https://www.dw.com/en/nationality-at-the-olympics-does-it-matter/a-75990565>> (accessed 29.06.2026).

Websites

22. IOC Executive Board approves seven athletes' changes of sporting nationality for the Milano Cortina 2026 Olympic Winter Games <<https://www.olympics.com/ioc/news/ioc-executive-board-approves-seven-athletes-changes-of-sporting-nationality-for-the-milano-cortina-2026-olympic-winter-games>> (accessed 29.06.2026).

OLYMPIC CITIZENSHIP AND *LEX SPORTIVA*: IDENTITY, INTEGRITY VS. IMAGINERY

ABSTRACT. Sport citizenship is located in the matrix of *the lex sportiva*, at the intersection of consumerism and loyalty, identity and patriotism, and state (public) and personal (private). Changing of sport (Olympic) citizenship (by opting for one of the existing dual citizenships or acquiring an alternative citizenship) to continue a sports career under the “flag” of another state is a dilemma and a problem-phenomenon for modern society, as it generates moral and ethical discussions about *cap-tied* citizenship, compromising citizenship as a permanent in space-and-time and effective link *nexus* between a person and the state.

The purpose of this article is to analyze the legal prerequisites for a person to change sport (Olympic) citizenship to pursue a personal sports career (to participate in the Olympic Games and other international sports competitions), in particular, based on the main decisions of the Court of Arbitration for Sport and its *ad hoc* divisions, headquartered in the capitals of the Olympic Games. It is also worth comparing the common and distinctive features of this procedure for dual citizens from birth, who acquired both citizenships simultaneously following the *filiation*, cumulatively based on *jus sanguinis* and *jus soli*, and *opted* for one of them as a “functional” citizenship, and persons who acquired an alternative citizenship after birth and became persons with multiple citizenship, acting one-by-one for both states of citizenship. Changing sport nationality might have various reasons (escape from war and the introduction of sanctions (impossibility/ban on competing under the “flag” of one’s home country), systematic bullying by the sports federations executives, high competition, marriage to a foreigner, out-of-country residence), as well as the legal procedure for acquiring alternative citizenship (via naturalization (ordinary or discretionary), option or transfer).

KEYWORDS: dual (multiple) citizenship; transfer allegiance; identity; discretionary naturalization; marketization of citizenship *jus talenti*; swapping/switching nationality in sport; Court of Arbitration for Sport; *lex sportiva*.



Артем Данілов

доктор філософії в галузі права,
голова Комітету з питань науково-методологічного
розвитку та професійної експертизи
Національної асоціації арбітражних керуючих України
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0355-4973>
danilov.a@hotmail.com

УДК 347.736:347.518:347.155

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КОРПОРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ БОРГІВ У ПРОЦЕДУРАХ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню правової природи вимог про субсидіарну відповідальність за доведення до банкрутства, солідарну відповідальність керівника за несвоєчасне звернення до суду в умовах загрози неплатоспроможності та відшкодування збитків неплатоспроможному банку за позовами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Для їх узагальненого позначення запропоновано використовувати поняття “корпоративно-деліктні борги”.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні правової природи корпоративно-деліктних боргів і визначенні їх впливу на оцінку добросовісності боржника при вирішенні питання про звільнення фізичної особи від таких зобов'язань.

Обґрунтовано, що корпоративно-деліктні борги не охоплюються винятками, передбаченими ч. 2 ст. 134 Кодексу України з процедур банкрутства, а тому сама по собі їх правова природа не виключає можливості звільнення боржника від таких зобов'язань.

Запропоновано авторську методологію вирішення питання про звільнення фізичної особи від корпоративно-деліктних боргів, відповідно до якої добросовісність боржника виступає предметом судової оцінки, а принцип пропорційності – методом її здійснення. Такий підхід передбачає комплексне врахування характеру та підстав виникнення корпоративно-деліктного боргу, наявності кримінально-правової кваліфікації відповідної поведінки, поведінки боржника під час проходження процедури неплатоспроможності та наслідків подальшого збереження боргу для досягнення його компенсаційної мети.

Зроблено висновок, що корпоративно-деліктні зобов'язання самі по собі не виключають можливості звільнення фізичної особи від боргів, а вирішення цього питання має здійснюватися з урахуванням добросовісності боржника та інших обставин конкретної справи.

Ключові слова: неплатоспроможність фізичних осіб; звільнення від боргів; добросовісність боржника; корпоративно-деліктні борги; субсидіарна відповідальність; солідарна відповідальність; принцип пропорційності.

Одним із ключових елементів сучасного інституту неплатоспроможності фізичних осіб є механізм звільнення боржника від непогашених зобов'язань, спрямований на його економічну реабілітацію та відновлення

можливості повноцінної участі у цивільному обороті. Водночас практичне застосування цього механізму дедалі частіше пов'язано з необхідністю вирішення питання про можливість звільнення від боргів, що виникли внаслідок притягнення особи до субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства, солідарної відповідальності керівника юридичної особи або відповідальності за позовами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) про відшкодування шкоди, завданої пов'язаними особами неплатоспроможному банку.

Особливу складність становить те, що зазначені вимоги, з одного боку, не віднесені законодавцем до переліку винятків, передбачених частиною другою ст. 134 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ)¹, а з іншого – їх виникнення безпосередньо пов'язане з неправомірною поведінкою особи у сфері корпоративного управління. Водночас сучасна практика Верховного Суду виходить із того, що вирішення питання про звільнення фізичної особи від боргів нерозривно пов'язане з оцінкою добросовісності її поведінки, що істотно ускладнює визначення правової долі зазначеної категорії вимог.

За таких умов проблема звільнення фізичної особи від відповідних зобов'язань виходить за межі формального тлумачення ст. 134 КУзПБ і потребує комплексного дослідження правової природи цих вимог, їх місця у системі винятків із загального правила про звільнення від боргів, а також визначення критеріїв оцінки добросовісності боржника при вирішенні цього питання. Її розв'язання має важливе значення для забезпечення єдності судової практики, реалізації реабілітаційної функції процедур неплатоспроможності та подальшого розвитку доктрини звільнення фізичних осіб від боргів.

Окремі аспекти правового регулювання процедур неплатоспроможності фізичних осіб, добросовісності боржника та відповідальності контролюючих осіб уже отримали належне висвітлення в сучасній юридичній літературі. Зокрема, проблематика добросовісності учасників цивільних правовідносин досліджувалася у працях Р. Таш'ян² і К. Валігури³, особливості добросовісності у корпоративних правовідносинах – В. Жорнокуй⁴, відповідальності контролюючих осіб у справах про банкрутство – І. Бутир-

¹ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>> (дата звернення 25.06.2026).

² Р. Таш'ян, 'Добросовісність як загальна засада цивільного законодавства' [2025] 4 *Juris Europensis Scientia* 21–25 <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.5>.

³ К. Валігура, 'Принцип добросовісності як категорія цивільного права' [2020] 4 *Підприємництво, господарство і право* 11–16 <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.02>.

⁴ В. Жорнокуй, 'Категорії "розумність" і "добросовісність" у контексті притягнення до відповідальності членів органів акціонерного товариства за його борги', *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 трав. 2019 р.* (ХНУВС 2019) 139–143.

ської⁵, а природи зобов'язань, нерозривно пов'язаних з особою боржника, – В. Погребняка⁶ та Є. Шинкарьової⁷. Водночас питання впливу корпоративно-деліктних боргів на оцінку добросовісності боржника у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб та визначення меж його звільнення від таких зобов'язань комплексного наукового дослідження не отримало, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою цієї статті є комплексне дослідження правової природи корпоративно-деліктних боргів і визначення їх впливу на оцінку добросовісності боржника при вирішенні питання про його звільнення від таких зобов'язань у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб. Дослідження ґрунтується на гіпотезі, що сама по собі належність вимог до цієї категорії не є достатньою підставою для відмови у звільненні від боргів, а вирішальне значення має комплексна оцінка добросовісності поведінки боржника з урахуванням правової природи відповідних вимог та обставин їх виникнення.

Для досягнення зазначеної мети обґрунтовується доцільність використання узагальнюючого поняття “корпоративно-деліктні борги”, визначаються їх місце у системі винятків, передбачених ч. 2 ст. 134 КУзПБ, та пропонується комплексний підхід до оцінки добросовісності боржника, заснований на принципі пропорційності.

*Деліктна природа солідарної, субсидіарної відповідальності
та відповідальності пов'язаних з банком осіб:
усталений підхід Верховного Суду*

Спільною передумовою виникнення корпоративно-деліктних боргів є вчинення цивільного правопорушення у сфері корпоративного управління юридичною особою. У практиці Верховного Суду сформувався послідовний підхід, відповідно до якого як субсидіарна відповідальність за доведення юридичної особи до банкрутства, так і відповідальність пов'язаних з банком осіб за позовами ФГВФО мають деліктну природу та ґрунтуються на загальних засадах цивільно-правової відповідальності.

Так, у постанові від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 (906/1113/21)⁸ Верховний Суд зазначив, що субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства узгоджується з положеннями ст. 1166 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та має деліктну природу. Подібні висновки щодо делікт-

⁵ І Бутирська, ‘Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики’ [2021] 1 Економіка та право 89–95 <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.089>.

⁶ В Погребняк, ‘Вимоги кредиторів, від виконання яких боржник – фізична особа не звільняється після завершення судових процедур у справі про неплатоспроможність’ [2025] 3 Нове українське право 92–101 <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.12>.

⁷ Є Шинкарьова, ‘Зобов'язання, нерозривно пов'язані з особою боржника або кредитора, за цивільним законодавством України’ (дис д-ра філософії: 081 Право, 2021) 217.

⁸ Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 19 червня 2024 р. у справі № 906/1155/20 (906/1113/21) <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855>> (дата звернення 25.06.2026).

ної природи солідарної відповідальності керівника боржника згідно зі ст. 1, частинами 1, 2 ст. 34, ч. 6 ст. 39 КУзПБ зроблено Верховним Судом і в постанові від 04.09.2024 у справі № 908/3236/21⁹. Аналогічно Велика Палата Верховного Суду у постанові від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18¹⁰ вказала, що притягнення пов'язаних з банком осіб до відповідальності можливе лише за умови встановлення всіх елементів складу цивільного правопорушення: протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку та вини.

Отже, на сьогодні ustalеним є підхід, відповідно до якого всі перелічені правові конструкції мають деліктну природу та виконують компенсаційну функцію. Водночас варто звернути увагу на те, що сама по собі деліктна кваліфікація ще не означає їх повної тотожності класичній моделі відшкодування шкоди, що потребує окремого аналізу особливостей механізму формування таких вимог.

Особливості правової природи корпоративно-деліктних боргів

Попри деліктний характер підстав виникнення корпоративно-деліктні борги не можуть ототожнюватися з класичними деліктними зобов'язаннями. Вони характеризуються самостійною правовою моделлю, яка відрізняється від загальних деліктних конструкцій щонайменше чотирма взаємозв'язаними ознаками: особливим об'єктом посягання, специфічним механізмом визначення розміру відповідальності, особливим механізмом прояву шкоди та спеціальним предметом її компенсації.

Першою відмінністю є особливий об'єкт посягання. Як було обґрунтовано в попередніх дослідженнях автора¹¹, у випадках доведення до банкрутства або неплатоспроможності банку безпосереднім об'єктом протиправного посягання виступає не окреме майно чи майнове право, а платоспроможність юридичної особи як юридично значущий стан її майнової автономії та здатності самостійно виконувати свої зобов'язання. Саме тому негативний результат протиправної поведінки проявляється не лише у вибутті окремих активів або збільшенні обсягу боргів, а насамперед у втраті здатності юридичної особи чи банку функціонувати як самостійний учасник цивільного обороту.

Другою особливістю є механізм визначення розміру відповідальності. Якщо у класичному деліктному зобов'язанні розмір шкоди визначається безпосередньо як наслідок протиправної поведінки (статті 22, 1166 ЦК

⁹ Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 04 вересня 2024 р. у справі № 908/3236/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182>> (дата звернення 25.06.2026).

¹⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 р. у справі № 910/11027/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845>> (дата звернення 25.06.2026).

¹¹ А. Данілов, 'Право на платоспроможність юридичної особи як самостійний об'єкт правової охорони у банкрутстві' (Рукопис статті, поданої до друку в журналі "Економіка та право") <https://drive.google.com/file/d/1dCcKzZOP46i_FuMjuf7caHDtQvzgXG8/view> (дата звернення 25.06.2026).

України)¹², то у справах про субсидіарну відповідальність та у справах про відшкодування збитків за позовами ФГВФО між поведінкою відповідача та остаточним розміром відповідальності існує додаткова юридична ланка у вигляді спеціальної процедури банкрутства або ліквідації неплатоспроможного банку. Саме в межах цієї процедури формується ліквідаційна маса та визначається остаточний дефіцит майна.

У зв'язку з цим, на відміну від класичного делікту, де розмір шкоди безпосередньо залежить від протиправної поведінки заподіювача, у справах про субсидіарну відповідальність та за позовами ФГВФО розмір завданої шкоди і розмір відповідальності не перебувають у прямій залежності та можуть як перевищувати один одного, так і бути меншими. Остаточний розмір відповідальності визначається не розміром первинно заподіяної шкоди, а різницею між розміром визнаних вимог кредиторів та вартістю ліквідаційної маси, сформованої за результатами відповідної процедури.

Третьою відмінністю є особливий механізм прояву шкоди. На відміну від класичного делікту, де шкода безпосередньо завдається конкретному потерпілому, у випадках доведення до банкрутства чи неплатоспроможності банку безпосередньо потерпілою особою є сама юридична особа (банк), яка втрачає платоспроможність. Майнові втрати кредиторів мають похідний характер і проявляються лише через недостатність ліквідаційної маси для задоволення їхніх вимог. Отже, кредитори неплатоспроможного боржника не є безпосередніми потерпілими від протиправної поведінки деліквента, а набувають статусу потерпілих лише внаслідок недостатності ліквідаційної маси.

Четвертою особливістю є предмет компенсації. Якщо відповідно до статей 22, 1166 ЦК України відшкодуванню підлягає повний розмір шкоди, безпосередньо завданої потерпілій особі, то у випадках субсидіарної відповідальності та відповідальності пов'язаних з банком осіб предметом компенсації є не вся шкода, заподіяна майновій сфері юридичної особи чи банку, а лише та її частина, яка після завершення ліквідаційної процедури залишилася непокритою активами та становить дефіцит ліквідаційної маси. Відповідно компенсаційна функція цих механізмів спрямована не на відновлення майнової сфери окремого кредитора, а на поповнення ліквідаційної маси для забезпечення пропорційного задоволення вимог усієї сукупності кредиторів.

Отже, хоча субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства, солідарна відповідальність керівника боржника та відповідальність пов'язаних з банком осіб мають деліктну природу, вони істотно відрізняються від класичної моделі деліктного зобов'язання за об'єктом посягання, ме-

¹² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 25.06.2026).

ханізмом визначення розміру відповідальності, способом прояву шкоди та предметом її компенсації. Сукупність цих особливостей свідчить, що корпоративно-деліктні борги становлять самостійну категорію майнових вимог, правова природа яких не дає змоги вирішувати питання про можливість звільнення від них виключно на підставі їх формальної належності до деліктних зобов'язань.

Місце корпоративно-деліктних боргів у системі винятків із правила про звільнення фізичної особи від боргів

Першочерговим питанням при вирішенні проблеми звільнення фізичної особи від корпоративно-деліктних боргів є визначення того, чи належать відповідні вимоги до категорій зобов'язань, від виконання яких боржник не звільняється після завершення процедур неплатоспроможності. Частина 2 ст. 134 КУзПБ установлює вичерпний перелік таких вимог, а тому, як виняток із загального правила про звільнення фізичної особи від боргів, підлягає вузькому тлумаченню та не може бути довільно розширена шляхом аналогії закону чи розширювального тлумачення.

Очевидно, що корпоративно-деліктні борги не належать ані до аліментних зобов'язань, ані до вимог про відшкодування шкоди, завданої життю чи здоров'ю фізичної особи. Відтак єдиним дискусійним питанням залишається можливість їх віднесення до категорії інших вимог, нерозривно пов'язаних з особистістю боржника.

Однак сама по собі обставина, що відповідний обов'язок виникає внаслідок особистої протиправної поведінки боржника, ще не свідчить про його нерозривний зв'язок із особистістю. У цивілістичній доктрині до вимог, нерозривно пов'язаних з особистістю боржника, традиційно відносять зобов'язання, виконання яких залежить від його індивідуальних якостей, має особисто-довірчий (фідуціарний) характер або не допускає заміни боржника без втрати юридичної природи самого зобов'язання. Зокрема, Є. Шинкарьова¹³ пов'язує особистий характер зобов'язання з неможливістю заміни його учасника без втрати первісного юридичного змісту. Саме такий підхід підтримує і В. Погребняк¹⁴, який справедливо зазначає, що певний особистісний елемент притаманний майже будь-якому відносному правовідношенню, а тому вирішальне значення має не підстава виникнення зобов'язання, а характер самого обов'язку.

Корпоративно-деліктні борги зазначеним критеріям не відповідають. Як було показано раніше, вони є майновими компенсаційними вимогами, зміст яких зводиться до сплати визначеної грошової суми, а їх розмір визначається через дефіцит ліквідаційної маси. Виконання такого обов'язку не залежить від індивідуальних якостей боржника, не має фідуціарного характеру

¹³ Шинкарьова (н 7).

¹⁴ Погребняк (н 6) 92–101.

та не передбачає здійснення особисто-довірчих дій. Саме тому особистий характер протиправної поведінки не трансформує відповідне майнове зобов'язання у вимогу, нерозривно пов'язану з особистістю боржника.

Отже, корпоративно-деліктні борги не охоплюються жодним із винятків, передбачених ч. 2 ст. 134 КУзПБ. Це означає, що законодавець не виключив їх із загального механізму звільнення фізичної особи від боргів. Водночас відсутність прямої законодавчої заборони сама по собі ще не означає автоматичного звільнення боржника від таких зобов'язань, а лише відкриває можливість оцінки інших юридично значущих обставин, насамперед пов'язаних із добросовісністю боржника.

Значення кримінально-правової кваліфікації при вирішенні питання про звільнення від корпоративно-деліктних боргів

Висновок про те, що корпоративно-деліктні борги не охоплюються винятками, передбаченими ч. 2 ст. 134 КУзПБ, не усуває необхідності оцінки природи протиправної поведінки, яка стала підставою для їх виникнення. У цьому контексті принципового значення набуває співвідношення цивільно-правової відповідальності пов'язаних з боржником осіб і кримінально-правової оцінки їхніх дій.

Дії, що є підставою для покладення субсидіарної відповідальності або відповідальності пов'язаних з банком осіб, за певних обставин можуть одночасно утворювати склад кримінального правопорушення. Зокрема, умисне доведення суб'єкта господарювання до стійкої фінансової неспроможності охоплюється ст. 219 Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹⁵, а доведення банку до неплатоспроможності – ст. 218¹ КК України. Водночас покладення субсидіарної відповідальності чи стягнення збитків за позовами ФГВФО не потребує встановлення обвинувальним вироком суду факту вчинення кримінального правопорушення. Такі механізми реалізуються самостійно в межах господарського судочинства та ґрунтуються на встановленні складу цивільного, а не кримінального правопорушення.

Саме ця обставина, як видається, має визначальне значення для тлумачення ч. 2 ст. 134 КУзПБ. Законодавець прямо передбачив, що після завершення процедур неплатоспроможності фізична особа не звільняється від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням. Натомість він не встановив аналогічного правила щодо корпоративно-деліктних боргів, які виникли внаслідок цивільно-правової відповідальності контролюючих осіб.

На нашу думку, такий підхід є цілком логічним. Оскільки законодавець спеціально виділив шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, по-

¹⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 25.06.2026).

ширення цього винятку на всі випадки корпоративно-деліктної відповідальності фактично означало б розширювальне тлумачення ч. 2 ст. 134 КУЗПБ та створення нового винятку, прямо не передбаченого законом.

Отже, сама по собі наявність судового рішення про покладення субсидіарної відповідальності, солідарної відповідальності керівника боржника або стягнення збитків за позовом ФГВФО ще не свідчить про неможливість звільнення фізичної особи від відповідних боргів. Для застосування винятку, передбаченого ч. 2 ст. 134 КУЗПБ, визначальним є не факт існування корпоративно-деліктного боргу, а встановлення у передбаченому законом порядку шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Добросовісність боржника як предмет судової оцінки та принцип пропорційності як метод її здійснення

Отже, ключовим питанням є не допустимість звільнення від корпоративно-деліктних боргів як така, а визначення критеріїв, за якими суд повинен вирішувати питання про можливість застосування такого звільнення у конкретній справі. Відтак вирішення подальшої долі корпоративно-деліктних боргів переходить із площини формального тлумачення закону до площини судової оцінки.

Верховний Суд послідовно наголошує, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб побудований на концепції “чесного і сумлінного боржника”¹⁶, сутність якої полягає в тому, що звільнення від боргів є не формою винагороди боржника, а засобом його економічної реабілітації після завершення судових процедур неплатоспроможності. Саме тому ключового значення набуває оцінка добросовісності боржника.

Наявність судового рішення про покладення субсидіарної відповідальності, солідарної відповідальності керівника боржника або стягнення збитків за позовом ФГВФО, як видається, ще не означає автоматичної недобросовісності боржника у розумінні Книги п’ятої КУЗПБ. Як було обґрунтовано у попередніх дослідженнях автора¹⁷, добросовісність у процедурах неплатоспроможності є багаторівневою категорією та охоплює не лише обставини виникнення відповідного боргу, а й поведінку особи під час виникнення стану неплатоспроможності та безпосередньо під час проходження судових

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 22 вересня 2021 р. у справі № 910/6639/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456026>> (дата звернення 25.06.2026); Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 р. у справі № 903/806/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458809>> (дата звернення: 17.06.2026); Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 лютого 2024 р. у справі № 910/4014/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117622029>> (дата звернення: 22.06.2026).

¹⁷ А. Данілов, ‘Добросовісність боржника у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб: багаторівнева модель та методологія застосування правових наслідків’ (Рукопис, поданий до редакції журналу “Слово Національної школи суддів України”) <https://drive.google.com/file/d/1jS_IKlJY1w4oYEw4dQR7zieSLAFpVQX/view> (дата звернення 25.06.2026).

процедур. Отже, встановлення корпоративно-деліктної відповідальності є лише одним із факторів оцінки добросовісності, але не створює автоматичної презумпції відмови у звільненні від боргів.

Водночас добросовісність неплатоспроможного боржника є лише предметом судової оцінки і сама по собі не визначає метод її здійснення. На нашу думку, така оцінка повинна здійснюватися крізь призму принципу пропорційності, який вимагає забезпечення справедливого балансу між правом кредиторів на задоволення їхніх вимог і правом боржника на економічну реабілітацію. Саме застосування принципу пропорційності дає змогу уникнути як автоматичного звільнення від корпоративно-деліктних боргів, так і автоматичної відмови у звільненні від них.

Застосування принципу пропорційності, на нашу думку, повинно здійснюватися шляхом послідовної оцінки трьох взаємозв'язаних блоків обставин.

Перший блок стосується поведінки боржника до виникнення корпоративно-деліктного боргу. На цьому етапі суд повинен оцінити характер і ступінь вини боржника, наявність або відсутність його особистого збагачення чи іншої неправомірної майнової вигоди за рахунок кредиторів, а також наявність чи відсутність обвинувального вироку суду або іншої належної кримінально-правової кваліфікації відповідної поведінки.

Другий блок охоплює поведінку боржника під час проходження процедури неплатоспроможності. Предметом оцінки є виконання ним покладених КУЗПБ обов'язків, повнота розкриття інформації про майновий стан, співпраця з арбітражним керуючим і судом, відсутність спроб приховати активи чи ввести кредиторів в оману, тобто всі обставини, які характеризують процесуальну добросовісність боржника.

Третій блок передбачає оцінку наслідків подальшого збереження корпоративно-деліктного боргу. Суд повинен установити, чи здатне подальше існування такого зобов'язання реально забезпечити відновлення порушених майнових прав кредиторів, чи воно фактично перетворюється на безстрокове економічне покарання боржника. Для цього доцільно враховувати розмір боргу, вік і стан здоров'я боржника, прогнозовану тривалість його економічно активного життя, майновий стан, наявні та потенційні прямі та опосередковані джерела доходів, а також необхідність забезпечення мінімальних життєвих потреб боржника та членів його сім'ї.

Запропонований підхід узгоджується і з практикою Європейського суду з прав людини, який послідовно наголошує на необхідності забезпечення справедливого балансу між легітимною метою втручання у права особи та недопустимістю покладення на неї надмірного й індивідуального тягаря^{18, 19}.

¹⁸ *Sporrong and Lönnroth v Sweden* (Applications nos. 7151/75, 7152/75) Judgment (Plenary Court) 23 September 1982 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>> (accessed 25.06.2026).

¹⁹ *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v Russia* (Application no. 14902/04) Judgment (First Section) 20 September 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106308>> (accessed 25.06.2026).

Саме тому у випадках, коли довічне збереження корпоративно-деліктного боргу вже не здатне забезпечити реальне відновлення майнових прав кредиторів, але водночас фактично позбавляє боржника можливості економічної реабілітації, відмова в застосуванні механізму звільнення від боргів може розглядатися як така, що покладає на нього непропорційний та надмірний індивідуальний тягар.

Отже, корпоративно-деліктні борги не повинні ані автоматично виключатися зі сфери застосування механізму звільнення від боргів, ані автоматично підлягати звільненню після завершення процедур неплатоспроможності. Вирішення цього питання потребує індивідуальної судової оцінки добросовісності боржника, яка має здійснюватися шляхом застосування принципу пропорційності та запропонованого алгоритму оцінки обставин справи. Саме такий підхід, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає реабілітаційній спрямованості КУзПБ, практиці Верховного Суду та сучасному розумінню концепції нового фінансового старту.

Висновки. Обґрунтовано, що субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства, солідарна відповідальність керівника боржника та відповідальність пов'язаних з банком осіб за позовами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб утворюють самостійну категорію корпоративно-деліктних боргів, яка, незважаючи на деліктну природу, істотно відрізняється від класичних деліктних зобов'язань за об'єктом посягання, механізмом визначення розміру відповідальності, способом прояву шкоди та предметом її компенсації. Встановлено, що такі вимоги не охоплюються жодним із винятків, передбачених ч. 2 ст. 134 КУзПБ, а тому формально підпадають під загальний механізм звільнення фізичної особи від боргів.

Корпоративно-деліктна відповідальність фізичної особи сама по собі не виключає її звільнення від боргів після завершення процедури неплатоспроможності. Виняток, передбачений ч. 2 ст. 134 КУзПБ, застосовується лише за умови, що відповідна шкода завдана кримінальним правопорушенням у встановленому законом порядку.

Запропоновано авторську методологію судової оцінки можливості звільнення фізичної особи від корпоративно-деліктних боргів, відповідно до якої добросовісність боржника виступає предметом судової оцінки, а принцип пропорційності – методом її здійснення. Застосування цього підходу передбачає послідовну оцінку трьох взаємозв'язаних блоків обставин: 1) поведінки боржника до виникнення корпоративно-деліктного боргу (характер і ступінь вини, особисте збагачення, кримінально-правова кваліфікація відповідних дій); 2) добросовісності його поведінки під час проходження процедури неплатоспроможності; 3) наслідків подальшого збереження боргу з точки зору досягнення його компенсаційної мети та реалістичності фактичного виконання. Саме такий підхід, на нашу думку, забезпечує справед-

ливий баланс між правом кредиторів на задоволення їхніх вимог і правом боржника на економічну реабілітацію та може бути використаний як методологічна основа для формування єдиної судової практики застосування ст. 134 КУЗПБ.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Butyrska I, 'Bankrutstvo fizychnykh osib: problemy teorii ta praktyky' [2021] 1 *Ekonomika ta pravo* 89–95 <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.089> (in Ukrainian).
2. Pohrebniak V, 'Vymohy kredytoriv, vid vykonannya yakykh borzhnyk – fizychna osoba ne zvilniaetsia pislia zavershennia sudovykh protsedur u spravi pro neplatospromozhnist' [2025] 3 *Nove ukrainske pravo* 92–101 <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.12> (in Ukrainian).
3. Tashian R, 'Dobrosovisnist yak zahalna zasada tsyvilnoho zakonodavstva' [2025] 4 *Juris Europensis Scientia* 21–25 <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.5> (in Ukrainian).
4. Valihura K, 'Pryntsyp dobrosovisnosti yak katehoriia tsyvilnoho prava' [2020] 4 *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* 11–16 <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.02> (in Ukrainian).

Conference papers

5. Zhornokui V, 'Katehoriia "rozumnist" i "dobrosovisnist" u konteksti prytiannennia do vidpovidalnosti chleniv orhaniv aktsionernoho tovarystva za yoho borhy', in *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. svitlii pamiati O. A. Pushkina, Kharkiv, 24 trav. 2019 r.* (KhNUVS 2019) 139–143 (in Ukrainian).

Theses

6. Shynkarova Ye, 'Zoboviazannia, nerozryvno poviazani z osoboju borzhnyka abo kredytora, za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy' (PhD dissertation, 2021) (in Ukrainian).

Websites

7. Danilov A, Dobrosovisnist borzhnyka u protsedurakh neplatospromozhnosti fizychnykh osib: bahatorivneva model ta metodolohiia zastosuvannya pravovykh naslidkiv (Rukopys, podanyi do redaktsii zhurnalu "Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy") <https://drive.google.com/file/d/1jS_IKlJY1w-4oYEw4dQR7zieSLAFpVQX/view> (accessed 25.06.2026) (in Ukrainian).
8. Danilov A, Pravo na platospromozhnist yurydychnoi osoby yak samostiinyi ob'ekt pravovoi okhorony u bankrutstvi (Rukopys statti, podanoi do druku v zhurnali "Ekonomika ta pravo") <https://drive.google.com/file/d/1dCcKzZOP46i_FuMIjuf7caHDtQvzGXG8/view> (accessed 25.06.2026) (in Ukrainian).

Artem Danilov

CORPORATE TORT-BASED DEBTS IN PERSONAL INSOLVENCY PROCEEDINGS: ISSUES OF DEBT DISCHARGE

ABSTRACT. The article examines the legal nature of claims arising from subsidiary liability for bringing a legal entity to bankruptcy, joint and several liability of a company director for failure to file for insolvency in a timely manner under the threat of insolvency, and liability for damages caused

to an insolvent bank in claims brought by the Deposit Guarantee Fund of Ukraine. To denote these categories of claims collectively, the article proposes the concept of “corporate tort-based debts”.

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the legal nature of corporate tort-based debts and to determine their impact on the assessment of the debtor’s good faith when deciding whether a natural person may be discharged from such obligations.

The article argues that corporate tort-based debts do not fall within the exceptions to discharge provided for in Article 134(2) of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and that, therefore, their legal nature alone does not preclude the debtor’s discharge from such obligations.

The author proposes a comprehensive approach to assessing the debtor’s good faith, taking into account the nature and grounds of the corporate tort-based debt, the existence of a criminal-law qualification of the relevant conduct, and compliance with the principle of proportionality when deciding on the discharge of a natural person from such debts.

The article concludes that the debtor’s good faith, rather than the formal classification of a claim as a particular type of pecuniary liability, should serve as the decisive criterion for resolving the issue of debt discharge.

KEYWORDS: personal insolvency; debt discharge; debtor’s good faith; corporate tort-based debts; subsidiary liability; joint and several liability; principle of proportionality.



Андріанна Бадида

докторка юридичних наук,
професорка кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5980-5132>
Andrianna.badyda@gmail.com

УДК: 342.56:342.4(44+447)

ЗАПОЗИЧЕННЯ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню можливостей запозичення окремих елементів французької моделі конституційного контролю для вдосконалення конституційного судочинства України. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності функціонування інституту конституційної скарги, оптимізації процедур конституційного судочинства та пошуку оптимальних моделей розвитку національної системи конституційного контролю в умовах європейської інтеграції. Проаналізовано сучасні наукові підходи до проблематики конституційної рецепції, а також доктринальні положення щодо допустимості й меж запозичення іноземного конституційного досвіду.

Особливу увагу приділено розвитку французької моделі конституційного контролю після конституційної реформи 2008 р. та запровадження механізму пріоритетного питання конституційності (QPC). Досліджено особливості процедури попереднього відбору конституційних звернень, строків розгляду справ, а також використання застережень щодо тлумачення як одного з інструментів забезпечення балансу між конституційністю нормативних актів і стабільністю правового регулювання.

Обґрунтовано, що вдосконалення конституційного судочинства України має здійснюватися не шляхом механічного перенесення французької моделі, а через адаптацію окремих її елементів до особливостей національної конституційної системи. Запропоновано практичні напрями вдосконалення діяльності Конституційного Суду України, що стосуються оптимізації механізму попереднього відбору конституційних скарг, визначення процесуальних строків їх розгляду та розширення правового інструментарію Суду шляхом використання застережень щодо тлумачення. Зроблено висновок, що критично осмислена конституційна рецепція здатна сприяти підвищенню ефективності конституційного судочинства за умови її відповідності національним конституційним цінностям, принципам та особливостям правової системи.

Ключові слова: конституційний контроль; конституційне судочинство; Конституційна рада Франції; Конституційний Суд України; конституційна скарга; конституційна рецепція; пріоритетне питання конституційності (QPC).

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних шляхів удосконалення конституційного судочинства України в умовах подальшого розвитку інституту конституційної скарги та європейської інтеграції. Попри суттєве реформування системи конституційного контролю після запровадження конституційної скарги, окремі елементи механізму її реалізації, зокрема процедура попереднього відбору скарг, строки розгляду справ та правові наслідки рішень Конституційного Суду України, залишаються предметом наукової дискусії й потребують подальшого вдосконалення. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження французької моделі конституційного контролю, яка після конституційної реформи 2008 р. поєднала традиційний попередній контроль із механізмом пріоритетного питання конституційності (QPC), забезпечивши більш ефективний захист конституційних прав. Водночас використання зарубіжного досвіду потребує не механічного перенесення окремих інститутів, а їх критичної оцінки та адаптації до особливостей української системи конституційного судочинства.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз можливостей і меж запозичення окремих елементів французької моделі конституційного контролю та обґрунтування пропозицій щодо їх адаптації для вдосконалення механізму конституційної скарги, процедур розгляду справ і правового інструментарію Конституційного Суду України.

Проблематика конституційного контролю, функціонування Конституційного Суду України та розвитку інституту конституційної скарги набула відображення у працях українських учених Ю. Барабаша, М. Козюбри, В. Лемака, М. Савчина, С. Шевчука та ін. Значний внесок у дослідження французької моделі конституційного контролю, діяльності Конституційної ради Франції та механізму пріоритетного питання конституційності (QPC) зробили французькі вчені С. Еннет-Воше, Л. Марге, Б. Матьє, С. Бензіна, М. Дісан та ін. Водночас питання визначення конкретних елементів французької моделі конституційного контролю, які можуть бути адаптовані до української системи конституційного судочинства, залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення.

Розвиток конституційного контролю в Україні супроводжується пошуком оптимальної моделі забезпечення верховенства Конституції та ефективного захисту прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває досвід держав, конституційна юрисдикція яких пройшла тривалий шлях інституційної еволюції та довела свою ефективність на практиці. Однією з таких держав є Французька Республіка, модель конституційного контролю якої, особливо після конституційної реформи 2008 р., демонструє успішне поєднання принципу верховенства Конституції, гарантування прав людини та забезпечення стабільності державної влади. Дослідження французького досвіду дає змогу визначити окремі механізми, що можуть бути адаптовані

до української моделі конституційної юрисдикції з урахуванням національних конституційних традицій та сучасних викликів.

При цьому рецепція зарубіжного досвіду не повинна зводитися до механічного перенесення окремих правових інститутів. Її метою є виявлення тих елементів правового регулювання, які довели свою ефективність у відповідній правовій системі та можуть бути адаптовані до українських конституційних реалій із дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності та інституційної самостійності Конституційного Суду України.

Одним із найбільш успішних прикладів впливу європейських конституційних традицій на розвиток української моделі конституційного контролю стало запровадження інституту конституційної скарги. Внесення змін до Конституції України у 2016 р. та ухвалення Закону України «Про Конституційний Суд України»¹ істотно розширили можливості особи щодо захисту своїх конституційних прав, надавши право звернення до Конституційного Суду України з метою перевірки конституційності закону, застосованого в остаточному судовому рішенні².

Запровадження конституційної скарги стало важливим етапом еволюції української системи конституційної юрисдикції, яка пройшла декілька етапів розвитку: від формування Конституційного Суду України після ухвалення Конституції 1996 р.³, через кризу довіри до конституційної юстиції у 2010–2016 рр., до реформування системи із запровадженням індивідуального доступу особи до конституційного контролю⁴. Водночас саме реформа 2016 р. започаткувала якісно новий етап розвитку українського конституційного судочинства, орієнтований на посилення гарантій захисту основоположних прав людини.

Водночас українська модель конституційної скарги належить до нормативного типу, оскільки предметом перевірки є виключно закон або його окремі положення, застосовані в конкретній справі. На відміну від повної моделі конституційної скарги, поширеної в окремих європейських державах, вона не передбачає можливості оскарження індивідуальних актів чи дій органів державної влади⁵. Щодо цього С. Шевчук також зазначає, що українська модель є неповною, оскільки обмежує предмет конституційного контролю лише законами, застосованими в остаточному судовому рішенні⁶.

¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>> (дата звернення 13.06.2026).

² Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 № 20-пн/2010 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>> (дата звернення 19.06.2026).

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (дата звернення 23.03.2026).

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 № 20-рп/2010 (н 2).

⁵ М Козюбра (ред.), *Конституційне право: підручник* (Баїте 2021) 512–513.

⁶ Станіслав Шевчук: Без авторитетного КСУ не може бути конституційної демократії (Офіційний вебсайт Конституційного Суду України, 21.09.2018) <<https://ccu.gov.ua/novyna/stanislav-shevchuk-bez-avtorytynogo-ksu-ne-mozhe-buty-konstytucijnoyi-demokratiyi-0>> (дата звернення 20.06.2026).

Саме на цьому етапі особливої уваги заслуговує французький досвід функціонування процедури пріоритетного питання конституційності (з франц. – *question prioritaire de constitutionnalité*, QPC), який, зберігаючи нормативний характер конституційного контролю, водночас забезпечує ефективний механізм індивідуального захисту прав особи через взаємодію судів загальної юрисдикції, Державної ради, Касаційного суду та Конституційної ради. Запровадження такого механізму істотно змінило роль Конституційної ради Франції, перетворивши її з органу переважно превентивного контролю на активного гаранта конституційних прав і свобод.

Однією з особливостей французької моделі конституційного контролю є те, що процедура пріоритетного питання конституційності (QPC), незважаючи на її ініціювання у зв'язку з розглядом конкретної судової справи, не втрачає нормативного характеру. На відміну від української конституційної скарги, яка традиційно асоціюється із захистом індивідуального права особи, предметом розгляду Конституційної ради Франції залишається не судові рішення чи фактичні обставини справи, а законодавче положення, що підлягає застосуванню та викликає сумнів щодо його відповідності Конституції. Саме тому QPC поєднує конкретний інтерес заявника із виконанням загальної функції конституційного контролю – очищення правової системи від неконституційних законодавчих положень⁷; ⁸.

Важливо, що навіть рішення Конституційної ради, ухвалені в межах процедури QPC, безпосередньо впливаючи на подальший розгляд конкретної справи, не змінюють природи самого конституційного контролю. Конституційна рада послідовно виходить із того, що її юрисдикція поширюється виключно на перевірку конституційності нормативного акта, а не на оцінку правильності судового рішення чи встановлених судами фактичних обставин. Водночас предмет QPC обмежується питаннями порушення прав і свобод, гарантованих Конституцією, тоді як питання організації державної влади, парламентських процедур чи розмежування компетенції державних органів залишаються поза межами цієї процедури⁹.

Для України такий підхід становить особливий інтерес. Французький досвід показує, що поєднання конкретної судової справи з нормативним конституційним контролем не лише не нівелює його публічно-правову природу, а й підвищує ефективність захисту конституційних прав. Усунення з правової системи положення закону, яке стало підставою для порушення права конкретної особи, забезпечує відновлення конституційної законності не лише щодо заявника, а й щодо невизначеного кола осіб, які можуть опи-

⁷ S Hennette-Vauchez, L Marguet, 'La QPC et les "droits et libertés que la Constitution garantit": consécration et façonnage d'une nouvelle catégorie du droit constitutionnel' [2021] 20 La Revue des droits de l'homme <https://doi.org/10.4000/revdh.12388>.

⁸ Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>> (accessed 11.08.2024).

⁹ Hennette-Vauchez, Marguet (n 7).

нитися у подібній правовій ситуації. Саме ця властивість французької моделі є однією з найбільш цінних для подальшого вдосконалення інституту конституційної скарги в Україні.

Особливу увагу заслуговує порядок доступу до процедури пріоритетного питання конституційності, який поєднує широку можливість звернення із ефективними процесуальними запобіжниками. Французьке законодавство дозволяє ініціювати QPC будь-якій особі, яка є учасником судового провадження, незалежно від її статусу, громадянства чи належності до приватного або публічного права. Водночас право порушити питання конституційності належить виключно учасникам процесу, тоді як суд не може зробити цього за власною ініціативою^{10, 11}.

Поряд із широким доступом французька модель передбачає чітко визначені критерії прийнятності звернення. Передусім оспорюване законодавче положення повинно підлягати застосуванню у конкретній справі або становити підставу її вирішення. Крім того, воно не повинно було бути раніше визнане конституційним Конституційною радою, якщо лише не відбулися зміни фактичних чи правових обставин, а саме питання має бути новим або мати серйозний характер¹². Такий підхід дає змогу уникнути повторного розгляду тотожних питань і концентрувати діяльність Конституційної ради на справді важливих конституційно-правових проблемах.

Не менш важливим елементом французької моделі є дворівнева система попереднього судового контролю. Після порушення питання в суді першої інстанції воно передається до Державної ради або Касаційного суду, які здійснюють додаткову перевірку дотримання встановлених законом критеріїв і лише після цього вирішують питання про передачу справи до Конституційної ради¹³. Фактично такі суди виконують функцію процесуального фільтра, здійснюючи первинну оцінку конституційної проблематики та запобігаючи необґрунтованому навантаженню на орган конституційної юрисдикції¹⁴.

Саме ця особливість французької моделі становить значний інтерес для України. Попри існування інституту конституційної скарги, чинне законодавство не передбачає аналогічної багаторівневої системи судової фільтрації, що, з одного боку, ускладнює формування сталої практики відбору

¹⁰ Guide pratique sur la question prioritaire de constitutionnalité (Conseil national des barreaux. Janvier 2023) 36 <<https://cnb.avocat.fr/medias/cnb-guidepratique-question-prioritaire-constitutionnalite-2023-68f8accdec47f8.37899267.pdf>> (accessed 02.06.2026).

¹¹ А Бадида, «Пріоритетне питання конституційності» vs «конституційна скарга»: у пошуку ефективності інститутів, Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право [2025] 90(1) 214–215 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.27>.

¹² Ordonnance n° 58-1067 du 7 novembre 1958 portant loi organique sur le Conseil constitutionnel <<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065>> (accessed 11.08.2024).

¹³ А Бадида, «Державна рада та Касаційний суд у ролі квазіконституційних органів у Французькій Республіці» [2024] 4 Приватне та публічне право 4–5 <http://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.4.1>.

¹⁴ B Mathieu, 'Le contrôle des décisions de justice par le Conseil constitutionnel français exercé dans le cadre des questions prioritaires de constitutionnalité', *Le contrôle de constitutionnalité des décisions de justice: une nouvelle étape après la QPC?* (édité par Marthe Fatin-Rouge Stefanini et Caterina Severino, DICE Éditions 2017) 235 <https://doi.org/10.4000/books.dice.5595>.

справ, а з іншого – покладає весь тягар оцінки прийнятності безпосередньо на Конституційний Суд України. Можливе запровадження процесуального механізму попередньої перевірки судами касаційної інстанції могло б сприяти підвищенню якості конституційних звернень, скороченню строків розгляду та більш ефективному використанню ресурсів Конституційного Суду.

Не менш показовими є відмінності щодо предмета конституційного контролю. Французька процедура QPC охоплює будь-яке законодавче положення, що має силу закону, незалежно від часу його ухвалення чи форми нормативного акта, тоді як адміністративні акти залишаються поза її межами і підлягають перевірці адміністративними судами¹⁵. Натомість в Україні предметом конституційної скарги може бути лише закон України або його окремі положення, які були застосовані в остаточному судовому рішенні у справі заявника¹⁶. Така конструкція істотно звужує можливості особи щодо ініціювання конституційного контролю порівняно із французькою моделлю.

Окремої уваги заслуговують процесуальні строки. Французьке законодавство встановлює чіткі часові межі для кожного етапу розгляду QPC, що забезпечує оперативність процедури та її передбачуваність для учасників процесу¹⁷; ¹⁸. Натомість українське законодавство визначає лише загальний шестимісячний строк конституційного провадження¹⁹, який не деталізує окремих процесуальних стадій. У зв'язку з цим доцільним видається запозичення французького підходу до поетапного нормативного визначення строків розгляду із можливістю їх продовження лише у виняткових випадках, що сприятиме підвищенню ефективності конституційного судочинства.

Практика застосування процедури пріоритетного питання конституційності у Франції підтверджує, що її значення не обмежується захистом прав конкретного заявника. За час функціонування інституту QPC Конституційна рада Франції сформувала значний масив рішень, які вплинули на розвиток кримінального, адміністративного, соціального та виборчого законодавства, сприяли усуненню дискримінаційних положень, посиленню гарантій свободи слова, права на справедливий суд та інших конституційних прав. Водночас французька правова доктрина не позбавлена критичних оцінок окремих аспектів функціонування QPC, що свідчить про постійний розвиток цього інституту та пошук оптимальної моделі його реалізації²⁰.

¹⁵ А Бадида, 'Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці' [2023] 7 Право України 154 <http://doi.org/10.33498/louu-2023-07-152>.

¹⁶ Про Конституційний Суд України (н 1).

¹⁷ Loi organique n 2009-1523 du 10 décembre 2009 relative à l'application de l'article 61-1 de la Constitution <<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000021446446>> (accessed 19.06.2026).

¹⁸ Бадида (н 11) 216.

¹⁹ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>> (дата звернення 13.06.2026).

²⁰ Samy Benzina, 'Dix ans de QPC: au-delà de la communication du Conseil constitutionnel' (Jus Politicum Blog, 17 décembre 2020) <<https://blog.juspoliticum.com/2020/12/17/dix-ans-de-qpc-au-dela-de-la-communication-du-conseil-constitutionnel-par-samy-benzina%E2%80%A8>> (accessed 26.06.2026).

В Україні інститут конституційної скарги також поступово набуває дедалі більшого значення для захисту прав людини та розвитку конституційної юриспруденції. Прийняті Конституційним Судом України рішення у справах щодо соціального захисту, реалізації права на житло, гарантій військовослужбовців та інших конституційних прав підтверджують, що конституційна скарга вже сьогодні впливає не лише на відновлення порушених прав конкретної особи, а й на подальший розвиток законодавства та судової практики²¹; ²²; ²³. Саме тому інститут конституційної скарги доцільно розглядати не лише як процесуальний засіб індивідуального захисту, а й як один із механізмів забезпечення якості законодавства та утвердження принципу верховенства Конституції²⁴.

Поряд із процедурними механізмами особливу увагу привертають і змістові підходи, вироблені Конституційною радою Франції. Йдеться насамперед про використання техніки тлумачних застережень (з франц. – *réerves d'interprétation*), яка уможливорює забезпечити конституційність законодавчого положення шляхом визначення його конституційно сумісного змісту без необхідності визнавати його неконституційним²⁵. Такий інструмент сприяє досягненню балансу між принципом верховенства Конституції та принципом стабільності законодавства. В українській практиці Конституційний Суд також неодноразово застосовував подібні підходи, однак відсутність їх нормативного закріплення не дає змогу сформуванню єдині стандарту використання цієї техніки.

Важливою є й відмінність у визначенні критеріїв конституційності. Якщо у Франції контроль здійснюється щодо всього “блоку конституційності”, який охоплює Конституцію 1958 р., Преамбулу Конституції 1946 р., Декларацію прав людини і громадянина 1789 р., фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, та Екологічну хартію 2004 р., то в Україні основним критерієм перевірки залишається Конституція України та її принципи. Такий підхід зумовлює різний обсяг дискреції органів конституційної юрисдикції та різні можливості розвитку конституційної доктрини.

Не менш показовими є відмінності у визначенні юридичних наслідків рішень органів конституційної юрисдикції. Конституційна рада Франції, визнаючи законодавче положення неконституційним, може визначити момент втрати ним чинності, відтермінувавши дію свого рішення з метою уникнення прогалин у правовому регулюванні та забезпечення принципу правової

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 № 1-п(II)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>> (дата звернення 26.06.2026).

²² Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 5-п(II)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text>> (дата звернення 26.06.2026).

²³ Бадида (н 11) 216.

²⁴ Т Подорожна, О Білоскурська, ‘Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні’ [2019] 1(41) Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право 101 [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1\(41\).194750](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1(41).194750).

²⁵ А Бадида, ‘Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької Республіки’ [2024] 5(58) Прикарпатський юридичний вісник 5–6 <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.1>.

визначеності. Такий механізм дає змогу законодавцю усунути виявлені конституційні недоліки без створення ситуації нормативного вакууму²⁶. В Україні ж загальним правилом є втрата чинності положенням закону з дня ухвалення рішення Конституційним Судом України, що значно обмежує можливості гнучкого врегулювання наслідків конституційного контролю²⁷.

Проведений порівняльно-правовий аналіз дає змогу сформулювати окремі рекомендації щодо вдосконалення інституту конституційної скарги в Україні з урахуванням позитивного досвіду Французької Республіки.

По-перше, перспективним видається запровадження інституціоналізованого механізму попередньої оцінки прийнятності конституційних скарг. Французька модель QPC демонструє, що багаторівнева система судової фільтрації не обмежує доступ особи до конституційного правосуддя, а забезпечує концентрацію діяльності органу конституційної юрисдикції на питаннях, які мають реальне конституційно-правове значення. Для України доцільним є нормативне врегулювання процедури попередньої оцінки допустимості конституційних скарг із визначенням чітких критеріїв їх прийнятності та розподілом процесуальних функцій між відповідними структурними підрозділами Конституційного Суду України. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності конституційного провадження, забезпеченню єдності практики та раціональному використанню ресурсів Суду.

По-друге, заслуговує на увагу французький підхід до процесуальної організації конституційного провадження. На відміну від української моделі, де законодавством визначено переважно загальний строк розгляду справи, процедура QPC характеризується чітким нормативним регулюванням окремих етапів проходження справи. З огляду на це доцільним видається вдосконалення українського законодавства шляхом встановлення процесуальних строків для кожної стадії конституційного провадження із визначенням виключних підстав для їх продовження. Це забезпечить більшу передбачуваність процедури, реалізацію принципу правової визначеності та сприятиме зміцненню довіри до конституційного правосуддя.

По-третє, перспективним напрямом розвитку української моделі конституційного контролю є розширення процесуального інструментарію Конституційного Суду України. Насамперед ідеться про нормативне закріплення можливості застосування техніки тлумачних застережень, широко використовуваної Конституційною радою Франції. Сутність цього інституту полягає в тому, що орган конституційної юрисдикції не визнає законодавче положення неконституційним повністю, а визначає його єдино допустиме конституційно сумісне тлумачення, яке стає обов'язковим для всіх суб'єктів правозастосування. Такий підхід дає змогу забезпечити верховенство Кон-

²⁶ Mathieu Disant, 'Les effets dans le temps des décisions QPC' [2013] 40 Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel 63–82 <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-effets-dans-le-temps-des-decisions-qpc>> (accessed 18.06.2026).

²⁷ Про Конституційний Суд України (н 1).

ституції без невинновданого втручання у сферу законодавчої дискреції та сприяє збереженню стабільності правового регулювання.

Розвиток цього напрямку доцільно поєднати із удосконаленням механізму визначення юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України. Французька модель демонструє ефективність більш гнучкого підходу, за якого орган конституційної юрисдикції може визначати момент втрати чинності неконституційним положенням або відтерміновувати дію свого рішення з метою забезпечення правової визначеності та недопущення прогалин у правовому регулюванні. Запровадження аналогічного інструментарію в Україні дало б змогу досягти більш збалансованого співвідношення між ефективним захистом конституційних прав особи та принципом стабільності правопорядку.

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз інституту пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці та конституційної скарги в Україні свідчить, що, незважаючи на спільну мету – забезпечення верховенства Конституції та захист конституційних прав людини, зазначені інститути ґрунтуються на різних концептуальних підходах до організації конституційного контролю. Французька модель QPC поєднує індивідуальну ініціативу особи із нормативним характером конституційного контролю, забезпечуючи усунення з правової системи законодавчих положень, що суперечать Конституції, тоді як українська конституційна скарга більшою мірою зорієнтована на захист прав конкретного заявника.

Ефективність французької моделі забезпечується не окремими процесуальними механізмами, а їх комплексною взаємодією. Попередня судова фільтрація конституційних питань, чіткі критерії допустимості звернення, визначені строки проходження кожної стадії провадження, застосування техніки тлумачних застережень, а також гнучкий підхід до визначення юридичних наслідків рішень Конституційної ради формують цілісну систему, спрямовану на забезпечення балансу між ефективним захистом прав людини, верховенством Конституції та принципом правової визначеності.

Отже, французька модель пріоритетного питання конституційності становить не лише значний теоретичний інтерес, а й практичну цінність для подальшого розвитку українського конституційного судочинства. Її окремі елементи можуть бути використані як орієнтир для модернізації інституту конституційної скарги, підвищення ефективності діяльності Конституційного Суду України та посилення гарантій захисту конституційних прав і свобод людини в умовах сучасного розвитку української державності.

Подальший розвиток інституту конституційної скарги в Україні має здійснюватися не шляхом розширення його формальних процедур, а через удосконалення механізмів, які забезпечують ефективність конституційного контролю, передбачуваність його наслідків та реальний вплив рішень Конституційного Суду України на якість національного законодавства і практику захисту прав людини.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Mathieu B, 'Le contrôle des décisions de justice par le Conseil constitutionnel français exercé dans le cadre des questions prioritaires de constitutionnalité', *Le contrôle de constitutionnalité des décisions de justice: une nouvelle étape après la QPC?* (édité par Marthe Fatin-Rouge Stefanini et Caterina Severino, DICE Éditions 2017) 235 <https://doi.org/10.4000/books.dice.5595>.
2. Koziubra M (ed), *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk* (Vaite 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Disant M, 'Les effets dans le temps des décisions QPC' [2013] 40 *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel* 63–82 <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-effets-dans-le-temps-des-decisions-qpc>> (accessed 18.06.2026).
4. Hennette-Vauchez S, Marguet L, 'La QPC et les "droits et libertés que la Constitution garantit": consécration et façonnage d'une nouvelle catégorie du droit constitutionnel' [2021] 20 *La Revue des droits de l'homme* <https://doi.org/10.4000/revdh.12388>.
5. Badyda A, "Priorytetne pytannia konstytutsiinosti" vs "konstytutsiina skarha": u poshuku efektyvnosti instytutiv Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo [2025] 90(1) 214–215 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.27> (in ukrainian).
6. Badyda A, Derzhavna rada ta Kasatsiyni sud u roli kvazikonstytutsiinykh orhaniv u Frantsuzkii Respublitsi [2024] 4 *Pryvatne ta publichne pravo* 4–5 <http://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.4.1> (in Ukrainian).
7. Badyda A, Mekhanizm priorytetnoho pytannia konstytutsiinosti u Frantsuzkii Respublitsi [2023] 7 *Pravo Ukrainy* 154 <http://doi.org/10.33498/louu-2023-07-152> (in Ukrainian).
8. Badyda A, Zasterezhennia shchodo tumachennia: dosvid Konstytutsiinoi rady Frantsuzkoi respubliky [2024] 5(58) *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* 5–6 <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.1> (in Ukrainian).
9. Podorozhna T, Biloskurska O, Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini [2019] 1(41) *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo* 101 [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1\(41\).194750](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1(41).194750) (in Ukrainian).

Websites

10. Benzina S, 'Dix ans de QPC: au-delà de la communication du Conseil constitutionnel' (*Jus Politicum Blog*, 17 décembre 2020) <<https://blog.juspoliticum.com/2020/12/17/dix-ans-de-qpc-au-dela-de-la-communication-du-conseil-constitutionnel-par-samy-benzina%E2%80%A8>> (accessed 26.06.2026).
11. Guide pratique sur la question prioritaire de constitutionnalité (Conseil national des barreaux. Janvier 2023) 36 <<https://cnb.avocat.fr/medias/cnb-guidepratique-question-prioritaire-constitutionnalite-2023-68f8accdec47f8.37899267.pdf>> (accessed 02.06.2026).
12. Stanislav Shevchuk: Bez avtorytetnoho KSU ne mozhe buty konstytutsiinoi demokratii (Ofitsiyni vebseit Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, 21.09.2018) <<https://ccu.gov.ua/novyna/stanislav-shevchuk-bez-avtorytetnogo-ksu-ne-mozhe-buty-konstytutsiynoyi-demokratiiy-0>> (accessed 20.06.2026) (in Ukrainian).

Andrianna Badyda

BORROWING SELECTED ELEMENTS OF THE FRENCH MODEL
OF CONSTITUTIONAL REVIEW TO IMPROVE CONSTITUTIONAL
ADJUDICATION IN UKRAINE

ABSTRACT. The article is devoted to the study of the possibilities of borrowing individual elements of the French model of constitutional control to improve the constitutional justice of Ukraine. The relevance of the topic is due to the need to increase the efficiency of the functioning of the institute of constitutional complaint, optimize the procedures of constitutional justice and search for optimal models for the development of the national system of constitutional control in the context of European integration. Modern scientific approaches to the issues of constitutional reception are analyzed, as well as doctrinal provisions on the admissibility and limits of borrowing foreign constitutional experience.

Particular attention is paid to the development of the French model of constitutional control after the constitutional reform of 2008 and the introduction of the mechanism of the priority preliminary question on constitutionality (QPC). The features of the procedure for preliminary selection of constitutional appeals, the terms of consideration of cases, as well as the use of reservations on interpretation as one of the tools for ensuring a balance between the constitutionality of regulatory acts and the stability of legal regulation are studied.

It is substantiated that the improvement of the constitutional justice of Ukraine should be carried out not by mechanically transferring the French model, but by adapting its individual elements to the features of the national constitutional system. Practical directions for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine are proposed, which concern the optimization of the mechanism of preliminary selection of constitutional complaints, the determination of procedural deadlines for their consideration, and the expansion of the legal tools of the Court through the use of reservations on interpretation. It is concluded that a critically understood constitutional reception can contribute to increasing the efficiency of constitutional justice provided that it complies with national constitutional values, principles, and features of the legal system.

KEYWORDS: constitutional control; constitutional justice; Constitutional Council of France; Constitutional Court of Ukraine; constitutional complaint; constitutional reception; priority preliminary question on constitutionality (QPC).

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ



Євген Крук

суддя Вищого антикорупційного суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2264-1415>
yevgenkruk@gmail.com

Тетяна Сліпачук

партнерка Адвокатського об'єднання "Саєнко Харенко",
заслужена юристка України
(Київ, Україна)
TSlipachuk@sk.ua



Назар Чернявський

партнер Адвокатського об'єднання "Саєнко Харенко"
(Київ, Україна)
nc@sk.ua



Максим Мельник

юрист Адвокатського об'єднання "Саєнко Харенко"
(Київ, Україна)
MMelnyk@sk.ua



Генрієтта Яіцька

юристка Адвокатського об'єднання "Саєнко Харенко"
(Київ, Україна)
hyaitska@sk.ua



ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОЧИНСТВІ ТА МІЖНАРОДНОМУ АРБІТРАЖІ: МІЖ ТЕХНОЛОГІЧНОЮ ДОЦІЛЬНІСТЮ І ВЕРХОВЕНСТВОМ ПРАВА

Анотація. У статті досліджено правові, етичні та практичні аспекти застосування штучного інтелекту (ШІ) в державному судочинстві та міжнародному арбітражі крізь призму принципу верховенства права. Ролі ШІ розглянуто як континуум: від допоміжних завдань документообігу, аналітики й перекладу через інструменти підтримки прийняття рішень до “автоматизованої правосвідомості”, здатної самостійно формувати висновок у справі. Показано, що головний виклик полягає не в самому використанні технологій, а в розмиванні межі між допоміжною функцією алгоритмів і фактичним делегуванням їм суддівського та арбітражного мандата. Проаналізовано ключові ризики: непрозорість алгоритмів (“чорна скринька”), “галюцинації” генеративних моделей і фіктивні посилання у процесуальних документах, відтворення й посилення історичних упереджень, брак емпатії та неможливість перевірити логіку машинного висновку. Порівняно підходи державних судів і міжнародного арбітражу, де процедурна гнучкість і автономія сторін розширюють простір для експериментів, але водночас загострюють питання легітимності рішення. Висвітлено український контекст, а саме цифровізацію судової системи, перспективи інтеграції ШІ, приватні аналітичні сервіси та судову практику, що допускає ШІ лише як допоміжний інструмент за умови людського контролю. Зроблено висновок, що ухвалення рішення має залишатися виключно людською функцією, а персональна відповідальність судді й арбітра та зрозуміла мотивація рішень є мінімальною умовою довіри до цифрового правосуддя.

Ключові слова: штучний інтелект; судочинство; міжнародний арбітраж; верховенство права; генеративний ШІ; людський контроль; алгоритмічна прозорість; судова практика; цифрове правосуддя; легітимність.

ЧАСТИНА ПЕРША: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Штучний інтелект як сучасний технологічний виклик верховенству права

Штучний інтелект (далі – ШІ) дедалі інтенсивніше проникає у простір правосуддя та альтернативного розгляду спорів, змінюючи саму суть міркування суддів і арбітрів, їхню внутрішню процедуру прийняття рішення, так само як уявлення сторін про справедливого суддю чи арбітра. Якщо раніше алгоритми були доволі обмеженими у функціоналі й лише допомагали в пошуку прецедентів, управлінні документацією чи адмініструванні справи, то сьогодні ШІ починає дедалі більше наближатися до впливу на зміст рішення. Такий розвиток ШІ породжує фундаментальну проблему збереження принципу верховенства права у добу, коли частина рішень у судах і арбітражах може формуватися не людиною, а штучним алгоритмом, який не має моральної складової і, по суті, доволіно ґрунтується на прецедентах та

іншому наборі даних, які є відображенням правової свідомості інших правників без повної можливості сторін оцінити вибір чи принцип застосованого алгоритму.

Ролі, які ШІ може відігравати в судочинстві та міжнародному арбітражному розгляді, можна розглядати у вигляді континууму. На одному кінці лежать допоміжні і загалом корисні завдання, такі як управління документообігом, аналітичні дослідження, систематизація, переклад документів. У середині згаданого континууму знаходяться штучні інструменти підтримки прийняття рішень – алгоритми, які виявляють закономірності, пропонують аналогії справ, оцінюють ризики або виділяють невідповідності, але які завжди мають підлягати перевірці людиною. І вже на далекому кінці фактично знаходиться “автоматизована правосвідомість”, завдяки якій ШІ може самостійно аналізувати обставини справи, застосовні положення права та приймати відповідне рішення.

Якщо озирнутися назад, то свого часу Річард Сасскінд (Richard Susskind), британський правознавець, консультант, професор і провідний аналітик у сфері юридичних технологій, написав низку впливових книг про майбутнє права. Як зазначено у рецензії на його книгу “Онлайн-суди та майбутнє правосуддя” (*Online Courts and the Future of Justice*), Сасскінд був переконаний, що інтернет-технології зможуть виправити проблеми у сфері правозастосування лише за умови, що вони зберігатимуть людську суть судового процесу¹. Отже, інтеграція технологій у правосуддя не зводиться до технічної модернізації. Це про питання оцінки ризику перевизначення легітимності, процедурної справедливості та доступу до права.

Від часу появи генеративного штучного інтелекту (GenAI²) у 2022 р. активно обговорюються його надзвичайні можливості, зокрема здатність імітувати людський інтелект і створювати оригінальний контент. Водночас попри ці вражаючі функції у наукових і професійних колах сформувався консенсус, що неконтрольоване або недостатньо контрольоване використання таких систем, особливо побудованих на великих мовних моделях (LLM), може мати деструктивні наслідки. Зокрема, застосування GenAI може призводити до дискримінаційних результатів і упереджень, відтворюючи наявні соціальні та інші нерівності в новій алгоритмічній формі.

У цій статті ці питання розглядаються в порівняльному аспекті судового розгляду та міжнародного арбітражу, і лише в контексті застосування GenAI суддями та арбітрами. Тобто аналізується, чи доцільно інтегрувати ШІ у процедури прийняття рішення і чи узгоджується така інтеграція з принципами верховенства права. Поза увагою авторів залишаються питання застосування ШІ сторонами розгляду та їхніми представниками чи експертами, але ж

¹ A Blechová, P Loutocký, ‘Online courts and the future of justice. Susskind, R. E.’ [2020] 14(2) Masaryk University Journal of Law and Technology 329–341 <https://doi.org/10.5817/MUJLT2020-2-9>.

² Cole Stryker, Eda Kavlakoglu, ‘What is Artificial Intelligence (AI)?’ (IBM, 09 August 2024) <<https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence>> (accessed 26.06.2026).

автори впевнені, що багато принципових питань є спільними і відповіді на них матимуть вплив на всіх учасників процесу. Порівняння підходів до застосування ШІ суддями в державному суді та арбітрами в міжнародному арбітражі видається цікавим з огляду на отримання відповіді, чи є відмінність у підходах і, якщо є, то яка і чим вона зумовлена.

Міжнародний вимір цього питання очевидний. Використання ШІ у судочинстві та альтернативному розгляді спорів стає глобальним викликом для всіх правових систем. У Рекомендаціях ЮНЕСКО про етику штучного інтелекту (Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence³) зазначено, що держави-члени повинні посилювати спроможність судової влади ухвалювати рішення, пов'язані з використанням систем ШІ, відповідно до принципу верховенства права та міжнародних стандартів, включно з нормами міжнародного права. При цьому обов'язково має зберігатися принцип людського контролю (human oversight), тобто остаточне судове рішення має залишатися результатом людського міркування, а не алгоритмічної автоматизації⁴. Згодом, і в Європейській конвенції Ради Європи про штучний інтелект (2024) наголошується, що суди мають право користуватися технологіями, але лише за умови збереження людської автономії та відповідальності за ухвалені рішення⁵.

Зрештою, значення цієї теми для верховенства права не можна переоцінити, адже поки рішення в суді та міжнародному арбітражі ухвалює людина, у процесі вирішення спору існує правосвідомість, а коли рішення ухвалює машина, то ми отримуємо лише результат дії алгоритмів. ШІ не має окремої свідомості, тому його аналіз не враховує багатьох важливих елементів, які будуть враховані суддею чи арбітром – відчуття відповідальності перед сторонами спору, відчуття відповідальності перед суспільством / державою, ризики професійної відповідальності у разі ухвалення незаконного / неправосудного рішення, попередній особистий досвід, особисте розуміння правових норм і концепцій тощо⁶.

ШІ в державному судочинстві: допоміжність vs. делегування

У державних судах різних юрисдикцій ШІ використовується переважно для оптимізації документообігу, а також для аналітики, перекладу, автоматизованого розподілу справ і пошуку рішень. Проте навіть у таких, здава-

³ Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (UNESCO 2022) <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>> (accessed 26.06.2026).

⁴ Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (n 3) 63.

⁵ Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5.IX.2024 <<https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>> (accessed 26.06.2026).

⁶ K Grieman, 'Judge Dread: AI and Judicial Integrity' <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2021/30/judge-dread_ai-and-judicial-integrity.html> (accessed 26.06.2026).

лося б, нейтральних формах його застосування виникає небезпека поступового “відчуження судового розуму”, коли алгоритм III починає не лише допомагати судді, а й опосередковано впливати на його правосвідомість і процес прийняття рішень.

Показовою в цьому контексті є справа *State v. Loomis*⁷, яка стала точкою відліку для формування концепції так званої алгоритмічної належної процедури (*algorithmic due process*). Верховний суд штату Вісконсин уперше визнав допустимим використання інструментів III у кримінальному провадженні, але водночас наголосив на необхідності забезпечення людського контролю, прозорості та можливості сторони оспорити алгоритмічні оцінки.

У цій справі суд розглядав питання допустимості використання алгоритмічного інструмента COMPAS (*Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions*) під час винесення вироку. Система COMPAS оцінювала ризик рецидиву на підставі статистичних даних і формувала відповідний “ризиковий бал”, який може бути врахований судом. Оскільки COMPAS є приватною розробкою, його внутрішні алгоритми є комерційною таємницею, тому ані сторона захисту, ані суд не могли перевірити логіку формування оцінки. Саме це стало підставою для оскарження вироку з боку *Loomis*, який стверджував, що покладення завдання на непрозорий алгоритм порушує його право на належну правову процедуру (*due process*)⁸.

Окрему увагу у справі приділили ризику дискримінації. Одним із ключових застережень суду було те, що алгоритмічні інструменти оцінки ризику можуть непропорційно класифікувати представників меншин як осіб із високим ризиком рецидиву, ґрунтуючись на факторах, які перебувають поза контролем підсудного, зокрема, соціальному походженні, середовищі та рівні освіти. Крім того, *Loomis* наголошував на непрозорості оцінки гендерного чинника, що суперечить принципам індивідуалізованого правосуддя та недискримінації⁹. По суті, ця справа чітко дала зрозуміти небезпеку “перекладання відповідальності” за прийняте рішення на алгоритм, який створює ілюзію об’єктивності, хоча підґрунтя такої уявної об’єктивності невідоме.

Попри ці застереження системи III вже широко застосовуються суддями у багатьох юрисдикціях, насамперед у сфері оцінки ризиків. Такі інструменти призначені для визначення ймовірності рецидиву та використовуються для ухвалення рішень щодо застави, умовно-дострокового звільнення, за-

⁷ *State v. Loomis*. 2016. 881 N.W.2d 749 (Wisconsin Supreme Court) <<https://law.justia.com/cases/wisconsin/supreme-court/2016/2015ap000157-cr.html>> (accessed 26.06.2026).

⁸ *Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessments in Sentencing*. – *State v. Loomis*, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016) [2017] 130(5) Harv. L. Rev. 1530.

⁹ Ellora Israni, ‘Algorithmic Due Process: Mistaken Accountability and Attribution in *State v. Loomis*’ (August 31, 2017) <<https://jolt.law.harvard.edu/digest/algorithmic-due-process-mistaken-accountability-and-attribution-in-state-v-loomis-1/>> (accessed 26.06.2026).

побіжних заходів чи тривалості покарання. За даними Stevenson (2018), у 49 із 50 штатів США подібні інструменти застосовуються на різних етапах кримінального процесу. У Китаї система “Малий Суддя Бао” (Little Judge Bao) пішла ще далі, пропонуючи індивідуалізовані рекомендації щодо покарання на основі наперед визначених параметрів¹⁰.

Певні ризики ШІ у процесі ухвалення рішень стали очевидними на тлі доволі гучних справ про зловживання алгоритмами GenAI адвокатами. До прикладу, у червні 2025 р. суддя Дейм Вікторія Шарп (Dame Victoria Sharp), Президент Палати Королівської лави (King’s Bench Division), офіційно застергла адвокатів про ризики використання генеративного ШІ у судових документах через небезпеку галюцинацій (вигаданих прецедентів)¹¹. Підґрунтям для офіційного судового попередження стали, зокрема, справи Ayinde (де адвокат послався на п’ять неіснуючих судових рішень) та Al-Haroun (у якій було подане свідчення з 18 вигаданими цитатами).

Існують випадки, коли апеляційні суди скасовували рішення суду першої інстанції через використання ШІ в мотивувальній частині. Наприклад, апеляційний суд штату Джорджія скасував рішення суду першої інстанції, оскільки воно ґрунтувалося на неіснуючих справах, ймовірно, створених за допомогою ШІ. Справа Shahid v. Esaam стосується оскарження дружиною, пані Шахід, рішення про розлучення, винесене на користь її чоловіка пана Есаама у липні 2022 р. Рішення суду нижчої інстанції у цій справі містило цитування справ, що були сфабриковані ШІ, і Шахід подала апеляцію. Загалом апеляційний суд заявив, що адвокат Есаама подав до апеляційного суду документи, що містили ‘11 фальшивих посилань на справи <...>, одне з яких було на підтримку безпідставного запиту про оплату послуг адвоката’¹².

Аналогічно, в Аргентині суд апеляційної інстанції скасував вирок суду першої інстанції через те, що останній у своєму рішенні вживав формулювання, схожі на ті, що генерує ChatGPT. У тексті рішення було таке речення: ‘Ось переписаний розділ IV, без цитат і готовий до копіювання та вставлення’. В апеляції суд зазначив, що неможливо визначити, чи суддя першої інстанції використав ChatGPT для складання свого рішення як помічника, чи, навпаки, ввів у нього промпт, і саме комп’ютерна програма придумала юридичне обґрунтування, викладене в рішенні¹³. Суд зазначив, що судова діяльність має відповідати всім необхідним стандар-

¹⁰ A-K Dhungel, M Heine, ‘Cui bono? Judicial decision-making in the era of AI: A qualitative study on the expectations of judges in Germany’ [2024] 33(1) Journal for Technology Assessment in Theory and Practice 14–20 <https://doi.org/10.14512/tatup.33.1.14>.

¹¹ Neil Hodge, ‘Technology: UK judge warns lawyers about risks of AI use in court’ (IBA 28 July 2025) <<https://www.ibanet.org/Technology-UK-judge-warns-lawyers-about-risks-of-AI-use-in-court>> (accessed 26.06.2026).

¹² Shahid v. Esaam, A25A0196 (Court of Appeals of Georgia, June 30, 2025) <https://regmedia.co.uk/2025/07/07/georgia_appeals_decision.pdf> (accessed 26.06.2026).

¹³ Prov. Del Chubut c/ Payalef, Raúl Amelio s/ recurso de queja” (Expediente N.º 101215 – Año 2025 – Carpeta Judicial N.º 6209 – OJ Esquel) <https://www.palermo.edu/Archivos_content/2026/derecho/abril/ia-sentencias-judiciales/PROV-DEL-CHUBUT.pdf> (accessed 26.06.2026).

там, зокрема верховенству права, і ці стандарти не можуть ігноруватися тими, хто повинен особисто виконувати цю функцію, дозволяючи втручання в процес прийняття рішень автоматизованою системою в спосіб, що не відповідає законодавчим та етичним вимогам відповідального використання ШІ.

Також у США суддя окружного суду відкликав своє рішення у справі про цінні папери біофармацевтичної компанії після того, як адвокати зазначили, що в його висновку були використані вигадані цитати та інша помилкова інформація про справу, які були пов'язані з використанням ШІ. Хоча використання ШІ в цьому випадку не було однозначно підтверджено, суд зазначив, що “рішення було винесене помилково”, і буде опубліковано нове рішення¹⁴.

Ці випадки засвідчили системну проблему: генеративні моделі здатні створювати правдоподібні, але фіктивні судові рішення, які, за відсутності належної перевірки, можуть бути “враховані” суддею під час підготовки мотивувальної частини рішення. Цей ризик є таким високим, що в деяких юрисдикціях етичні кодекси та настанови для суддів уже містять заборону на використання генеративного ШІ для формулювання мотивів судового рішення або оцінці чи аналізі доказів під час підготовки таких мотивів, а також для редагування або вичитки проєктів судових рішень¹⁵.

Відтак імовірність настання таких ризиків є високою. Надзвичайно важливим підтвердженням масштабності та актуальності теми впровадження ШІ у правосудді стали результати глобального опитування, проведеного ЮНЕСКО у 2024 р. серед представників судової влади, прокуратури, адвокатури та апаратів судів у 96 країнах. За даними опитування, хоча 44 % респондентів уже використовують інструменти ШІ (наприклад, генеративні моделі на кшталт ChatGPT, Bard чи Bing Chat), лише 9 % заявили, що їхня інституція провела формальне навчання або надала офіційні настанови щодо їх безпечного й етичного застосування¹⁶.

Цей розрив між поширеністю технологій і відсутністю відповідної підготовки створює фундаментальний виклик для принципів верховенства права. Судова влада, яка приймає рішення або опрацьовує матеріали за участю інструментів ШІ, не може ефективно виконувати свої функції без розуміння того, як працюють алгоритмічні системи та які ризики упередженості й по-

¹⁴ Jess Weatherbed, ‘Errors found in US judge’s withdrawn decision stink of AI’ (Jul 25, 2025) <https://www.theverge.com/news/713653/judge-withdraws-cormedix-case-ai-citation-errors?utm_source=chatgpt.com> (accessed 26.06.2026).

¹⁵ Guidelines for New South Wales Judges in Respect of Use of Generative <https://web.archive.org/web/20260606163449/https://supremecourt.nsw.gov.au/documents/About-the-Court/policies/Guidelines_Gen_AI.pdf> (accessed 26.06.2026).

¹⁶ UNESCO Survey Uncovers Critical Gaps in AI Training Among Judicial Operators (19 June 2024) <<https://www.unesco.org/en/articles/unesco-survey-uncovers-critical-gaps-ai-training-among-judicial-operators-0>> (accessed 26.06.2026). Повний текст опитування: UNESCO Global Judges’ Initiative: survey on the use of AI systems by judicial operators <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389786>> (accessed 26.06.2026).

милок вони несуть, особливо у світлі невідомої якості та історичності підбірки справ, на яких відповідний інструмент ШІ був натренований¹⁷.

Понад 70 % опитаних висловили занепокоєння щодо неточностей, “галюцинацій” систем ШІ та потенційних порушень приватності або принципу недискримінації. Недавні випадки в судових процесах показують, що судді вже стикаються з вигаданими цитатами з документів, створених алгоритмами ШІ¹⁸.

У відповідь на ці виклики ЮНЕСКО ініціювала розробку Інструкції щодо використання ШІ судами і трибуналами (Guidelines for AI use in Courts and Tribunals), яка спрямована на забезпечення впровадження ШІ в межах прав людини, демократії і верховенства права. Тож ключовим стає не сам факт інтеграції технологій, а спроможність судової системи контролювати технології і керувати ними відповідально.

Варто зазначити, що врегулювання застосування алгоритмів ШІ в судових системах багатьох юрисдикцій поза межами ЄС уже відбувається через запровадження стандартів, зокрема й етичних¹⁹. Майже всі рекомендації прямо забороняють делегування алгоритмам основних судових функцій, зокрема, ухвалення рішень по суті, наголошуючи, що судове міркування, оцінка доказів і формування правової позиції мають залишатися виключно сферою людської відповідальності.

Окрім цього, рекомендації вимагають від користувачів проявляти особливу обережність, коли йдеться про застосування ШІ для аналізу нових або складних юридичних питань. У таких ситуаціях ризик помилок, неточно-

¹⁷ Melissa Perry, ‘What do judicial officers need to know about the risks of AI?’, Handbook for Judicial Officers (Judicial Commission of New South Wales 2021) 1310–1323.

¹⁸ Jill Lawless, ‘UK judge warns of risk to justice after lawyers cited fake AI-generated cases in court’ (AP news, June 7, 2025) <<https://apnews.com/article/uk-courts-fake-ai-cases-46013a78d78dc869bdfd6b42579411cb>> (accessed 26.06.2026); Will Stidston, ‘AI hallucinations in court: Lessons from the UK, US and Australia’ (Barry Nilsson 06 August 2025) <<https://bnlaw.com.au/knowledge-hub/insights/ai-hallucinations-in-court-lessons-from-the-uk-us-and-australia>> (accessed 26.06.2026); Tufan Neupane, ‘As more lawyers fall for AI hallucinations, ChatGPT says: Check my work’ (Cronkite News, October 28, 2025) <<https://cronkitenews.azpbs.org/2025/10/28/lawyers-ai-hallucinations-chatgpt>> (accessed 26.06.2026).

¹⁹ Наприклад, Велика Британія прийняла: Artificial Intelligence (AI): Guidance for Judicial Office Holders. Courts and Tribunals Judiciary. 14 April 2025 <<https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2025/04/Refreshed-AI-Guidance-published-version-website-version.pdf>> (accessed 26.06.2026). У Канаді Комітет з питань модернізації судових процесів прийняв інструкцію: Demystifying Artificial Intelligence in Court Processes. Office of the Commissioner for Federal Judicial Affairs Canada. 2024 <<https://www.fja.gc.ca/COVID-19/Demystifying-Artificial-Intelligence-Demystifier-lintelligence-artificielle-eng.html>> (accessed 26.06.2026). Аналогічно в Канаді Федеральний суд прийняв: Interim Principles and Guidelines on the Court’s Use of Artificial Intelligence. Federal Court. September 29, 2025 <<https://www.fct-cf.ca/en/pages/law-and-practice/artificial-intelligence>> (accessed 26.06.2026). Верховний суд Сінгапуру прийняв: Guide on the Use of Generative AI Tools by Court Users. Supreme Court of Singapore. 2024 <https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/news-and-resources-docs/guide-on-the-use-of-generative-ai-tools-by-court-users.pdf?sfvrsn=3900c814_1> (accessed 26.06.2026). У Новій Зеландії був прийнятий: Guidelines for use of generative artificial intelligence in Courts and Tribunals. Courts of New Zealand. 2023 <<https://www.courtsofnz.govt.nz/going-to-court/practice-directions/practice-guidelines/all-benches/guidelines-for-use-of-generative-artificial-intelligence-in-courts-and-tribunals>> (accessed 26.06.2026). У Сполучених Штатах був прийнятий: Guidance for implementing AI in courts. NCSC <<https://www.ncsc.org/resources-courts/guidance-implementing-ai-courts>> (accessed 26.06.2026).

стей або спотворень, пов'язаних із обмеженнями генеративних моделей, є значно вищим.

Водночас у Першому звіті Консультативної ради з питань ШІ про використання штучного інтелекту в судовій системі на основі інформації, що міститься в ресурсному центрі з кіберправосуддя та ШІ, підготовленому Комісією з ефективності правосуддя (СЕРЕJ)²⁰ (Звіт СЕРЕJ) зазначено, що технології, здатні прогнозувати можливі результати судових спорів, привертають окрему увагу завдяки новим підходам до предиктивної аналітики, зокрема, судової аналітики (judicial analytics) та інших форм моделювання ймовірних рішень. Такі інструменти дають змогу використовувати великі масиви даних для формування уявлення про потенційні результати спору, що має особливе значення у складних і дороговартісних міжнародних процесах. Подібне прогнозування ґрунтується на аналізі судових рішень і процедурних документів, що дає змогу виявляти закономірності в підходах певних суддів або складів суду до вирішення тих чи інших категорій спорів. І підкреслено, що запит на предиктивні моделі дедалі частіше формують і самі судді. Отже, предиктивна аналітика та інші форми алгоритмічної підтримки становлять важливий напрям розвитку судочинства, який впливає не лише на стратегії сторін, а й на сам характер суддівського аналізу, створюючи як нові можливості, так і ризики для незалежності судового міркування.

У звіті зазначається, що таке доволі широке впровадження алгоритмів ШІ супроводжується суттєвими етичними, правовими та соціальними викликами, і першочергового значення набувають принципи прозорості, справедливості та підзвітності. Підкреслюється, що кіберправосуддя повинно залишатися допоміжним інструментом, що підтримує суддівське міркування, забезпечуючи при цьому належний захист фундаментальних прав, а не замінює його. Надзвичайно важливо створити дієві механізми правового нагляду за процесами ухвалення рішень за участю ШІ та забезпечити, щоб практики оцінювання роботи таких систем були прозорими та відкритими для зовнішнього контролю. Це є ключем до формування відповідального та легітимного цифрового правосуддя²¹.

Отже, застосування ШІ в державному судочинстві демонструє, що ключовим викликом для верховенства права є не саме використання технологій, а розмивання меж між допоміжною функцією ШІ та фактичним делегуванням алгоритмам суддівських обов'язків. Поява фіктивних посилай у рішеннях (як у справі *Shahid v. Esaam*) свідчить, що без жорстких процесуальних фільтрів у вигляді регламентації використання ШІ цифрове правосуддя ризикує перетворитися на механічну компіляцію

²⁰ 1st AIAB Report on the Use of Artificial Intelligence (AI) in the Judiciary Based on the Information Contained in the CEPEJ's Resource Centre on Cyberjustice and AI. Council of Europe. 2025 <<https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def>> (accessed 26.06.2026).

²¹ Ibid.

даних. Держава повинна гарантувати, що будь-який алгоритмічний висновок проходить крізь критичне осмислення людиною, адже тільки особиста відповідальність судді забезпечує легітимність правосуддя в очах суспільства.

III в арбітражі: автономія без вседозволеності

У сфері міжнародного арбітражу алгоритми GenAI дедалі активніше опановують складну юридичну мову й використовуються для аналізу об'ємних документів, насичених технічною інформацією, зокрема, угод і контрактів. Вони використовуються також для підготовки запитань до перехресного допиту свідків та експертів, виявлення суперечностей у фактичних обставинах справи і пошуку прогалин у правових позиціях сторін.

Це породжує закономірне питання: можливо, саме міжнародний арбітраж стане відправною точкою “ШІ-революції” у правовій сфері? Адже, на відміну від державного судочинства, арбітраж характеризується процедурною гнучкістю. Сторони мають можливість самостійно формувати правила і наполягати на застосуванні процедур відповідно до власних уявлень про справедливий розгляд, які можуть істотно відрізнятися від об'єктивних стандартів, що застосовуються в державному судочинстві. Така гнучкість відкриває певний простір для експериментів із упровадженням інструментів ШІ, оскільки сторони самі визначатимуть межі їх допустимості. Водночас така автономія створює значні ризики, зокрема, непомітне делегування машині частини когнітивних функцій арбітра без усвідомлення або згоди сторін.

Показовим у цьому сенсі є доволі відомий випадок у справі ЛаПалья проти Valve Corp. (LaPaglia v. Valve Corp.)²². У цій справі один із позивачів у арбітражному провадженні ініціював процедуру скасування арбітражного рішення, стверджуючи, що арбітр фактично делегував ШІ частину своїх повноважень щодо винесення рішення.

Справу було передано на розгляд Федерального окружного суду Південного округу Каліфорнії, який має оцінити, чи не було порушено фундаментальні вимоги до неупередженості й безпосередності арбітра.

Аргументація заявника ґрунтувалася не лише на тому, що арбітр раніше відкрито згадував про використання ChatGPT, а й на змісті самого рішення. За твердженням заявника, воно містило ознаки машинної генерації:

²² Petition to vacate arbitration award. LaPaglia v. Valve Corporation. 2025 <<https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2025/04/LaPaglia-v.-Valve-Corp.pdf>> (accessed 26.06.2026); Sarah Reynolds, ‘US Court Considered whether to Vacate an Award because of Arbitrator’s Alleged Use of AI’ (Silicon Valley Arbitration & Mediation Center. 11.04.2025) <<https://svamc.org/us-court-considered-whether-to-vacate-an-award-because-of-arbitrators-alleged-use-of-ai>> (accessed 26.06.2026); When Arbitrators Use AI: LaPaglia v. Valve and the Boundaries of Adjudication (Aceris Law LLC. 19.04.2025) <<https://www.acerislaw.com/when-arbitrators-use-ai-lapaglia-v-valve-and-the-boundaries-of-adjudication>> (accessed 26.06.2026).

неточності у викладенні фактів, узагальнені твердження без посилання на матеріали справи та випадкові цитати. Окрім цього, поведінка арбітра також викликала сумніви – зокрема, рішення було підготовлено у винятково стислі строки (15 днів після подання *post-hearing briefs*), у поєднанні з його заявами про намір якнайшвидше завершити справу перед запланованою поїздкою. Хоча остаточного рішення суду у справі ще не ухвалено, справа *LaPaglia v. Valve Corp.* наочно визначила нову межу ризику: навіть у гнучкому середовищі арбітражу неконтрольоване використання ШІ може поставити під сумнів легітимність рішення, якщо воно сприймається як продукт алгоритму, а не результат людського судження.

У відповідь на такі виклики міжнародні арбітражні інституції почали розробляти керівні принципи застосування ШІ в арбітражі. У 2024 р. Центр арбітражу та медіації Силіконової Долини (*Silicon Valley Arbitration & Mediation Center, SVAMC*) схвалив Інструкцію про використання штучного інтелекту в арбітражі (*Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration*²³). У жовтні 2024 р. аналогічний документ – Інструкція про використання штучного інтелекту у справах, що адмініструються за Регламентом SCC (*SCC Guide to the Use of Artificial Intelligence in Cases Administered under the SCC Rules*²⁴) – був опублікований Арбітражним інститутом Торговельної палати Стокгольма (*Stockholm Chamber of Commerce Arbitration Institute, SCC*). У 2025 р. власні Керівні принципи щодо використання ШІ в арбітражі (*Guidelines on the Use of AI in Arbitration*) оприлюднив Королівський інститут арбітрів (*Chartered Institute of Arbitrators, CIARB*)²⁵. Усі ці документи об'єднують прагнення закріпити принципи відповідального і прозорого використання ШІ.

Сприйняття застосування ШІ арбітражною спільнотою яскраво демонструє ряд досліджень. Так, опитування, опубліковане 2 червня 2025 р. міжнародною юридичною фірмою *White&Case*²⁶, засвідчує відносно високу готовність арбітражної спільноти використовувати ШІ для допоміжних завдань, але водночас і значний скепсис щодо його застосування у сферах, що потребують дискреційного судження. Так, 66 % респондентів позитивно оцінюють використання ШІ для узагальнення подань або доказів як ефективний і менш витратний спосіб роботи з великими масивами інформації. Однак навіть у цьому контексті висловлюється занепокоєння щодо точності результатів, ризику упередженості та небезпеки надмірного покладання на

²³ *Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration* (Silicon Valley Arbitration & Mediation Center) <<https://svamc.org/wp-content/uploads/SVAMC-AI-Guidelines-First-Edition.pdf>> (accessed 26.06.2026).

²⁴ *Guide to the Use of Artificial Intelligence in Cases Administered under the SCC Rules*. SCC Arbitration Institute. 2024 <https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2024/12/scc_guide_to_the_use_of_artificial_intelligence_in_cases_administered_under_the_scc_rules-1.pdf> (accessed 26.06.2026).

²⁵ *Guideline on the Use of AI in Arbitration* (Chartered Institute of Arbitrators 2025) <https://www.ciarb.org/media/bpndtcgu/guideline-on-the-use-of-ai-in-arbitration_updated-sept-2025.pdf> (accessed 26.06.2026).

²⁶ *Arbitration and AI* (White&Case. 02 June 2025) <<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/2025-international-arbitration-survey-arbitration-and-ai>> (accessed 26.06.2026).

автоматизовані моделі. Деякі арбітри наголошують, що навіть узагальнення фактів є складовою когнітивного процесу формування рішення і, відповідно, має залишатися людською функцією.

Більш стримано арбітражна спільнота ставиться до використання ШІ при підготовці процесуальних ухвал і недиспозитивних частин рішень – таку практику вважають прийнятною 60 % опитаних. Частина респондентів визнає користь інструментів ШІ для складання процесуальних історій справи або технічних описів. Водночас найбільший спротив викликає використання ШІ для формулювання мотивувальної частини арбітражних рішень: цю можливість підтримали лише 23 % респондентів. Аналогічно, з великою недовірою сприймається використання ШІ для оцінки позицій сторін або достовірності доказів, хоча 31 % висловилися на підтримку такої практики. Узагальнюючи, серед опитаних є поширеним занепокоєння, що застосування ШІ може призвести до втручання у ключову функцію арбітра – виконання свого мандата, застосовуючи власне судження.

Особливу тривогу викликає неможливість достовірно встановити логіку або підстави, які лежать в основі текстів, згенерованих LLM-системами. Це є проблемою так званої чорної скриньки, під якою розуміють неможливість установити, які саме фактори та алгоритми привели ШІ до того чи іншого висновку. Непрозорість цього алгоритму, який допомагає формулювати мотивувальну частину рішень, є потенційно несумісною із принципами відповідальності та прозорості. Попри спроби подолати цю проблему шляхом розвитку пояснюваного штучного інтелекту (Explainable AI)²⁷, відповідні моделі натеper не продемонстрували переконливих результатів і часто супроводжуються зниженням точності та надійності²⁸.

Отже, навіть за наявності обережного ентузіазму щодо використання ШІ в адміністративних і процедурних аспектах арбітражного процесу, арбітри та арбітражна спільнота послідовно відкидають його застосування там, де необхідне оцінювальне судження або формування правових мотивів рішення. Домінує переконання, що довіра до ШІ в арбітражі зростатиме лише за умови повного розкриття фактів його використання, наявності чітких регуляторних рамок, прозорості алгоритмів та збереження ефективного людського контролю над ключовими рішеннями.

Одним із ключових викликів застосування ШІ в арбітражі залишається ризик відтворення історичних і людських упереджень, закладених у дані, на яких навчаються моделі. Це створює небезпеку того, що такі упередження потенційно можуть бути відтворені або навіть посилені у рішеннях, згене-

²⁷ EDPS TechDispatch on Explainable Artificial Intelligence <https://www.edps.europa.eu/system/files/2023-11/23-11-16_techdispatch_xai_en.pdf> (accessed 26.06.2026).

²⁸ Y de Bruijn, M Warnier, M Janssen, 'The perils and pitfalls of explainable AI: Strategies for explaining algorithmic decision-making' [2022] 39(2) Government Information Quarterly <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101666>.

рованих системою ШІ. Додатково підкреслюється відсутність у ШІ здатності до емпатії та людської взаємодії, які вважаються важливою складовою процесу вирішення спорів²⁹.

Висновки. Застосування ШІ у правовій сфері є не гіпотезою майбутнього, а процесом, що вже відбувається і є практично неминучим. Питання полягає не в тому, чи буде ШІ використовуватися в судочинстві та міжнародному арбітражі, а в тому – як, у яких межах і з якими запобіжниками. Спроби ігнорувати або заборонити ці технології видаються радше тимчасовими реакціями на зміни, ніж життєздатною стратегією розвитку правової системи.

Для державних судів основним викликом є збереження процесуальних гарантій, прозорості та підзвітності в умовах використання алгоритмічних інструментів. Судове рішення, що ухвалюється від імені держави, має бути зрозумілим і мотивованим, а отже, заснованим на людському судженні, навіть якщо на підготовчих етапах застосовуються інструменти ШІ. Ризик прихованого впливу алгоритмів у державному судочинстві безпосередньо зачіпає принципи верховенства права і довіру суспільства до судової влади.

Міжнародний арбітраж, зі свого боку, стикається з цими викликами швидше та інтенсивніше. Його процедурна гнучкість і автономія сторін створюють сприятливе середовище для експериментів із ШІ. Арбітри загалом більш відкриті до використання таких інструментів для адміністративних, аналітичних і процедурних завдань, хоча повна заміна арбітра ШІ видається неможливою за своєю природою: арбітражне рішення є результатом не обчислення, а відповідального людського вибору, за який конкретна особа несе професійну й етичну відповідальність. Тож саме в арбітражі особливо гостро постає питання меж: делегування алгоритмам функцій оцінки доказів, правових позицій або формування мотивів рішення означало б відхід від сутності арбітражного мандата як особистого і відповідального судження.

Спільним для обох систем є розуміння того, що стадія ухвалення рішення має залишатися виключно людською. ШІ може підсилювати ефективність правосуддя, але не здатен замінити правосвідомість, здатність до емпатії та оцінки справедливості в конкретному контексті. Особливо показовим є те, що саме адвокатське середовище вже активно використовує ШІ та добре усвідомлює його потенціал і обмеження, що додатково актуалізує потребу в чітких правилах і прозорості.

Отже, майбутнє застосування ШІ в правосудді залежатиме від здатності державних судів і міжнародного арбітражу виробити спільні засади: допустити ШІ як інструмент підтримки, але не як заміну судді чи арбітра. Збе-

²⁹ C Dorsey, 'Hypothetical AI arbitrators: a deficiency in empathy and intuitive decision making' [2021] 13 Arbitration Law Review <<https://insight.dickinsonlaw.psu.edu/arbitrationlawreview/vol13/iss1/12>> (accessed 26.06.2026).

реження людського контролю, відповідальності та зрозумілої мотивації рішень є мінімальною умовою того, щоб технологічний прогрес не став чинником знищення довіри до права.

ЧАСТИНА ДРУГА: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ І ПРАКТИКА

Використання ІІІ у сфері правосуддя в Україні поки що перебуває на початковій стадії³⁰, однак уже сьогодні очевидно: цей процес є невідворотним. Розвиток цифрових інструментів у судовій системі свідчить про поступовий перехід від формальної цифровізації до більш глибокої технологічної інтеграції, яка в перспективі неминуче включатиме й елементи ІІІ.

Першим системним кроком у цьому напрямі стало впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), яка об'єднує низку функціональних підсистем ("Д-3", "ДСС", "Апеляція", ЄАСДВС, "Електронний суд", підсистему відеоконференцз'язку, а також інші модулі – "Акорд", "Камертон", "Феміда", "Оберіг"). Основною метою цієї системи є оптимізація документообігу, забезпечення електронної взаємодії між учасниками процесу та фіксація судових засідань.

Водночас практика функціонування ЄСІКС виявила низку технічних і організаційних проблем³¹, що зумовило розробку у 2024 р. Концепції її модернізації³². Важливо, що ця Концепція вже прямо передбачає інтеграцію інструментів ІІІ у ключові підсистеми. Зокрема, йдеться про використання ІІІ для пошуку за текстом документів, формування їх стислого змісту, підбору релевантної судової практики, автоматичного створення протоколів і стенограм судових засідань, а також для аналітики даних у таких підсистемах, як Єдиний державний реєстр судових рішень і "Суддівське досьє"³³.

Крім того, передбачається впровадження більш складних інструментів, зокрема розпізнавання текстів (OCR), виявлення юридично значущих інформаційних сутностей, деперсоналізації та захисту конфіденційної інформації, автоматичної перевірки актуальності законодавства, машинного перекладу, а також генерації проєктів процесуальних документів³⁴. Окрему увагу привертає намір використовувати ІІІ для виявлення відхилень у судовій практиці, що вже виходить за межі суто технічної підтримки.

Державні органи, уповноважені у сфері цифрової трансформації, активно працюють над розробкою ІІІ-інструментів для застосування в судовій

³⁰ Ольга Петрів, 'Роль штучного інтелекту в модернізації судової системи: інструменти для суддів' (28 лютого 2024 р.) <<https://cedem.org.ua/consultations/shtuchnyi-intelekt-sud>> (дата звернення 26.06.2026).

³¹ Як адвокату подавати документи, коли висить "Електронний суд"? (Національна асоціація правників України. 01.10.24) <<https://unba.org.ua/news/9552-yak-advokatu-podavati-dokumenti-koli-visit-elektronnij-sud.html>> (дата звернення 26.06.2026).

³² Концепція ЄСІКС <<https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/Kontseptsia%20ESIKS.pdf>> (дата звернення 26.06.2026).

³³ Концепція ЄСІКС (н 32) Розділ 6.1.

³⁴ Концепція ЄСІКС (н 32) Розділ 6.3.

галузі в співпраці із іноземними розробниками та дата-центрами. Наприклад, пресслужба Міністерства цифрової трансформації України повідомляє, що у фокусі його фахівців разом із іноземними розробниками у сфері ШІ перебуває *‘розробка та тестування моделей для ШІ в судах, що допомогатиме формувати проєкти судових рішень і прискорить розгляд справ для громадян’*³⁵.

Паралельно із державними ініціативами в Україні вже функціонують і приватні аналітичні сервіси, які використовують елементи ШІ для роботи з судовою практикою. Зокрема, сервіси на кшталт “Суд на долоні”, Wincourt, База правових позицій 2.0 та Midpage пропонують інструменти для аналізу судової практики та формування правових позицій. Аналогічно існує система Verdictum PRO, яка орієнтована на прогнозування результатів справ і оцінку ризиків, а Опендатабот може створити резюме судових справ і виділити ключові моменти у відповідному документі за умови реєстрації.

Хоча такі сервіси не є обов’язковими до використання для представників Феміди і сторін, вони фактично формують нову реальність правозастосування, у якій алгоритмічний аналіз стає додатковим інструментом для учасників процесу. Водночас їх ефективність обмежується якістю даних і ризиком неточних або застарілих висновків.

Окремо варто згадати використання елементів ШІ в суміжних із правосуддям сферах. Зокрема, Міністерством юстиції України було впроваджено систему “Кассандра”, яка застосовується у діяльності органів пробації для оцінки ризику повторного правопорушення. Ця система автоматизує підготовку досудової доповіді шляхом аналізу відповідей на стандартизовані запитання та формування відповідної оцінки ризику. Хоча такі інструменти не беруть безпосередньої участі в ухваленні судового рішення, вони вже впливають на інформаційну основу, яку враховує суд при визначенні міри покарання.

Отже, навіть за відсутності повноцінної інтеграції ШІ у здійснення правосуддя, українська правова система вже перебуває у фазі активного накопичення технологічних інструментів³⁶. Отже, питання полягає вже не в тому, чи буде ШІ інтегрований у судочинство, а в тому, як саме це відбудеться і в яких межах.

На цьому тлі формується й нормативно-етичний підхід до використання ШІ, який базується на ідеї збереження людського контролю над правосуддям.

³⁵ Штучний інтелект у судах та Дії – посилюємо міжнародні партнерства із ШІ (Пресофіс Міністерства цифрової трансформації України) <<https://thedigital.gov.ua/news/shtuchnyy-intelekt/shtuchnyy-intelekt-u-sudakh-ta-diyi-posylyuemo-miznarodni-partnerstva-iz-shi>> (дата звернення 26.06.2026).

³⁶ Василь Крат, Ігор Голубовський, ‘Штучний інтелект і судочинство’ (Юридична газета № 3(781) 2024) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shtuchniy-intelekt-i-sudochinstvo.html>> (дата звернення 26.06.2026).

Насамперед колективними зусиллями профільних державних органів (Міністерство юстиції України, Міністерство цифрової трансформації України, Державна судова адміністрація та інші) та західних партнерів було розроблено загальний “soft-law” інструмент “Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників” (Рекомендації). Маючи характер загального, описового інструменту, Рекомендації встановлюють принципи та орієнтири використання ШІ у межах правничої професії, а щодо сфери правосуддя декларують: *‘Використання ШІ в системах правосуддя повинно бути прозорим і підконтрольним, щоб уникнути несправедливих рішень. У цьому контексті особливе значення для нашої держави мають нормативні положення Конституції України щодо рівності перед законом та судом’*³⁷.

Окрім того, у презентації Верховного Суду “Штучний інтелект у діяльності Верховного Суду: етичні та організаційні рамки”³⁸ визнано потребу вироблення єдиних принципів етичного використання ШІ у правосудді, які мають відповідати положенням ст. 16 Кодексу суддівської етики³⁹. Ця стаття визначає, що використання суддею технологій ШІ є допустимим, якщо це:

- 1) не впливає на незалежність та неупередженість судді;
- 2) не стосується оцінки доказів;
- 3) не стосується процесу ухвалення рішень; та
- 4) не порушує вимог законодавства.

Верховний Суд запропонував такі підходи, спрямовані на запобігання не-критичному покладанню на алгоритмічні результати:

1. “Етична самооцінка”: Суддя повинен перед використанням ШІ поставити собі низку запитань, наприклад: чи зберігаю я повний контроль над результатом? Чи не містить ШІ упереджень?

2. “Правило чотирьох очей”: Залучення щонайменше двох помічників або колег для критичного перегляду результатів, згенерованих ШІ, особливо у складних справах.

3. “Внутрішні протоколи”: Рекомендація вести службові нотатки про використання ШІ-інструменту та його роль у підготовці матеріалів для забезпечення прозорості⁴⁰.

Поряд із цим окреслюється й коло прямих заборон. Йдеться, зокрема, про недопустимість використання ШІ для прогнозування судових рішень, автоматичного створення процесуальних документів, аналізу матеріалів

³⁷ Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників (2025) <<https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf>> (дата звернення 26.06.2026).

³⁸ Ян Берназюк, “Штучний інтелект у діяльності Верховного Суду: етичні та організаційні рамки” <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/142_AI_in_SC_Ethical_Organizational_Frameworks_bernaziuk.pdf> (дата звернення 26.06.2026).

³⁹ Кодекс суддівської етики, в редакції Рішення XX чергового з’їзду суддів України від 18 вересня 2024 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text>> (дата звернення 26.06.2026).

⁴⁰ Берназюк (н 38).

справи або обробки конфіденційної інформації⁴¹. Отже, ключові елементи судової діяльності залишаються виключно у сфері людського розсуду.

Цей підхід набув подальшого розвитку у внутрішніх актах Верховного Суду. Відповідно до Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду 2025 р., застосування ШІ має ґрунтуватися на принципах верховенства права, професійної етики та поваги до прав людини⁴². Документ чітко розмежовує допустимі та заборонені сфери використання: з одного боку, дозволяється аналітика, узагальнення практики та автоматизація робочих процесів, з іншого – прямо забороняється втручання у здійснення правосуддя, як-от використання ШІ для опрацювання документів, які містять відомості, що охороняються законом, спроби прогнозувати індивідуальні рішення суддів у конкретних справах, створення проєктів рішень та інших процесуальних документів, а також використання введених даних для подальшого навчання технології⁴³.

Схожу логіку демонструє й Вищий антикорупційний суд (ВАКС), який дозволяє використання ШІ для аналітичних, організаційних і комунікаційних завдань, але прямо виключає його застосування у здійсненні правосуддя. На підставі Наказу № 56 від 9 грудня 2024 р. “Про деякі питання використання інструментів штучного інтелекту у Вищому антикорупційному суді” встановлено засади такого використання і дано визначення ШІ та ШІ-грамотності⁴⁴. Основною метою використання ШІ визначено підвищення ефективності та прозорості діяльності ВАКС у питаннях пришвидшення та оптимізації витрат організаційних та матеріальних ресурсів ВАКС⁴⁵.

Відповідно до розділу III Наказу № 56, ШІ може використовуватися працівниками ВАКСу для:

- аналізу та узагальнення великих обсягів даних;
- автоматизації повторюваних робочих процесів;
- оформлення й візуалізації робочих звітів, графіків, діаграм тощо;
- пошуку нових ідей і підходів до організації робочих процесів;
- створення контенту та/або автоматизації ведення вебсторінок ВАКС у соціальних мережах;
- створення чат-ботів для забезпечення зворотного зв’язку від відвідувачів ВАКС та учасників судових процесів;
- добору матеріалів для саморозвитку;

⁴¹ Берназюк (н 38).

⁴² Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду, затверджене Наказом керівника Апарату Верховного Суду 08.12.2025 № 117. Пункт 2 <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Polozhennya_SHI.pdf> (дата звернення 26.06.2026).

⁴³ Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду (н 42). Розділ III, пункти 2–3.

⁴⁴ Про деякі питання використання інструментів штучного інтелекту у Вищому антикорупційному суді: Наказ Вищого антикорупційного суду № 56 від 19.12.2024 <https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/documents/orders/19.12.2024_56.pdf> (дата звернення 26.06.2026).

⁴⁵ Там само. Розділ II, пункт 2.

– підвищення професійної кваліфікації працівників ВАКС, навчання тощо⁴⁶.

Норми цього розділу не поширюються на здійснення ВАКС правосуддя. Використання ШІ в судочинстві повинно ґрунтуватися на принципах незалежності суду й не впливати на об'єктивність судового процесу⁴⁷.

Зазначені напрацювання та розробки у сфері застосування ШІ-інструментів у судах активно поширюються серед працівників судів і суддів – наприклад, відповідні семінари активно проводить Національна школа суддів України⁴⁸.

У цьому контексті ключового значення набуває забезпечення відповідності такого розвитку фундаментальним засадам верховенства права. Конституційний принцип, відповідно до якого правосуддя здійснюється виключно судами і суддями, передбачає не лише інституційну монополію на ухвалення рішень, а й персональну відповідальність судді, його незалежність та внутрішнє переконання як основу правозастосування. Делегування цих функцій ШІ, навіть часткове, ставить під сумнів саму природу судової діяльності.

Судова практика вже починає окреслювати відповідні межі. Верховний Суд послідовно відмовляється визнавати результати, згенеровані ШІ, як докази у справі. Верховний Суд в ухвалі від 12 вересня 2025 р. у справі № 750/6682/23 прямо зазначив у контексті питання відводу судді, що такі висновки не мають доказового значення: *‘Ухвалюючи рішення, судді керуються виключно положеннями закону та своїм внутрішнім переконанням, висновки, сформовані штучним інтелектом, не мають жодного доказового значення для встановлення наявності чи відсутності обставин, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності суддів’*⁴⁹.

У справі № 925/200/22 суд критично оцінив спробу сторони використовувати визначення, згенеровані ChatGPT, як елемент правового обґрунтування, фактично відмовившись визнавати ШІ як джерело тлумачення права, особливо якщо ШІ піддає сумніву аналіз, викладений судами у попередніх рішеннях:

Верховний Суд вважає, що дії заявника у сукупності (подання завідомо безпідставної заяви на роз'яснення постанови касаційної інстанції, право на роз'яснення якої не передбачено статтею 245 ГПК України, апелювання до “позиції” штучного інтелекту “ChatGPT”, згенерованого ним у відповідях з окремого питання, що вже розглянув суд) є виявом неповаги до суддів Верховного Суду, не спрямовані на ефективний захист прав, свобод та інтересів позивача від імовірних порушень з боку відповідача. Заява

⁴⁶ Про деякі питання використання інструментів штучного інтелекту у Вищому антикорупційному суді (н 44). Розділ III, пункт 1.

⁴⁷ Там само. Розділ III, пункт 6.

⁴⁸ Штучний інтелект вже в судах (Національна школа суддів України) <<https://nsj.gov.ua/ua/news/shtuchniy-intelekt-vje-v-sudah>> (дата звернення 26.06.2026).

⁴⁹ Ухвала Верховного Суду у справі № 750/6682/23 від 12.09.2025 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/130231491>> (дата звернення 26.06.2026).

є явно необґрунтована та завідомо безпідставна (фактично зводиться до незгоди з рішенням суду, повторного перегляду висновків суду з наданням іншого судового тлумачення та наданні відповіді на питання, що взагалі не були предметом спору), не відповідає завданню господарського судочинства та є зловживанням правом на подання заяви⁵⁰.

Загалом, у цій же справі Суд сформулював більш широку позицію, наголосивши, що технології можуть бути лише допоміжним інструментом і не повинні втручатися у процес ухвалення рішень. Особливу увагу приділено ризику підриву довіри до судової влади у випадку, якщо висновки ШІ почнуть сприйматися як альтернатива судовому рішенням:

Штучний інтелект може бути корисним та допоміжним інструментом у сфері правосуддя, але не може замінити роль суддів. <...> Технологію слід використовувати лише для підтримки та посилення верховенства права. Технологія може використовуватися лише для підтримки та допомоги судам і суддям у належному управлінні та визначенні проваджень. Ухвалення рішень має, явно чи неявно, здійснюватися лише суддями. Це не можна делегувати або виконувати за допомогою технології⁵¹.

Аналогічна позиція простежується й у подальшій практиці. Верховний Суд у постанові від 8 липня 2025 р. у справі № 925/496/24 відхилив клопотання про дослідження відповідей ШІ (Grok і ChatGPT) як доказів, зазначивши, що

технологію слід використовувати лише для підтримки та посилення верховенства права. Технологія може використовуватися тільки для підтримки й допомоги судам і суддям у належному управлінні та визначенні проваджень. Ухвалення рішень має, явно чи неявно, здійснюватися лише суддями. Це не можна делегувати або виконувати за допомогою технології, судова автономія повинна поважатися. <...> Відповіді штучного інтелекту не визнаються як джерело достовірної науково доведеної інформації, тому відхилення судом клопотання про дослідження їх як доказу у справі є правомірним⁵².

Окрему увагу суди приділяють ризикам використання недостовірної інформації, згенерованої ШІ. Верховний Суд в ухвалі від 15 січня 2026 р. у справі № 240/14153/24 звернув увагу на явище так званих галюцинацій ШІ:

Верховний Суд звертає увагу, що характер наведених посилань може свідчити про використання учасником справи інструментів штучного інтелекту (далі – ШІ) та, відповідно, отримання на запит результату у формі “галюцинацій”. Згідно з галузевими стандартами України, “галюцинування” визначається як феномен, за якого результат роботи системи генеративного ШІ містить неточну або хибну інформацію, що оманливо представлена як достовірна. <...> Верховний Суд наголошує на обов’яз-

⁵⁰ Ухвала Верховного Суду у справі № 925/200/22 від 08.02.2024 Пункт 45 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>> (дата звернення 26.06.2026).

⁵¹ Ухвала Верховного Суду у справі № 925/200/22 від 08.02.2024 (н 50). Пункти 39–40.

⁵² Постанова Верховного Суду у справі № 925/496/24 від 08.07.2025 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128775966>> (дата звернення 26.06.2026).

ковості дотримання принципу фахового людського контролю (human-in-the-loop). Використання ШІ у правничій діяльності допускається виключно як допоміжний інструмент, який не може замінити професійну діяльність правника: його критичне мислення, фахове судження та правову кваліфікацію⁵³.

У цьому ж контексті Верховний Суд підкреслив: *“Також Верховний Суд звертає увагу на те, що використання ШІ для підготовки процесуальних документів саме по собі не заборонено. Проте відповідальність за достовірність інформації, викладеної у процесуальних документах, покладається виключно на учасника справи”⁵⁴.*

Водночас у межах тієї ж справи № 925/200/22 в окремій думці судді було висловлено більш стриманий підхід, відповідно до якого саме по собі посилення на результати ШІ не повинно автоматично кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами, за відсутності інших ознак недобросовісності. Це свідчить про те, що підхід судів до використання ШІ продовжує формуватися й не є повністю уніфікованим⁵⁵.

У сукупності наведена практика демонструє, що українські суди не заперечують можливість використання ШІ як допоміжного інструменту, однак послідовно відмовляються визнавати його як джерело доказів чи права, а також пов’язують його використання з обов’язком людського контролю, перевірки та процесуальної добросовісності.

Висновок. Інтеграція ШІ і судочинство України є не питанням вибору, а питанням часу. Розвиток цифрової інфраструктури, поява аналітичних ШІ-інструментів і державні ініціативи у сфері ШІ свідчать про поступове, але незворотне входження алгоритмічних технологій у правову систему.

Водночас ця трансформація не може відбуватися поза межами верховенства права. Український підхід, який уже формується на нормативному та практичному рівнях, чітко виходить із того, що ШІ може бути лише допоміжним інструментом. Він не може підміняти суддю, втручатися в оцінку доказів чи впливати на процес ухвалення рішень, оскільки це суперечить самій природі правосуддя як діяльності, що ґрунтується на незалежності, внутрішньому переконанні та персональній відповідальності судді.

Судова практика Верховного Суду закріплює ці межі: результати ШІ не визнаються доказами чи джерелом права, їх використання потребує обов’язкової перевірки, а відповідальність за зміст таких матеріалів покладається виключно на учасників процесу. Таким чином, ШІ допускається лише за

⁵³ Ухвала Верховного Суду у справі № 240/14153/24 від 15.01.2026 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/133336040>> (дата звернення 26.06.2026). Посилання на цю ухвалу міститься також у більш нещодавній ухвалі Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 280/1614/26 від 17.03.2026 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/134893549>> (дата звернення 26.06.2026).

⁵⁴ Ухвала Верховного Суду у справі № 240/14153/24 від 15.01.2026 (н 53).

⁵⁵ Окрема думка судді Верховного Суду Вронської Г. О. у справі № 925/200/22 від 08.02.2024 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064>> (дата звернення 26.06.2026).

умов повного людського контролю та дотримання процесуальної добросовісності.

Отже, ключовий виклик полягає не у впровадженні ШІ як такому, а у визначенні чітких меж його застосування. Його інтеграція має відбуватися обережно й підпорядковуватися принципу верховенства права, а не витіснити його. Лише за цієї умови ШІ зможе підсилити ефективність судової системи, не поставивши під сумнів її легітимність.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Perry M, 'What do judicial officers need to know about the risks of AI?', *Handbook for Judicial Officers* (Judicial Commission of New South Wales 2021) 1310–1323.

Journal articles

2. Blechová A, Loutocký P, 'Online courts and the future of justice. Susskind, R. E.' [2020] 14(2) *Masaryk University Journal of Law and Technology* 329–341 <https://doi.org/10.5817/MUJLT2020-2-9>.
3. de Bruijn Y, Warnier M, Janssen M, 'The perils and pitfalls of explainable AI: Strategies for explaining algorithmic decision-making' [2022] 39(2) *Government Information Quarterly* <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101666>.
4. Dhungel A-K, Heine M, 'Cui bono? Judicial decision-making in the era of AI: A qualitative study on the expectations of judges in Germany' [2024] 33(1) *Journal for Technology Assessment in Theory and Practice* 14–20 <https://doi.org/10.14512/tatup.33.1.14>.
5. Dorsey C, 'Hypothetical AI arbitrators: a deficiency in empathy and intuitive decision making' [2021] 13 *Arbitration Law Review* <<https://insight.dickinsonlaw.psu.edu/arbitrationlawreview/vol13/iss1/12>> (accessed 26.06.2026).

Newspaper articles

6. Lawless J, 'UK judge warns of risk to justice after lawyers cited fake AI-generated cases in court' (AP news, June 7, 2025) <<https://apnews.com/article/uk-courts-fake-ai-cases-46013a78d78dc869bdfd6b42579411cb>> (accessed 26.06.2026).
7. Neupane T, 'As more lawyers fall for AI hallucinations, ChatGPT says: Check my work' (Cronkite News, October 28, 2025) <<https://cronkitenews.azpbs.org/2025/10/28/lawyers-ai-hallucinations-chatgpt>> (accessed 26.06.2026).
8. Krat V, Holubovskiy I, 'Shtuchnyi intelekt i sudochynstvo' (Iurydychna hazeta №3(781) 2024) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shtuchniy-intelekt-i-sudochinstvo.html>> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).

Websites

9. Arbitration and AI (White&Case. 02 June 2025) <<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/2025-international-arbitration-survey-arbitration-and-ai>> (accessed 26.06.2026).
10. Demystifying Artificial Intelligence in Court Processes. Office of the Commissioner for Federal Judicial Affairs Canada. 2024 <<https://www.fja.gc.ca/COVID-19/Demystifying-Artificial-Intelligence-Demystifier-lintelligence-artificielle-eng.html>> (accessed 26.06.2026).
11. Grieman K, 'Judge Dread: AI and Judicial Integrity' <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2021/30/judge-dread_ai-and-judicial-integrity.html> (accessed 26.06.2026).

12. Hodge N, 'Technology: UK judge warns lawyers about risks of AI use in court' (IBA 28 July 2025) <<https://www.ibanet.org/Technology-UK-judge-warns-lawyers-about-risks-of-AI-use-in-court>> (accessed 26.06.2026).
13. Israni E, 'Algorithmic Due Process: Mistaken Accountability and Attribution in State v. Loomis' (August 31, 2017) <<https://jolt.law.harvard.edu/digest/algorithmic-due-process-mistaken-accountability-and-attribution-in-state-v-loomis-1>> (accessed 26.06.2026).
14. Reynolds S, 'US Court Considered whether to Vacate an Award because of Arbitrator's Alleged Use of AI' (Silicon Valley Arbitration & Mediation Center. 11.04.2025) <<https://svamc.org/us-court-considered-whether-to-vacate-an-award-because-of-arbitrators-alleged-use-of-ai>> (accessed 26.06.2026).
15. Stidston W, 'AI hallucinations in court: Lessons from the UK, US and Australia' (Barry Nilsson 06 August 2025) <<https://bnlaw.com.au/knowledge-hub/insights/ai-hallucinations-in-court-lessons-from-the-uk-us-and-australia>> (accessed 26.06.2026).
16. Stryker C, Kavlakoglu E, 'What is Artificial Intelligence (AI)?' (IBM, 09 August 2024) <<https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence>> (accessed 26.06.2026).
17. Weatherbed J, 'Errors found in US judge's withdrawn decision stink of AI' (Jul 25, 2025) <https://www.theverge.com/news/713653/judge-withdraws-cormedix-case-ai-citation-errors?utm_source=chatgpt.com> (accessed 26.06.2026).
18. When Arbitrators Use AI: LaPaglia v. Valve and the Boundaries of Adjudication (Aceris Law LLC. 19.04.2025) <<https://www.acerislaw.com/when-arbitrators-use-ai-lapaglia-v-valve-and-the-boundaries-of-adjudication>> (accessed 26.06.2026).
19. Bernaziuk Yan, 'Shtuchnyi intelekt u diialnosti Verkhovnoho Sudu: etychni ta orhanizatsiini ramky' <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/142_AI_in_SC_Ethical_Organizational_Frameworks_bernaziuk.pdf> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).
20. Petriv O, 'Rol shtuchnoho intelektu v modernizatsii sudovoi systemy: instrumenty dlia suddiv' (28 liutoho 2024 roku) <<https://cedem.org.ua/consultations/shtuchnyi-intelekt-sud>> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).
21. Shtuchnyi intelekt u sudakh ta Dii – posyliuemo mizhnarodni partnerstva iz ShI (Pres-ofis Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy) <<https://thedigital.gov.ua/news/shtuchnyy-intelekt/shtuchnyy-intelekt-u-sudakh-ta-diyi-posyliuyemo-mizhnarodni-partnerstva-iz-shi>> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).
22. Shtuchnyi intelekt vzhe v sudakh (Natsionalna shkola suddiv Ukrainy) <<https://nsj.gov.ua/ua/news/shtuchniy-intelekt-vje-v-sudah>> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).
23. Yak advokatu podavaty dokumenty, koly visyt "Elektronnyi sud"? (Natsionalna asotsiatsiia pravnykiv Ukrainy. 01.10.24) <<https://unba.org.ua/news/9552-yak-advokatu-podavati-dokumenti-koli-visit-elektronnij-sud.html>> (accessed 26.06.2026) (in Ukrainian).

Yevgen Kruk
Tatyana Slipachuk
Nazar Chernyavsky
Maksym Melnyk
Henrietta Yaitska

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITIGATION AND INTERNATIONAL ARBITRATION: BETWEEN TECHNOLOGICAL EXPEDIENCY AND THE RULE OF LAW

ABSTRACT. The article examines the legal, ethical and practical dimensions of the use of artificial intelligence (AI) in national court proceedings and international arbitration through the lens of the

rule of law. AI is analysed along a continuum ranging from auxiliary functions, such as document management, legal analytics and translation, through decision-support tools, to “automated legal judgment” capable of independently determining the outcome of a case. The authors argue that the principal challenge lies not in the use of AI itself but in the blurring of the boundary between the auxiliary role of algorithms and the de facto delegation of judicial and arbitral decision-making authority. The principal risks are examined, including algorithmic opacity (the “black box” problem), hallucinations generated by large language models, fabricated citations in procedural documents, the reproduction and amplification of historical biases, the absence of empathy, and the inability to verify the reasoning underlying machine-generated conclusions. National courts are compared with international arbitration, in which procedural flexibility and party autonomy create broader opportunities for experimentation while simultaneously raising concerns about the legitimacy of arbitral awards. Particular attention is paid to the Ukrainian context, including the digitalisation of the judiciary, prospects for AI integration, private legal analytics services, and judicial practice recognising AI solely as an auxiliary tool subject to meaningful human oversight. The article concludes that adjudication must remain an exclusively human function and that the personal responsibility of judges and arbitrators, together with intelligible reasoning of decisions, constitutes the minimum condition for maintaining trust in digital justice.

KEYWORDS: artificial intelligence; national court proceedings; international arbitration; rule of law; generative AI; human oversight; algorithmic transparency; case law; digital justice; legitimacy.

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

КОНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ ПРАВОСУДДЯ НЕ МОЖЕ БУТИ ЗВЕДЕНА ЗАКОНОДАВЦЕМ ДО ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНОГО “ОФОРМЛЕННЯ” ВОЛІ ПАРЛАМЕНТУ, ВИРАЖЕНОЇ В ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРИПИСІ*

<...> 4. Відповідно до статті 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (частина перша); ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (частина друга).

4.1. Конституційний Суд України сформулював такі юридичні позиції щодо розуміння права на свободу, гарантованого статтею 29 Основного Закону України:

– ‘З огляду на викладене та зважаючи на положення частини другої статті 29 Конституції України, Конституційний Суд України вважає, що слід визначити такі обов’язкові вимоги до правомірного арешту або тримання під вартою: по-перше, арешт чи тримання під вартою має здійснюватися виключно на підставі належним чином вмотивованого рішення суду; по-друге, підстави та порядок застосування цих запобіжних заходів мають бути визначені в законі та повинні відповідати конституційним гарантіям справедливої судової процедури та принципу верховенства права.

Оскільки метою статті 29 Конституції України є недопущення свавільного обмеження (позбавлення) свободи чи особистої недоторканності особи, то дотримання зазначених вимог є обов’язковим’ (абзаци восьмий, дев’ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017);

– ‘тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду у розумінні частини другої статті 29 Конституції України відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля, чого неможливо досягти, враховуючи виключно тяжкість злочину та не оцінюючи конкретних обставин справи, реальних причин, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування інших, більш м’яких, запобіжних заходів’ (абзац десятий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 25 червня 2019 року № 7-р/2019);

* Витяг з Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Гнезділова Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 24 червня 2026 р. № 4-р(П)/2026 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-26#Text>> (дата звернення 26.06.2026).

– ‘конституційне право на свободу та особисту недоторканність є одним із засадничих прав, невіддільним однаково для кожного, особливо цінним для кожної людини і суспільства загалом, яке потребує посилених гарантій захисту для унеможливлення свавільного позбавлення свободи людини. Тому держава зобов’язана запроваджувати юридичне унормування, яке забезпечить людину від свавільного позбавлення свободи та відповідатиме конституційним нормам і принципам’ [абзац п’ятий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024].

Конституційний Суд України також бере до уваги викладені ним у Рішенні від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 юридичні позиції, а саме:

‘Частина друга статті 29 Основного Закону України акцентує на винятковому характері заходів утрчання у право на свободу та особисту недоторканність: ‘Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом’.

У зазначеному приписі Конституції України наголошено на тому, що особиста свобода є природним станом людини, тоді як арешт чи тримання під вартою означає виняткове становище, яке конституційно допускають тимчасово і за наявності в кожному випадку юридичних та фактичних підстав, які мають бути встановлені (перевірені) судом.

<...> згідно з приписами статті 29 Основного Закону України гарантії права на свободу та особисту недоторканність *expressis verbis* полягають насамперед у судовому контролі (і за його наслідками – умотивованому рішенні суду), який конституційно уможливлює тримання особи під вартою, а також у тому, що тримання під вартою може бути застосоване лише на підставах і в порядку, установлених законом’ (підпункт 5.1 пункту 5 мотивувальної частини).

Розвиваючи зазначені юридичні позиції та виходячи зі змісту частин першої, другої, третьої статті 29 Основного Закону України, зокрема враховуючи, що розуміння того, що тримання особи під вартою є винятком щодо свободи як природного стану особи, Конституційний Суд України акцентує на тому, що конституційна вимога вмотивованого судового рішення виражає саму суть порядку обмеження особистої свободи у питанні призначення (обрання) запобіжного заходу у виді тримання під вартою особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення.

4.2. Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював позиції стосовно розуміння підпункту “с” пункту 1 та пункту 3 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція).

Так, у рішенні у справі *Witold Litwa v. Poland* від 4 квітня 2000 року (за ява № 26629/95) Європейський суд з прав людини зазначив, що ‘затримання

особи є настільки серйозним заходом, що воно є виправданим лише тоді, коли інші, менш суворі, заходи були розглянуті та визнані недостатніми задля обставин захисту індивідуальних або суспільних інтересів, які можуть вимагати затримання відповідної особи. Це означає, що недостатньо, щоб позбавлення волі було здійснено відповідно до національних приписів права, воно також має бути потрібним за цих обставин’ (§ 78).

У рішенні в справі *Pijkov v. Bulgaria* від 26 липня 2001 року (заява № 33977/96) Європейський суд з прав людини зазначив, що ‘будь-яка система обов’язкового попереднього ув’язнення сама по собі є несумісною зі статтею 5 § 3 Конвенції’ (§ 84).

У рішенні у справі *S., V. and A. v. Denmark* від 22 жовтня 2018 року (заяви №№ 35553/12, 36678/12, 36711/12) Європейський суд з прав людини зауважив, що у прецедентній практиці поняття “свавілья” в контексті статті 5 Конвенції певною мірою є різним залежно від виду затримання, а також те, що ‘будь-який строк тримання під вартою, попри те наскільки він є нетривалим, має бути переконливо доведений органами влади. Вирішуючи питання про звільнення або затримання особи, органи влади зобов’язані розглянути альтернативні види забезпечення її явки до суду’ (§ 75, § 77).

Із наведеного випливає, що у кримінальному провадженні не узгоджується з пунктом 3 статті 5 Конвенції таке тримання особи під вартою, яке презюмовано вимогою національного законодавства (приписами права) або ж виходячи з обставин кримінального провадження, потребу в якому не підтверджено вмотивованим судовим рішенням.

4.3. Аналізуючи зміст частини восьмої статті 176 Кодексу та її місце в системі законодавчого регулювання кримінально-процесуальних відносин, Конституційний Суд України зазначає, що у ній встановлено, що слідчий суддя, суд внаслідок розгляду питання про призначення запобіжного заходу до військовослужбовців, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України, повинен застосовувати ‘виключно запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті’, тобто тримання під вартою.

Лексичне значення слова “виключно” (“тільки”, “лише”), вжитого законодавцем в оспорюваному приписі Кодексу, в контексті його формулювання чітко свідчить про обов’язок для слідчого судді, суду застосувати до відповідної категорії військовослужбовців єдиний запобіжний захід – тримання під вартою.

4.4. Конституційний Суд України акцентує на приписах Кодексу, що встановлюють загальний порядок обрання слідчим суддею, судом запобіжних заходів, та потребі сукупно оцінити наявність мети, підстав та конкретних

обставин, які мають бути враховані під час розв’язання питання призначення запобіжного заходу. <...>

Приписами Кодексу передбачено, що для застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд повинен врахувати як мету і підстави застосування запобіжного заходу (стаття 177), так і конкретні обставини, які мають бути враховані під час обрання запобіжного заходу (стаття 178). <...>

4.5. Ураховуючи системний підхід до розуміння Кодексу, Конституційний Суд України висноває, що за наявності установлених Кодексом підстав для застосування запобіжного заходу (статті 177, 178), а також умов, зазначених у частині восьмій статті 176 Кодексу щодо суб’єкта й переліку відповідних військових кримінальних правопорушень, слідчий суддя, суд, керуючись оспорюваним приписом Кодексу, зобов’язаний застосувати єдиний запобіжний захід – тримання під вартою.

З наведеного випливає, що слідчий суддя, суд обмежений у можливості обрати щодо відповідних осіб інший, більш м’який, ніж тримання під вартою, запобіжний захід навіть із урахуванням відповідних ризиків та інших конкретних обставин. Це означає, що слідчий суддя, суд позбавлений можливості ухвалити вмотивоване й справедливе судове рішення в цьому питанні, зокрема належно обґрунтувати застосування певного запобіжного заходу, а отже, законодавче регулювання, закладене в оспорюваному приписі Кодексу, спотворює саму суть правосуддя.

Цей висновок підтверджується й тоді, коли слідчий суддя, суд застосовує частину восьму статті 176 Кодексу з урахуванням вимог абзацу восьмого частини четвертої статті 183 Кодексу, який поширюється на статті Кримінального кодексу України, зазначені в оспорюваному приписі Кодексу, та встановлює, що ‘під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені статтями 177 та 178 цього Кодексу, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109–114², 258–258⁶, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442¹ Кримінального кодексу України’, оскільки заставу як запобіжний захід застосовують лише у системному зв’язку з запобіжним заходом у виді тримання під вартою.

Тому Конституційний Суд України наголошує, що стосовно кожного військовослужбовця, якого підозрюють чи обвинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України, та стосовно якого обирають запобіжний захід, мають бути індивідуально оцінені обставини й ризики, передбачені Кодексом.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що встановлення у частині восьмій статті 176 Кодексу безальтернативного запобіжного заходу не узгоджено з вимогами частин першої, другої статті 29 Конституції України.

5. Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (частина перша); делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (частина друга).

Конституційний Суд України акцентує, що *законодавець не дотримав конституційної заборони на привласнення функцій судів іншими органами державної влади у тих випадках, коли обмежив судовий розсуд настільки, що судові рішення може мати наслідком лише один варіант розв’язання правозастосовної ситуації*.

Рішення Конституційного Суду України містить юридичні позиції щодо цього питання, згідно з якими ‘водночас із частини другої статті 29 Конституції України впливає, що підставою для правомірного обмеження права на свободу через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є, зокрема, рішення, яке не просто формально ухвалює суд, а воно має бути обґрунтованим, справедливим <...>.

Таким чином, тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду у розумінні частини другої статті 29 Конституції України відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля, чого неможливо досягти, враховуючи виключно тяжкість злочину та не оцінюючи конкретних обставин справи, реальних причин, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування інших, більш м’яких, запобіжних заходів’ (перше речення абзацу дев’ятого, абзац десятий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 25 червня 2019 року № 7-р/2019).

Конституційна роль правосуддя не може бути зведена законодавцем до техніко-юридичного “оформлення” воли парламенту, вираженої в законодавчому приписі. У кожній справі суддя, суд зобов’язаний повноцінно здійснювати правосуддя незалежно та неупереджено, втілюючи його наслідки у вмотивованому судовому рішенні. Лише за дотримання цих умов здійснення правосуддя відповідатиме Конституції України, зокрема принципу поділу державної влади (статті 6, 19, 124), праву на судовий захист (частини перша, друга статті 55) та іншим конституційним стандартам.

У зв’язку з наведеним Конституційний Суд України наголошує, що ця справа стосується не лише захисту людського права – права на свободу та особисту недоторканність, гарантованого статтею 29 Конституції України, носієм якого, як і інші особи, є суб’єкт права на конституційну скаргу, – а й

захисту конституційних принципів, якими встановлено вимоги щодо здійснення судової влади, посягання на які є порушенням принципу поділу державної влади (стаття 6 Основного Закону України) – самої суті Конституції України.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що, установивши оспорюваним приписом Кодексу для визначеної групи військовослужбовців виключно такий запобіжний захід, як тримання під вартою, законодавець позбавив слідчого суддю, суд можливості обґрунтовано й справедливо у цьому питанні здійснити правосуддя, що суперечить вимогам статей 6, 55 і 124 Конституції України. <...>



ІНФОРМАЦІЯ

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ
ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”

ПЕРЕДПЛАТУ
на юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ”
(електронна версія)
на 2026 рік можна зробити
через сайт за посиланням:

<https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription>,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

6
2026

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 29.06.2026. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 11,05. Обл.-вид. арк. 10,99. Зам. ____.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

<https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription>

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 02005, Київ, вул. Каховська, буд. 64

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.